

Jerzy Jasiński

OBRAZ POLITYKI KARNEJ LAT OSIEMDZIESIĄTYCH I POCZĄTKU LAT DZIEWIĘDZIESIĄTYCH (1980—1991)

I. UWAGI WPROWADZAJĄCE

Drugie dziesięciolecie obowiązywania kodyfikacji karnej z lat 1969—1971 dobiegło końca. Weszliśmy w nowe dziesięciolecie i pora znów obejrzeć się wstecz i przypatrzeć się bliżej co przyniosło ono w zakresie polityki karnej. Pod wieloma względami było ono różne od pierwszego, pod niektórymi jednak podobne, zarówno więc te różnice jak i podobieństwa zasługują na wydobycie i pokazanie w czym się one wyrażały. Interesujące wydaje się przede wszystkim prześledzenie owych licznych, gwałtownych zakrętów polityki karnej w jakie obfitowały lata osiemdziesiąte, ale równocześnie udzielenie odpowiedzi na pytanie czy pod ich powierzchnią dadzą się odnaleźć jakieś główne i bardziej stałe tendencje kierujące stosowaną przez organy wymiaru sprawiedliwości polityką wybierania i wymierzania środków karnych. Zasługują też na osobną uwagę przełomowe pod względem politycznym lata 1989—1991; czy także karanie uzyskało w nich jakieś nowe, odmienne od poprzedniego oblicze?

Praca niniejsza pomyślana jest jako kontynuacja poprzednio prowadzonych przeze mnie analiz polityki karnej kształtowanej na podstawie przepisów nowej kodyfikacji karnej¹. Przejawia się to zarówno w treści jak i w formie znajdujących się poniżej wywodów. W treści, gdyż nawiązuję do ujęć i wątków rozwijanych we wcześniejszych pracach poświęconych temu zagadnieniu². W formie, gdyż zgromadzony materiał obrazujący politykę karną ujęty jest w sposób umożliwiający porównanie z okresem lat siedemdziesiątych.

Nie znaczy to, aby obecne wywody nie zawierały żadnych nowych elementów poza przesunięciem okresu poddanego analizie. Przede wszystkim więcej uwagi poświęcono w nich zmianom w obowiązującym prawie karnym. Po wolnych bowiem od nich w dużej mierze (z wyjątkiem początkowego okresu) latach siedemdziesiątych, nastąpiły lata obfitujące w takie zmiany. Spowodowało to potrzebę bliższego zajęcia się nimi jako elementami wprowadzającymi modyfikację

¹ Por. w szczególności J. Jasiński: *Przemiany polityki karnej sądów powszechnych rozwijanej na tle przepisów nowej kodyfikacji karnej (1970—1980)*, „Archiwum Kryminologii” 1982, t. VIII—IX, s. 25—150, oraz skrót części tej pracy (ale zawierający także pewne uzupełnienia): *Główne kierunki polityki karnej lat siedemdziesiątych*, w: *Polityka karna w Polsce*, t. I, 1970—1980 (praca zbiorowa pod red. J. Skupińskiego), Ossolineum 1989, s. 7—40.

² W niniejszej rozprawie wykorzystywane są ustalenia i materiały z moich prac odnoszących się do polityki karnej lat osiemdziesiątych: *Punitivność systemów karnych (Kontynuacje)*, „Państwo i Prawo” 1984, nr 6, s. 52—66; *Polityka karna sądów powszechnych w latach 1979—1983*, „Państwo i Prawo” 1984, nr 11, s. 25—44; *Dynamika przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu a zmiany w polityce karnej wobec ich sprawców*, „Państwo i Prawo” 1986, nr 9, s. 39—51; *Tendencje polityki karnej w latach osiemdziesiątych (na przykładzie 1982 i 1986 r.)*, „Państwo i Prawo” 1988, nr 6, s. 25—40.

do przepisów wyznaczających ramy karalności. Wprowadzane do prawa karnego zmiany ingerowały w karanie sprawców przestępstw na różne sposoby. Modyfikowały one granice sankcji (np. w odniesieniu do kary grzywny), penalizowały niekaralne dotąd zachowania (np. organizowania strajku lub akcji protestacyjnej), wprowadzały odmienne od dotychczasowych tryby karania (np. postępowanie doradne, postępowanie nakazowe). Przeobrażenia prawa karnego ważne były jednak także z innego powodu. Stanowiły one wyraz rozmaitych orientacji co do tego jak miała się kształtować polityka karna, miały one stymulować zmiany jej kierunku. Były więc zarówno instrumentem nadawania jej pewnego kształtu, jak też przejawem ogólniejszego procesu wykrystalizowywania się poglądów na to, za pomocą jakich sposobów i uciekając się do jakich środków odbywać się ma dialog władzy ze społeczeństwem, zapewnianie przestrzegania prawa i porządku w państwie, przebudowywanie mechanizmów rządzenia.

Ponadto podjęto też kwestię, dawniej tylko dotkniętą, dynamiki przestępczości i jej możliwego wpływu na zmiany polityki karnej. W tej kwestii istotne wydawało się z jednej strony zwrócenie uwagi na zmiany w ogólnym wolumenie przestępczości ujawnionej i możliwe przyczyny ich pojawienia się, z drugiej zaś na przekształcenia struktury tej przestępczości. Także wiele uwagi poświęcono kwestii wagi przestępstw, za które skazywano osoby pociągane w poszczególnych latach do odpowiedzialności karnej, waga ta była bowiem także jednym z elementów wpływających na ogólny obraz polityki karnej sądów.

O pewnych dalszych uzupełnieniach, mających już bardziej szczegółowy charakter, których potrzeba wynikała z rozmaitych nowych elementów sytuacji istniejącej w latach osiemdziesiątych, będzie mowa niżej w odpowiednich miejscach tekstu.

Układ pracy jest następujący. Rozpoczyna ją przegląd ustawodawstwa karnego lat osiemdziesiątych i początku lat dziewięćdziesiątych, nastawiony przede wszystkim na zwrócenie uwagi na instytucje, które bezpośrednio modyfikowały granice sankcji karnych stojących do dyspozycji sądów orzekających oraz omówienie niektórych, innych elementów współwyznaczających politykę karną. Następnie przedmiotem zainteresowania jest ogólna struktura orzeczonych środków karnych. Dalszą rozważaną kwestią są zmiany w wymiarze środków karnych orzeczonych za przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego oraz — osobno — z oskarżenia prywatnego. W kolejnej, końcowej już części, podjęta jest próba podsumowania otrzymanych wyników w postaci skonstruowania rozmaitych mierników obrazujących główne tendencje polityki karnej lat 1980—1991.

II. KIERUNKI EWOLUCJI PRAWA KARNEGO

1. Przepisy prawa karnego oddziałują na kształt polityki karnej w rozmaity sposób — zależny od swojej treści, przy czym oddziaływanie to bywa bezpośrednie i pośrednie, silne i ledwo dające o sobie znać, a jakie ono jest nie zawsze wyczytać można z samych przepisów. Np. uregulowania łączące się z właściwością sądów lub trybami postępowania, a nawet wprowadzające alternatywne środki karne bywają przecież w bardzo rozmaitym stopniu wykorzystywane przez praktykę, a ponadto dopiero ich współgranie ujawnia ich rzeczywiste funkcje i znaczenie.

W jednej z dawniejszych prac³ zaproponowałem, aby wśród przepisów regulujących sądowy wymiar kary wyróżnić trzy grupy. Do pierwszej zaliczone byłyby

³ Por. J. J a s i ń s k i: *Przemiany polityki karnej...*, op.cit., s. 32.

zawarte w części ogólnej kodeksu karnego (i w innych ustawach karnych) przepisy określające rodzaj i granice sankcji grożących sprawcom przestępstw. Do drugiej — przepisy części ogólnej k.k. (lub ustaw szczególnych zawierających część ogólną, jak np. ustawa karna skarbową bądź rozdział XXXVIII części wojskowej k.k.), modyfikujące normy zawarte w przepisach grupy pierwszej w sposób zmieniający granice sankcji karnych przewidzianych za poszczególne przestępstwa, wyłączający możliwości stosowania niektórych kar grożących przemiennie albo wprowadzający możliwości odwoływania się do kar nie wymienionych we wspomnianych wyżej sankcjach. Za należące do trzeciej grupy uznano by te, które precyzują zasady, jakimi kierować się winny sądy przy wyborze rodzaju i decydowaniu o wysokości wymierzanych skazanym środków karnych (a więc tzw. dyrektywy sądowego wymiaru kary).

Podział ten, wystarczający może w okresie stabilnego ustawodawstwa karnego, wymaga uzupełnienia wówczas gdy wkroczyło ono w okres częstych zmian. Wprowadzić trzeba jako czwartą grupę przepisy części szczególnej kodeksu karnego oraz szczególnych ustaw karnych, one to bowiem z jednej strony określają zakres penalizacji, z drugiej zaś przewidują rodzaj i granice sankcji karnych grożących za poszczególne przestępstwa. Istnieje też jeszcze piąta grupa przepisów mających w takich okresach wielkie znaczenie; tworzą ją uregulowania umieszczone w innych działach prawa karnego, np. w prawie karnym procesowym (przepisy wprowadzające specjalne tryby postępowania, specjalne reguły stosowania tymczasowego aresztowania wobec niektórych kategorii sprawców lub sprawców niektórych przestępstw, albo zmieniające właściwość sądów), w prawie administracyjnym (przepisy dotyczące internowania). Przepisy należące do tych ostatnich dwóch grup przestają wówczas ograniczać się do pełnienia roli stałych ram polityki karnej, a stają się instrumentem jej kształtowania.

2. Na ustawodawstwo jako na czynnik współwyznaczający politykę karną patrzeć można dwojako, przy czym oba sposoby jego widzenia są w stosunku do siebie komplementarne a nie alternatywne. Można dopatrywać się w nim przede wszystkim stałego elementu określającego ramy, w jakich może się ona kształtować. Przepisy te mówią bowiem jakie środki karne można orzekać, w jakich postaciach i w jakich granicach (czasowych czy kwotowych), które spośród nich i w jakim wymiarze stosować można za jakie przestępstwa i jak je modyfikować w zależności od sposobu popełnienia przestępstwa (np. czynem ciągłym, czynem o charakterze chuligańskim) lub od kategorii sprawcy (np. czy jest nim nieletni, młodociany, recydywista). Przepisy te mówią także czym kierować się ma sąd podejmujący decyzję o wyborze rodzaju środka karnego i o jego wymiarze, określają więc dyrektywy wymiaru kary.

Przy opisywanym wyżej, „statycznym” spojrzeniu na przepisy prawa karnego, nacisk kładzie się przede wszystkim na to czego nie można robić kształtując politykę karną, a więc wskazuje się, że nie można orzekać kar za zachowania nie opisane w przepisach części szczególnej kodeksu karnego i w ustawach karnych dodatkowych, kar nie przewidzianych w części ogólnej kodeksu karnego (i w jej odpowiednikach), w wymiarze wykraczającym poza granice sankcji (i te ogólne, i te przewidziane za poszczególne przestępstwa, chyba że zezwala na to specjalny przepis prawa), kierować się przy wymierzaniu kary uprzedzeniami.

Na ustawodawstwo to patrzeć można jednak także inaczej, zwracając przede wszystkim uwagę na dopuszczaną przez nie zmienność. Dyrektywy wymia-

ru kary mogą być przecież rozumiane rozmaicie, przykładać można większą wagę do jednych, a mniejszą do drugich, różnie je hierarchizować; mniejsze lub większe znaczenie nadawać można wyrządzonej przestępstwem szkodzie dla określenia wymiaru kary, do jej konsekwencji dla skazanego i jego rodziny, staraniom o zapobieżenie następstwom popełnionego przestępstwa, itd. Przy alternatywnych zagrożeniach karnych częściej można sięgać po jedne kary niż po inne; wymierzać kary blisko ich dolnego zagrożenia, w jego środku, lub zbliżając się do górnej granicy; korzystać z różnych form odstępowania od karania (np. przez warunkowe umarzenie postępowania karnego, przez stosowanie do 17-letnich sprawców występków środków wychowawczych lub poprawczych), bądź tego nie robić; częściej lub rzadziej poprzestawać na orzekaniu samej kary dodatkowej; korzystać z przewidzianych ustawą możliwości kumulowania kar lub tego nie czynić, itd. Najogólniej mówiąc — w wykonaniu tego samego ustawodawstwa karnego realizować można rozmaite polityki karne i wcale przy tym nie naruszać jego litery.

Przy opisywanym obecnie, „dynamicznym” spojrzeniu na przepisy prawa karnego kładzie się nacisk przede wszystkim na to co można robić w ich ramach, a wówczas gdy zmierza się do odpowiedzenia na pytanie jaką jest (czy była w jakimś okresie) polityka karna, co rzeczywiście w tych ramach robiono.

O zmienności w związku z prawem karnym mówi się częściej co innego mając na myśli, a mianowicie to, że treść jego przepisów nie jest stała, podlegają one nowelizacjom, uzupełnieniom, różnym interpretacjom przez orzecznictwo w miarę upływu czasu i pojawiania się nowych problemów związanych z potrzebą ograniczania przestępczości. Czasem zwraca się też uwagę, że ten sam przepis uzyskiwać zaczyna nowe znaczenie na skutek pojawiania się nie związanych z nim zmian w odległych nawet od przedmiotu jego regulacji dziedzinach życia społecznego. Taką sytuację mieliśmy w wypadku przepisów zawierających znamiona kwotowe: utrata wartości pieniądza powodowała faktyczną zmianę zakresu przepisu i obejmowanie jego zasięgiem coraz mniej poważnych a nawet drobnych naruszeń prawa. Sprawy te są oczywiste i wskazywano na nie wielokrotnie w piśmiennictwie kryminologicznym i karnistycznym, wystarczy tu je więc tylko przypomnieć.

3. Lata siedemdziesiąte stanowią okres stabilności ustawodawstwa karnego. Po faktycznym zakończeniu dzieła kodyfikacji⁴, na którą złożyły się obok przyjętych w 1969 r. kodeksów: karnego, postępowania karnego i karnego wykonawczego wraz z wprowadzającymi je przepisami, także ustawy: kodeks wykroczeń i ustawa karna skarbową, też z przepisami wprowadzającymi, ustawodawstwo karne zmieniane było tylko na swoich obrzeżach. Żadne nowelizacje nie objęły przepisów umieszczonych w części ogólnej k.k. odnoszących się do sankcji karnych⁵, ani zawierających dyrektywy sądowego wymiaru kary.

⁴ Można stać na stanowisku, i jestem jego zwolennikiem, że do jego ukończenia brakowało jeszcze nowego uregulowania kwestii odpowiedzialności karnej nieletnich. W stosunku do nich pozostawiono w mocy odpowiednie przepisy k.k. z 1932 r. i k.p.k. z 1928 r., przy czym ten przejściowy stan trwał niezmiernie długo, bo aż do połowy 1982 r.

⁵ Jedyną zmianę w tych przepisach — i to w samym końcu lat siedemdziesiątych — wprowadziła ustawa z dnia 28.VI. 1979 r. o zmianie ustawy o powszechnym obowiązku obrony Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz.U. nr 15, poz. 97), chodziło o zabieg czysto kosmetyczny, a mianowicie o zastąpienie w art. 39 k.k. słowa „szeregowca” słowem „szeregowego”, a ponadto o podobne zmiany w paru artykułach części wojskowej k.k. Wcześniej, bo ustawą z dnia 18.XII.1974 r. o funduszu alimentacyjnym (Dz.U. nr 27, poz. 157), skreślono § 3 art. 186 k.k. zamieniając ten występzek ze ściga-

W odniesieniu do wszystkich tych przepisów nastąpiło natomiast ukształtowanie się pewnego rodzaju doktryny ich stosowania. Można byłoby ją skrótowo przedstawić następująco:

a) Zaakceptowanie przez praktykę wymiaru sprawiedliwości dwóch spośród czterech nowych środków karnych⁶, a mianowicie warunkowego umorzenia postępowania karnego oraz kary ograniczenia wolności.

b) Odrzucenie przez tę praktykę dwóch dalszych środków karnych, a mianowicie orzekania środków wychowawczych lub poprawczych wobec 17-letnich sprawców występów, oraz skazywanie wyłącznie na karę dodatkową.

c) Zarysowująca się od połowy lat siedemdziesiątych tendencja do zmniejszania się liczby i udziału orzeczeń skazujących na bezwzględne pozbawienie wolności.

d) Wydłużanie, zwłaszcza w pierwszej połowie lat siedemdziesiątych, kar bezwzględnego pozbawienia wolności, kar pozbawienia wolności orzekanych z zawieszeniem ich wykonania, a przez cały ten okres powiększania wysokości grzywien orzekanych samoistnie, a szczególnie — obok pozbawienia wolności.

e) Pogłębiające się, widoczne najwyraźniej w pierwszej połowie lat siedemdziesiątych, dążenie sądów do kumulowania środków karnych, wyrażające się w coraz to częstszym orzekaniu grzywny obok pozbawienia wolności, w częstszym orzekaniu przy zawieszeniu wykonania kary dozorów, nakładaniu obowiązków na skazanych, zwiększaniu liczby tych obowiązków.

f) Ukształtowanie się po okresie „ucierania się” praktyki ich orzekania pewnych, względnie stałych, proporcji środków stosowanych wobec osób uznanych za winne popełniania przestępstw.

W zakresie posługiwania się dyrektywami sądowego wymiaru kary, w orzecznictwie Sądu Najwyższego, a za nim zapewne i niższych sądów, dało się zauważyć — po okresie równorzędnego traktowania wszystkich owych dyrektyw — tj. sprawiedliwej odpłaty, prewencji specjalnej i społecznego oddziaływania kary, przesunięcie akcentu na odpłatę i na obiektywizowanie odpowiedzialności m.in. przez zalecanie ścisłego wiązania, tam gdzie tylko to było możliwe, wymierzonej kary z rozmiarami spowodowanej przestępstwem szkody.

W części szczególnej k.k. — w zakresie prawa karnego materialnego — nie wprowadzono zmian, ale dokonano ich nieco w ustawach karnych szczególnych. W procesie unowocześniania ustaw regulujących rozmaite dziedziny życia społecznego i gospodarczego zmieniano bowiem również zawarte w nich przepisy karne⁷. Zmiany te były różnego rodzaju, przeważały jednak polegające po prostu na nadawaniu nowej szaty słownej, często zgrabniejszej, bardziej zbliżonej ujęciem do przepisów znajdujących się w kodeksie karnym, albo nawet na powtórzeniu po-

nego na wniosek na ścigany z urzędu. Można więc powiedzieć, że praktycznie pierwsze dziesięciolecie obowiązywania kodeksu karnego pozostawiło go w stanie nienaruszonym.

⁶Pozostawiam w tym miejscu na uboczu sprawę specjalnych środków karnych przeznaczonych dla recydywistów.

⁷Chodzi tu o następujące ustawy: ustawa z dnia 25.X.1970 r. o warunkach zdrowotnych żywności i żywienia (Dz.U. nr 25, poz. 245); ustawa z dnia 19.X.1972 r. o wynalazczości (Dz.U. nr 43, poz. 413; obecnie tekst jednolity Dz.U. 1984 r., nr 33, poz. 177); ustawa z dnia 10.IV.1974 r. Prawo lokalowe (Dz.U. nr 14, poz. 84; obecnie tekst jednolity Dz.U. z 1987 r., nr 30, poz. 165); ustawa z dnia 10.IV.1974 r. o ewidencji ludności i dowodach osobistych (Dz.U. nr 14, poz. 85; obecnie tekst jednolity Dz.U. z 1984 r., nr 32, poz. 174); ustawa z dnia 24.X.1974 r. Prawo budowlane (Dz.U. nr 38, poz. 229); ustawa z dnia 24.X.1974 r. Prawo wodne (Dz.U. nr 38, poz. 230, ze zmianami w przepisach karnych wprowadzonymi w 1980 r.), ustawa z dnia 12.VI 1975 r. o polskiej strefie rybołówstwa morskiego (Dz.U. nr 37, poz. 163).

przedniego brzmienia zakazu karnego z tym tylko, że w nowej ustawie przepisy takie otrzymywały nową numerację. Niekiedy zmieniane też były sankcje, przy czym zdarzało się zarówno ich podwyższanie jak obniżanie, a ponadto zastępowanie występku wykroczeniem, jak również wykroczenia występkiem. W paru wypadkach nowe sformułowania zawężyły sferę karalności, co miało — jeśli w ogóle — niewielkie znaczenie, skoro liczba skazań ze wszystkich tych ustaw w żadnym roku okresu lat siedemdziesiątych nie przekroczyła najprawdopodobniej 200. Odnotowania wymagają też wypadki rozszerzania granic penalizacji, jedne usprawiedliwione nowymi zjawiskami gospodarczymi⁸, drugie — zadziwiające swoją absurdalnością, polegające bowiem na powróceniu⁹ do jednego z osławionych, dawno uchylonych dekretów marcowych¹⁰, pomimo jego potwierdzonej długoletnim doświadczeniem zupełnej nieskuteczności.

4. Na tym tle ustawodawstwo karne lat osiemdziesiątych (ściśle lat 1980—1988) rysuje się zupełnie inaczej. Mamy w nim wielki pakiet dekretów stanu wojennego i przepisów bezpośrednio związanych z wychodzeniem z niego, wielokrotne nowelizowanie kodeksu karnego w części związanej z sankcjami karnymi, wiele przepisów karnych w ustawach karnych szczególnych, nową, powtórną falę nadzwyczaj ego ustawodawstwa karnego w postaci ustaw majowych z 1985 r., i wreszcie — zupełnie już ostatnio — pierwsze elementy rysujących się zrębów prawa karnego kierującego się wiodącymi zasadami odmiennymi od dotychczasowych. Szczegółowe opisanie wymienionych wyżej zmian wymagałoby osobnej monografii i przekraczałoby wielokrotnie miejsce, które można tej kwestii poświęcić w ramach niniejszych wywodów. Nawet zresztą przedstawienie ich podstawowych elementów sprawia trudności, tyle było zwrotów i nieoczekiwanych rozwiązań.

Lata 1980—1981 (do 12.XII.) w zakresie ustawodawstwa karnego — choć nie polityki karnej — należą do okresu lat siedemdziesiątych, choć można się już w nich dopatrywać zaczątków stylu myślenia o posługiwaniu się karą charakterystycznego dla pierwszego powojennego dziesięciolecia i dla lat 1982—1988. W 1980 r. pojawiła się tylko jedna ustawa zawierająca nowe przepisy karne, a mianowicie ustawa z dnia 31.1.1980 r. o ochronie i kształtowaniu środowiska (Dz.U. nr 3, poz. 6), natomiast w następnym roku wydano dziwną ustawę z dnia 25.IX.1981 r. o zwalczaniu spekulacji (Dz.U. nr 24, poz. 124)¹¹. Stanowiła ona odpowiedź władz na załamanie się rynku i nieuniknionego w takiej sytuacji ożywienia działań spekulacyjnych. Wśród jej rozmaitych zaskakujących cech był jej nadzwyczajny, przejściowy charakter — co miało się okazać właściwe wielu późniejszym przepisom — ustawa ta miała bowiem obowiązywać (art. 18) tylko do

⁸ Ustawa z dnia 17.XII.1977 r. szelfie kontynentalnym Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz.U. nr 37, poz. 164) przewidująca karalność prowadzenia bez zezwolenia poszukiwań, prac wydobywczych bądź wykorzystywania bogactw naturalnych polskiego szelfu kontynentalnego oraz innych zbliżonych przedsięwzięć.

⁹ Chodzi o ustawę z dnia 8.II.1979 r. o jakości wyrobów, usług i obiektów budowlanych (Dz.U. nr 2, poz. 7).

¹⁰ Chodzi o dekret z dnia 4 .III. 1953 r. o wzmożeniu walki z produkcją złej jakości (Dz.U. nr 16, poz. 63), uchylony art. VI pkt 10 ustawy z dnia 19.IV.1969 r. przepisy wprowadzające kodeks karny.

¹¹ Co do krytyki jej uregulowań por. zwłaszcza E. Janiszewska-Talago: *Zagadnienia legislacyjne ustawy o zwalczaniu spekulacji*, „Państwo i Prawo” 1984, nr 3. Por. także O. Górniok: *Problematyka spekulacji w świetle nowych unormowań*, „Państwo i Prawo” 1983, nr 12; oraz idem: *Inne spojrzenie na ustawę o zwalczaniu spekulacji*, „Państwo i Prawo” 1984, nr 5. Ustawa tu była nowelizowana w 1982, 1985, 1988 i 1989 r i ostatecznie uchylona w 1990 r.

dnia 31.XII. 1982 r. Inne, to uregulowanie w niej niektórych stanów faktycznych znajdujących już wyraz w przepisach kodeksu karnego bez zmienienia tych ostatnich, co wywołało nieskończoną liczbę problemów interpretacyjnych, łatwych do uniknięcia przy zwykłym sposobie nowelizowania przepisów karnych, tj. takim, przy którym wprowadzaniu nowych — towarzyszy uchylanie poprzednio obowiązujących. Dalszą jej niezwykłością było utworzenie wykroczeń, za które groziła kara nie do 5 tys. zł zgodnie z ówczesną treścią art. 5 k.k., ale do 15 tys. zł. Wreszcie ustawa ta rozszerzyła karalność rozmaitych zachowań i praktycznie podwyższyła kary grożące za czyny zakazane już dotychczas.

Jednym z elementów szoku z 12.XII.1981 r. było nowe ustawodawstwo karne bardzo rozbudowane, wspomagane rozwiązaniami administracyjnoprawnymi, niezwykle punitywne w swej treści, ale stosowane, co trzeba od razu zaznaczyć, z pewnym umiarem. Próbując opisać najważniejsze rozwiązania tego ustawodawstwa mające wpływ na politykę karną należy przede wszystkim podkreślić fakt rozszerzenia właściwości sądów wojskowych na rozmaite kategorie osób cywilnych, jeśli dopuściły się one przestępstw: natury politycznej, czynów uznanych wraz ze stanem wojennym za zabronione pod groźbą kary, rozmaitych przestępstw pospolitych, przestępstw związanych ze służbą wojskową, a także wszystkich przestępstw popełnionych przez osoby cywilne zatrudnione w zakładach zmilitaryzowanych, podporządkowanych dowódcom wojskowym¹². Wraz z zawieszeniem stanu wojennego ograniczono właściwość sądów wojskowych¹³, ale nie do zakresu przyjętego w kodyfikacji karnej lat 1969—1971. W związku z ową przejściowo rozszerzoną właściwością sądów wojskowych dla uzyskania pełnego obrazu polityki karnej stosowanej wobec osób cywilnych w latach 1982—1983, niezbędne jest sięgnięcie także do danych o orzecznictwie sądów wojskowych.

Drugi ważny element nowej sytuacji wyznaczającej ramy polityki karnej w 1982 r. stworzyło wprowadzenie lub rozszerzenie warunków stosowania szczególnych trybów postępowania¹⁴. Ponad dwukrotnie zwiększono liczbę stanów faktycznych przestępstw, o których sprawy rozpoznawane być mogły w trybie uproszczonym, a więc umożliwiającym m.in. orzekanie bez udziału ławników i pod nieobecność oskarżonego. Kilkakrotnie zwiększono liczbę przestępstw, o których sprawy rozpatrywane być miały w trybie przyspieszonym, stanowiącym swoiście obostrzoną wersję postępowania uproszczonego. Nowym rodzajem postępowania, a może raczej dawnym, nawiązującym do przyjętego zaraz po wojnie trybu doraźnego, było jednoinstancyjne postępowanie doraźne. Wszystkie trzy postępowania szczególnie ograniczały, choć w różnym stopniu, prawo oskarżonego do obrony i zwiększały, choćby już z tego powodu, prawdopodobieństwo pojawienia się pomyłek sądowych, a także stwarzały warunki sprzyjające schematycznemu orzekaniu kar, kierowanemu „nakazem chwili”, zorientowanemu bardziej na stosowanie ogólnych wytycznych karania niż na indywidualizację odpowiedzialności.

Trzecim elementem tego nowego stanu prawnego było wprowadzenie surowszych zagrożeń karnych. W postępowaniu doraźnym przewidziano możliwość wymierzania bez względu na rodzaj i granice ustawowych zagrożeń: kary śmierci,

¹² Por. art. 1 i 3 dekrety z dnia 12.XII. 1981 r. o przekazaniu do właściwości sądów wojskowych spraw o niektóre przestępstwa oraz o zmianie ustroju sądów wojskowych i wojskowych jednostek organizacyjnych Prokuratury PRL w czasie obowiązywania stanu wojennego (Dz.U. nr 29, poz. 157).

¹³ Por. art. 11 ustawy z dnia 18.XII. 1982 r. o szczególnej regulacji prawnej w okresie zawieszenia stanu wojennego (Dz.U. nr 41, poz. 273).

¹⁴ Por. rozdz. I—III dekrety z dnia 12.XII.1981 r. o postępowaniach szczególnych w sprawach o przestępstwa i wykroczenia w czasie obowiązywania stanu wojennego (Dz.U. nr 29, poz. 156).

25 lat pozbawienia wolności oraz pozbawienia wolności na czas nie krótszy niż 3 lata. Podobny skutek pociągał za sobą obowiązek stosowania, tak jak w czasie wojny¹⁵, przepisów karnych ustawy z dnia 21X1.1967 r. o powszechnym obowiązku obrony PRL (Dz.U. nr 7 z 1984 r., poz. 31)¹⁶. Rozszerzono przesłanki orzekania kary dodatkowej pozbawienia praw publicznych i konfiskaty mienia¹⁷. Przejawem tendencji do zaostrzania kar, choć również zapewne i chęć urealnienia wysokości grzywnien — wobec szybko postępującej inflacji — było wprowadzenie w pierwszej połowie 1982 r. generalnego ich podwyższenia. W rezultacie tego dolny wymiar grzywny samoistnej i obok pozbawienia wolności wzrósł dziesięciokrotnie, zaś górny — tylko grzywny samoistnej — czterokrotnie, odpowiedniemu podwyższeniu uległy także granice nawiązki¹⁸.

Wreszcie czwartym elementem omawianego ustawodawstwa było spenalizowanie rozmaitych kategorii zachowań poprzednio niekaralnych¹⁹. Chodzi tu w szczególności o prowadzenie działalności związkowej, organizowania strajku lub akcji protestacyjnej (art. 46), inne niż spenalizowane w dotychczasowych przepisach działanie na szkodę interesów bezpieczeństwa lub obronności PRL lub państwa sprzymierzonego (art. 47), rozpowszechnianie wiadomości w celu osłabienia gotowości obronnej PRL oraz fałszywych wiadomości jeśli mogłyby to wywołać niepokój publiczny (art. 48). Niedookreśloność tych przepisów („prowadzenie działalności”, „działanie na szkodę”, itd.) wprowadziło stan zawieszenia gwarancyjnej roli prawa karnego, tym bardziej, że karalnym uczyniono również niedoniesienie władzom o przestępstwie z art. 48 dekretu o stanie wojennym.

Wspomnieć w tym miejscu także trzeba, że wraz z wprowadzeniem stanu wojennego pojawiła się administracyjna forma prewencyjnego pozbawienia wolności w postaci internowania²⁰, która ustała z chwilą zawieszenia tego stanu, tj. z końcem 1982 r. Wymienienie jej tutaj jest o tyle potrzebne, że przynajmniej w niektórych wypadkach internowanie stosowane było jako alternatywa tymczasowego aresztowania, a także dlatego że samowolne uwolnienie się z miejsca internowania pociągać miało za sobą odpowiedzialność karną jaka przewidziana jest dla uciekających z zakładu karnego lub z ośrodka przystosowania społecznego i za pomaganie w tym (art. 256 i 257 k.k.)²¹.

Ustawodawstwo zakreślające ramy polityki karnej lat 1983—1988 różniło się oczywiście znacznie od obowiązującego w okresie stanu wojennego. Powstało ono jako wypadkowa dwóch procesów: z jednej strony odchodzenia od prawa stanu

¹⁵ Nałożony on został w § 2 uchwały Rady Państwa z dnia 12.XII.1981 r. w sprawie wprowadzenia stanu wojennego ze względu na bezpieczeństwo państwa (Dz.U. nr 29, poz. 155).

¹⁶ Ponadto art. 214 tejże ustawy objął odpowiedzialnością „według przepisów odnoszących się do żołnierzy w czynnej służbie wojskowej” osoby „pełniące służbę w obronie cywilnej lub w jednostkach zmilitaryzowanych albo do niej powołane”, za przestępstwa popełnione w związku z tą służbą.

¹⁷ Por. art. 49 pkt 3 dekretu z dnia 12.XII.1981 r. o stanie wojennym (Dz.U. nr 29, poz. 154).

¹⁸ Por. art. 1 ustawy z dnia 26.V.1982 r. o zmianie niektórych przepisów prawa karnego i prawa o wykroczeniach (Dz.U. nr 16, poz. 125).

¹⁹ Por. przede wszystkim art. 46—49 dekretu z dnia 12.XII. 1981 r. o stanie wojennym (Dz.U. nr 29, poz. 154); por. też art. 47 ustawy z dnia 8.X.1982 r. o związkach zawodowych (Dz.U. nr 32, poz. 216).

²⁰ Por. art. 42—45 dekretu z dnia 12.XII.1981 r. o stanie wojennym (Dz.U. nr 29, poz. 154).

²¹ Por. art. 49 pkt 1 dekretu z dnia 12.XIII.1981 r. o stanie wojennym (Dz.U. nr 29, poz. 154).

wojennego, z drugiej zaś — ewolucji prawa karnego, która — zapewne w związku ze wzmożoną działalnością ustawodawczą lat osiemdziesiątych — przebiegała szybciej niż w wielu innych okresach. Prawo stanu wojennego uchylane było etapowo, najpierw — w swojej zasadniczej części — z momentem zawieszenia stanu wojennego²², a potem z chwilą jego zniesienia²³.

Można było oczekiwać, że po zniesieniu stanu wojennego nastąpi pełne przejście od „nadzwyczajnego” do „normalnego” stanu prawa karnego, co się jednak nie stało. W ewolucji tego ostatniego wyróżnić się bowiem da obok nurtu zwykłych, naturalnych — co nie zawsze znaczy trafnych — zmian i uzupełnień obowiązujących przepisów, także inny nurt, dominujący zresztą, wyrażający się we wprowadzaniu do „normalnego” prawa karnego rozwiązań właściwych prawu „nadzwyczajnemu”. Mówiąc po prostu do czynników kierujących nadawaniem kształtu ustawodawstwu karnemu nie dotarła jakby wiadomość, że stanu wojennego już nie ma, nawet w zawieszonyj postaci. Albo może to co „normalne” dla owych czynników to takie właśnie ustawodawstwo obfitujące w te „nadzwyczajne” inkrustacje? Odchodzenie od stanu wojennego w prawie karnym przybrało więc bardzo specyficzną, pokrętną i nieszczerą postać.

Do pierwszego z wyróżnionych nurtów zmian zaliczyć trzeba wprowadzenie nowych lub bardziej szczegółowo ujętych przepisów karnych zamieszczonych w ustawach szczególnych²⁴, a po części także nowelę z 1982 r. do k.k. podnoszącą granice grzywien, nawiązek i sum występujących w rozmaitych przepisach,

²² Por. ustawę z dnia 18.XII.1982 r. o zmianie ustawy o szczególnej regulacji prawnej w okresie stanu wojennego (Dz.U. nr 41, poz. 272) oraz uchwałę Rady Państwa z dnia 19.XII.1982 r. w sprawie zawieszenia stanu wojennego (Dz.U. nr 42, poz. 275).

²³ Por. uchwałę Rady Państwa z dnia 20.VII. 1983 r. w sprawie zniesienia stanu wojennego (Dz.U. nr 39, poz. 178).

²⁴ Por. ustawa z dnia 8.X.1982 r. o związkach zawodowych (tekst jednolity Dz.U. nr 54 z 1985 r., poz. 277); ustawa z dnia 9.X.1982 r. o zmianie ustawy o zwalczaniu spekulacji (Dz.U. nr 33, poz. 218); ustawa z dnia 26.X.1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (Dz.U. nr 35, poz. 230); ustawa z dnia 14.XII.1982 r. o ochronie tajemnicy państwowej i służbowej (Dz.U. nr 40, poz. 271); ustawa z dnia 1.II.1983 r. prawo o ruchu drogowym (Dz.U. nr 6, poz. 35); ustawa z dnia 14.VII. 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz.U. nr 38, poz. 173); ustawa z dnia 21 .VII. 1983 r. o szczególnej regulacji prawnej w okresie przezwyciężania kryzysu społeczno-ekonomicznego oraz o zmianie niektórych ustaw (Dz.U. nr 39, poz. 176); ustawa z dnia 26.I.1984 r. Prawo prasowe (Dz.U. nr 5, poz. 24), przepisy karne tej ustawy — w następstwie kolejnych ogólniejszych zmian w uregulowaniach dotyczących funkcjonowania prasy — nowelizowano już kilkakrotnie: ustawą z dnia 30.V.1989 r. o zmianie ustawy — Prawo prasowe (Dz.U. nr 34, poz. 187) oraz ustawą z dnia 11.IV. 1990 r. o uchyleniu ustawy o kontroli publikacji i widowisk, zniesieniu organów tej kontroli oraz o zmianie ustawy — Prawo prasowe (Dz.U. nr 29, poz. 173); ustawa z dnia 6 .IV. 1984 r. o zmianie ustawy karnej skarbowej (Dz.U. nr 22, poz. 102); ustawa z dnia 26.IV. 1984 r. o zmianie ustawy z dnia 10.IV. 1974 r. o ewidencji ludności i dowodach osobistych (Dz.U. nr 26, poz. 132); ustawa z dnia 31.I.1985 r. o zapobieganiu narkomanii (Dz.U. nr 4, poz. 15); ustawa z dnia 31.I.1985 r. o znakach towarowych (Dz.U. nr 5, poz. 17); ustawa z dnia 29.IX.1986 r. prawo o aktach stanu cywilnego (Dz.U. nr 36, poz. 180); ustawa z dnia 28.I.1987 r. o środkach farmaceutycznych, artykułach sanitarnych i aptekach (Dz.U. nr 3, poz. 19); ustawa z dnia 6.V.1987 r. o konsultacjach społecznych i referendum (Dz.U. nr 14, poz. 83); ustawa z dnia 16.VII.1987 r. o kinematografii (Dz.U. nr 22, poz. 127); ustawa z dnia 10.X.1987 r. o nasiennictwie (Dz.U. nr 31, poz. 166); ustawa z dnia 19.XI.1987 r. o dozorcze technicznym (Dz.U. nr 36, poz. 202); ustawa z dnia 27.IX.1988 r. o obligacjach (Dz.U. nr 34, poz. 254); ustawa z dnia 10.XI. 1988 r. o uchyleniu dekretu o gospodarowaniu artykułami obrotu towarowego i zaopatrzenia (Dz.U. nr 37, poz. 288) w połączeniu z art. 40 ustawy z dnia 23.XII.1988 r. o działalności gospodarczej (Dz.U. nr 41, poz. 324) — przewidziane we wspomnianym dekrete występkę zastąpione zostały w ustawie wężej na ogół ujętymi wykroczeniami; ustawa z dnia 27.IV. 1989 r. o zmianie ustawy o ochronie i kształtowaniu środowiska i ustawy — Prawo wodne (Dz.U. nr 26, poz. 139)

w których operuje się kwotowymi ujęciami (np. granic mienia znacznej i wielkiej wartości, przeliczników kar zastępczych itp.)²⁵.

Drugi nurt pojawił się bardzo wcześnie, bo jeszcze pod osłoną stanu wojennego. Jego pierwszą jaskółką było wydanie ustawy z dnia 26.X.1982 r. o postępowaniu wobec osób uchylających się od pracy (Dz.U. nr 35, poz. 229). Ustawa ta w swym charakterze przede wszystkim administracyjnoprawna wprowadziła dla mężczyzn w wieku 18—45 lat (z pewnymi wyłączeniami) obowiązek pracy. Zawiera też ona nowe występki (art. 21) polegające na uchylaniu się od stawiennictwa na wezwanie organu administracji (§1) i od wykonywania nakazanych robót (§ 2). Ustawa ta wywołała rozmaite przypuszczenia w niektórych kręgach społecznych dotyczące jej możliwego używania do nękania a nawet prześladowania ludzi uznawanych za politycznie niewygodnych. Praktyka działania organów administracji nie potwierdziła takich obaw, pokazała natomiast, że krytyka z jaką spotkały się poprzednio podejmowane próby prawnego rozwiązania problemu pasożytnictwa społecznego, była w pełni uzasadniona, a sama ustawa — chybiona²⁶. Wspomniane wyżej obawy okazały się może dlatego nieusprawiedliwione, że celowi temu służyć mógł instrument oddany w ręce aparatu szeroko rozumianego ścigania karnego na parę tygodni wcześniej w postaci uzupełnienia k.k. o art.282a w brzmieniu: „kto podejmuje działanie w celu wywołania niepokoju publicznego lub rozruchów, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3”²⁷. Jest to rażąco zredagowany przepis nie precyzujący na czym ma polegać zachowanie sprawcy czynu, a więc taki, na jaki nie ma miejsca w „normalnym” ustawodawstwie karnym. Jego autorzy nie słyszeli najwidoczniej o gwarancyjnej funkcji prawa karnego.

Kolejnym i to milowym krokiem na opisywanej tu drodze była ustawa z dnia 14.VII.1983 r. o urzędzie Ministra Spraw Wewnętrznych i zakresie działania podległych mu organów (Dz.U. nr 38, poz. 172). Jej dokładniejsze charakteryzowanie musiałoby wykroczyć daleko poza zakres tych uwag, ograniczyć się więc wypadnie do dwóch stwierdzeń. Po pierwsze, rozszerzyła ona do niewyobrażalnych rozmiarów policyjno—pozaprocesowe uprawnienia owych podległych ministrowi organów, pozwalając im np. na zatrzymywanie na czas do 48 godzin osób „zagrożających” porządkowi publicznemu w sposób nie stanowiący przestępstwa ani nawet wykroczenia (art. 4, 6 i 7)²⁸. Uprawnienie do interweniowania

²⁵ Por. ustawa z dnia 26.V. 1982 r. o zmianie niektórych przepisów prawa karnego i prawa o wykroczeniach (Dz.U. nr 16, poz. 125). Podobny charakter mają też przepisy art. 1 ustawy z dnia 6.IV.1984 r. ustawa karna skarbowa (Dz.U. nr 22, poz. 102).

²⁶ Por. zwłaszcza Z. Ostrihanska, I. Rzeplińska: *Pasożytnictwo społeczne — stereotypy i fakty*, Warszawa 1988, i powołane tam piśmiennictwo.

²⁷ Por. art. 12 pkt 3 ustawy z dnia 18.XII.1982 r. o szczególnej regulacji prawnej w okresie zawieszenia stanu wojennego (Dz.U. nr 41, poz. 273). Ustawa ta weszła w życie z dniem ogłoszenia (art. 20), a więc dnia 19.XII.1982 r., gdy tymczasem wcześniejsza od niej ustawa z dnia 26.X.1982 r. o postępowaniu wobec osób uchylających się od pracy — z dniem 1.I.1983 r. (art. 23).

²⁸ Dopiero z dniem 1.X.1989 r. — ustawą z dnia 29.V.1989 r. o zmianie niektórych przepisów prawa karnego, prawa o wykroczeniach oraz innych ustaw (Dz.U. nr 34, poz. 180) — wprowadzono — za pomocą uzupełnienia przepisów k.p.k. (art. 206 i dodany art. 207a) oraz art. 7 ustawy z dnia 14.VII.1983 r. o urzędzie Ministra Spraw Wewnętrznych (Dz.U. nr 38, poz. 172) — prawo zatrzymanego do wniesienia zażalenia na takie zatrzymanie, upoważniono sądy do rozpoznawania tych zażaleń i uczyniono postanowienia sądu o zwolnieniu osoby zatrzymanej niezwłocznie wykonalnym. Zmiany takiej strona opozycyjno-solidarnościowa domagała się w toku rozmów Okrągłego Stołu bardzo stanowczo wobec częstego w okresie poprzednim nadużywania przepisów o zatrzymaniu. Co do tej zmiany por. L. K. Paprzycki: *Sądowa kontrola zatrzymań*, „Nowe Prawo” 1989, nr 9, s. 34—49; A. Murzynowski: *Krótki komentarz do nowych przepisów u zatrzymaniu*, „Nowe

w sytuacji takich niczym konkretnym nie grożących „zagrożeń” było po prostu otwarciem tym organom drzwi dla samowoli²⁹. Po drugie, ustawa doprowadziła do zlikwidowania organizacyjnej samodzielności MO, co stanowiło powrót do stanu sprzed 1957 r., i zaowocowało rychło gwałtownym spadkiem intensywności ścigania i wykrywalności przestępstw popolitych³⁰.

Następne posunięcie przyszło już w dwa tygodnie później i stanowiło je dodanie do art. 282a drugiego paragrafu oraz nowelizację § 1 art. 278 k.k. Obie te zmiany przejmowały z dekretu z dnia 12. XII. 1981 r. o stanie wojennym (Dz.U. nr 29, poz. 154) karalność działalności związkowej oraz organizowania i kierowania akcją protestacyjną³¹. Ponadto zmieniono brzmienie art. 565 k.p.k. w kierunku objęcia właściwością sądów wojskowych spraw o wszystkie przestępstwa „przeciwko podstawowym interesom politycznym PRL” (z rozdz. XIX k.k. z wyjątkiem o czyny kwalifikowane z art. 134 i 135 k.k., a więc dotyczących „interesów gospodarczych”)³².

Wszystkie te uzupełnienia ustawodawstwa karnego elementami prawa stanu wojennego okazały się najwidoczniej niedostateczne skoro w 1985 r. pojawiło się

Prawo” 1989, nr 9, s. 50—56. Obecnie kwestia zatrzymań uregulowana jest w art. 15 ustawy z dnia 6.IV.1990 r. o Policji (Dz.U. nr 30, poz. 179) oraz w art. 7 ustawy z dnia 6.IV.1990 r. o Urzędzie Ochrony Państwa (Dz.U. nr 30, poz. 180) po myśli tamtych postulatów.

²⁹ Na podstawie tej ustawy wydano rozmaite kuriozalne przepisy wykonawcze, jak np. precyzujące okoliczności w jakich wolno bić kobiety w widocznej ciąży, starców, dzieci i kaleki. Por. rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 6.1.1984 r. w sprawie warunków użycia przymusu bezpośredniego przez funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej (Dz.U. nr 6, poz. 29). Warto ten niewiarygodny przepis przytoczyć in extenso. Najpierw podać jednak trzeba co to są środki przymusu bezpośredniego: „§ 2 Środkami przymusu bezpośredniego są: 1) fizyczne i techniczne środki służące do obezwładnienia lub konwojowania osób oraz zatrzymywania pojazdów: a) siła fizyczna, b) kajdanki, c) prowadnice, d) kaftany bezpieczeństwa, e) pasy i siatki obezwładniające, f) kolezkatki drogowe; 2) milicyjne pałki gumowe; 3) chemiczne i wodne środki obezwładniające: a) aerozole, b) miotacze (odpalne lub rozlewane); 4) psy służbowe; 5) pociski miotane”. A oto ów przepis: „§ 5.1. Środków przymusu bezpośredniego nie używa się w stosunku do kobiet w widocznej ciąży. 2. Środków przymusu bezpośredniego w postaci kajdanek i prowadnic, kaftanów bezpieczeństwa, pasów i siatek obezwładniających, milicyjnych pałek gumowych i psów służbowych nie używa się względem starców, dzieci do lat 13 i osób ułomnych o widocznym kalectwie. 3. Ograniczeń, o których mowa w ust. 1 i 2, nie stosuje się w przypadkach, w których funkcjonariusze podejmują czynności przeciwko uczestnikom zbiorowych działań zagrażających bezpieczeństwu państwa lub naruszających porządek publiczny”. Należy zaznaczyć, że dopiero po 5 latach wydane zostało rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 21.11.1989 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków użycia środków przymusu bezpośredniego przez funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej (Dz.U. nr 17, poz. 98), które nadało powołanemu wyżej § 5 następujące brzmienie: „Środków przymusu bezpośredniego nie używa się w stosunku do kobiet w widocznej ciąży, starców, dzieci do lat 13 i osób ułomnych o widocznym kalectwie”. Weszło ono w życie dnia 30.III.1989 r.

³⁰ Spadkowi temu starano się zaradzić zwiększaniem surowości polityki karnej.

³¹ Należy pamiętać, że już wcześniej, bo ustawą z dnia 8.X.1982 r. o związkach zawodowych (Dz.U. nr 32, poz. 216) spenalizowane było (art. 47) kierowanie strajkiem zorganizowanym wbrew bardzo restryktywnym w tym względzie przepisom wspomnianej ustawy.

³² Por. art. 1 i 3 ustawy z dnia 28.VII. 1983 r. o zmianie niektórych przepisów z zakresu prawa karnego i prawa o wykroczeniach (Dz.U. nr 44, poz. 203). Obejmowanie właściwością sądów wojskowych spraw o przestępstwa popełnione przez osoby cywilne jest typowym rozwiązaniem wojennego prawa karnego. W warunkach pokojowych sądy wojskowe są dla żołnierzy, a dla osób cywilnych są sądy powszechne. Wspomniane rozszerzenie właściwości sądów wojskowych, nawiązujące (bezwiednie?) do działalności niesławnej pamięci rejonowych sądów wojskowych, miało w istocie charakter symboliczny, co dodaje mu jeszcze specjalnej wagi. W ciągu pierwszych 12 lat obowiązywania k.k. z 1969 r. liczba osób cywilnych prawomocnie skazanych za przestępstwa z art. 122—133 (z wyjątkiem szpiegostwa, o które sprawy cały czas rozpoznawane były przez sądy wojskowe) wyniosła 25, a więc w przybliżeniu przeciętnie dwie osoby rocznie.

nowe mocne uderzenie „nadzwyczajnych” przepisów karnych. Przyniosły je tzw. ustawy majowe z 1985 r.³³, przy czym nadzwyczajny charakter drugiej spośród nich podkreśla fakt, że pomyślana ona była znowu jako zespół przepisów mających obowiązywać przez określony z góry okres 3 lat, co też formalnie nastąpiło.

Podstawowe zmiany wprowadzone tymi ustawami miały na celu niemal wyłącznie obostrzenie odpowiedzialności karnej³⁴. Polegało ono po pierwsze na rozszerzeniu istniejących lub wprowadzaniu nowych trybów postępowania (art. 12—35 ustawy epizodycznej). I tak znacznemu rozszerzeniu uległo postępowanie uproszczone przez objęcie nim spraw o dalsze przestępstwa kwalifikowane z rozmaitych przepisów k.k. i ustaw szczególnych, a nadto przez uchylenie ograniczeń związanych z wartością przedmiotu przestępstwa (art. 13 ustawy epizodycznej). Rozszerzono przedmiotowo zakres stosowania postępowania przyspieszonego i przewidziano możliwość orzekania w nim kar do 3 lat pozbawienia wolności i 500 tys. zł grzywny, chociaż według dotychczasowych przepisów granicę tę stanowił 1 rok i 25 tys. zł grzywny, przy czym nawet w okresie stanu wojennego górna granica kary wynosiła 2 lata i 100 tys. zł grzywny³⁵. Mało tego, nawet w ustawie z dnia 5.XII.1983 r. o stanie wyjątkowym (Dz.U. nr 66, poz. 97)³⁶, górną granicę kary pozbawienia wolności, która mogłaby być orzeczona w postępowaniu przyspieszonym, określono na 2 lata, a grzywnę orzeczną obok niej — na 50 tys. zł.³⁷ W tym wypadku „wyjątkowość” ustawy epizodycznej, przekroczyła jak widać, granice stanu wyjątkowego, a wprowadzenie tego stanu w okresie jej obowiązywania prowadziłyby do złagodzenia odpowiedzialności. Autorzy ustaw majowych potracili chyba głowy.

Wprowadzono również nie znaną poprzednio możliwość wydawania w postępowaniu przyspieszonym wyroku zaocznego oraz inne drastyczne ograniczenia możliwości wykonywania przysługującego oskarżonemu prawa do obrony. Zakres obowiązywania postępowania przyspieszonego był tym bardziej rażący, że ukształtowano je pierwotnie dla sądzenia sprawców drobniejszych przestępstw o charakterze chuligańskim, a zgodnie z brzmieniem ustawy epizodycznej stosować się go miało do bardzo rozmaitych kategorii znacznie poważniejszych przestępstw nie tylko przeciwko osobie, ale także przeciwko mieniu, gospodarczych i przeciwko porządkowi publicznemu. Wreszcie nowym rodzajem postępowania, a właściwie powroć do istniejącego dawniej w k.p.k. z 1928 r. było stosowane w drob-

³³Por. ustawa z dnia 10.V. 1985 r. o zmianie niektórych przepisów prawa karnego i prawa o wykroczeniach (Dz.U. nr 23, poz. 110) — dalej powołana jako: nowela z 1985 r., oraz ustawa z dnia 10.V.1985 r. o szczególnej odpowiedzialności karnej (Dz.U. nr 23, poz. 101) — dalej powoływana jako: ustawa epizodyczna.

³⁴Wyjątki od tej reguły to nowy art. 23a (szerzej ujęty niż poprzednio obowiązujący § 3 art. 217) oraz zmiany treści art. 54 i 91. Por. art. 1 punkty 1, 10, 15 noweli z 1985 r.

³⁵Por. art. 20 ustawy epizodycznej, art. 451 k.p.k. oraz art. 19 dekretu z dnia 12.XIII.1981 r. o postępowaniach szczególnych w sprawach o przestępstwa i wykroczenia w czasie obowiązywania stanu wojennego (Dz.U. nr 29, poz. 156). Nowelą z 1985 r. górną granicę grzywny orzeczonej obok pozbawienia wolności w postępowaniu przyspieszonym podwyższono do 250 tys. zł.

³⁶Przypomnijmy, że stan ten wprowadza się „w razie klęski żywiołowej lub jeżeli zostało zagrożone wewnętrzne bezpieczeństwo państwa” (art. 1 pkt 1 ustawy), to ostatnie zaś występuje „w razie poważnego narażenia lub naruszenia spokoju, ładu i porządku publicznego na znacznym obszarze państwa, które wymaga podjęcia nadzwyczajnych środków ochrony podstawowych interesów państwa i obywateli” (art. 1 pkt 3 tejże ustawy).

³⁷Por. art. 30 pkt 2 ustawy z dnia 5.XII.1983 r. o stanie wyjątkowym (Dz.U. nr 66, poz. 297) oraz art. 451 k.p.k. w brzmieniu obowiązującym od dnia 1.VII.1985 r.

nych sprawach postępowanie nakazowe. Wspólną cechą tego rodzaju postępowań jest możliwość bądź reguła orzekania jednoosobowego, w ogóle bez przeprowadzenia postępowania przygotowawczego albo po jego przeprowadzeniu, ale bez zachowania rygorów formalnych wymaganych w postępowaniu zwyczajnym, bez umożliwienia oskarżonemu przygotowania swojej obrony.

Drugą kategorią zmian przyjętych przez ustawy majowe było obostrzenie kar, przy czym dotyczyło ono zarówno ich wymierzania jak i wykonywania. Dokonano więc ponownego podniesienia granic grzywien, dolnej — cztero- i dziesięciokrotnie, górnej — dwu-, pięć i dziesięciokrotnie (art. 1 pkt 3 i art. 3 noweli z 1985 r.) i zwielokrotnienia sum występujących w wielu przepisach zawierających kwotowe ujęcia (art. 1 pkt 4, 11, 13, 14, 18, art. 2 i 3 noweli z 1985 r., art. 3 ustawy epizodycznej). Nie da się już tego wytłumaczyć postępami inflacji, istniejące wówczas zagrożenia wprowadzono bowiem przed paru laty wyraźnie „na wyrost”, ciągle nie wymagały więc one, zwłaszcza dolne, nowych korekt. Rozszerzono zakres stosowania nawiązki i podwyższono jej dolną i górną granicę (art. 1 punkty 10—12, 18; art. 3 pkt 1, 2 noweli z 1985 r.). Niepomniernie rozszerzono zakres stosowania kar dodatkowych (z wyjątkiem pozbawienia praw rodzicielskich lub opiekuńczych oraz przepadku rzeczy), w wielu wypadkach nakładając obowiązek ich orzekania (art. 1 punkty 5, 6, 7, 8 noweli z 1985 r. art. 4—6 ustawy epizodycznej).

Obostrzenie kar w odniesieniu do sprawców niektórych przestępstw nastąpiło w ustawie epizodycznej również przez wprowadzenie kwalifikowanych stanów faktycznych (art. 9, 10). Wyłączono warunkowe zawieszenie kary sprawcom kilkudziesięciu przestępstw (art. 1) i znacznie ograniczono możliwość stosowania wobec nich oraz sprawców dalszych kilku kategorii przestępstw — nadzwyczajnego złagodzenia kary (art. 2). Wyłączono też możliwość warunkowego przedterminowego zwolnienia wielokrotnych recydywistów (art. 7)³⁸ i rozszerzono przesłanki odwołania warunkowego zwolnienia (art. 8).

Wszystkie te zmiany zmierzały jednoznacznie w jednym kierunku — drastrycznego zaostrzenia kar, dokonywanego środkami nadzwyczajnymi, bo nie liczącymi się z potrzebą zapewnienia prawidłowego przebiegu postępowania karnego w warunkach pokojowych.

W czasie obowiązywania ustawy epizodycznej dokonano pewnego znamienego zabiegu legislacyjnego, formalnie mającego charakter depenalizacyjny. Ustawą z dnia 24.X.1986 r. o zmianie niektórych przepisów prawa o wykroczeniach (Dz.U. nr 39, poz. 193) uzupełniono kodeks wykroczeń o art.52a, który w punkcie 2 § 1 powtórzył brzmienie art. 282a k.k. i uczynił przewidziane w nim działanie wykroczeniem jeśli zasięg czynu albo jego skutki nie były znaczne”. Sprawilo to, że części sprawców tego dotychczasowego przestępstwa poczęła grozić zamiast kary pozbawienia wolności do 3 lat — kara aresztu do 3 miesięcy³⁹. W sytuacji notorycznej dyspozycyjności kolegiów wobec władz zwłaszcza w sprawach mających zabarwienie polityczne i niewielkich wymagań dowodowych z ich strony, krok ten uznany został przez niezależną opinię publiczną za mający na celu nie tyle depenalizację, co odebranie osobom uznawanym za sprawców tych przestępstw — wówczas gdy władze będą sobie tego życzyły — prawa do sądu. Praktyka potwierdziła zasadność tego przekonania.

³⁸ Pamiętać wszakże trzeba, że generalnie rzecz biorąc zasady stosowania warunkowego zwolnienia uległy uelastycznieniu (art. 1 pkt 15 noweli z 1985 r.).

³⁹ Podobnie rzecz się miała z niektórymi innymi przestępstwami z rozdz. XXXVI k.k. (Przestępstwa przeciwko porządkowi publicznemu), w oparciu o pozostałe punkty art. 52a k.w.

Pomimo głosów urzędowo zorganizowanej opinii społecznej domagających się skrócenia okresu obowiązywania ustawy epizodycznej, nie tylko że ich nie wysłuchano, ale jeszcze przejęto pewne jej elementy do „normalnego” ustawodawstwa karnego⁴⁰. Elementami tymi były szczególnie tryby postępowania — nieobecny w k.p.k. z 1969 r. — tryb nakazowy, i znany mu, ale obowiązujący w znacznie skromniejszym zakresie — tryb przyspieszony. Zgodnie z treścią noweli z 1988 r. w każdym z tych trybów można orzekać zaocznie (w trybie przyspieszonym — w pewnych okolicznościach), odpowiednio kary do 6 mies. i 1 roku bezwzględnego pozbawienia wolności. W postępowaniu nakazowym oskarżony może wnieść sprzeciw od wydanego nakazu karnego, ale w toczącym się później postępowaniu nie obowiązuje zakaz reformationis in peius. W wielu wypadkach skutecznie powstrzymywało to oskarżonych od wnoszenia sprzeciwu czyniąc zaoczne ze swej istoty postępowanie mandatowe jeszcze jednoinstancyjnym. Zakres stosowania obu tych trybów był węższy niż pod rządami ustaw majowych, szerszy jednak niż przed ich wprowadzeniem. Tak więc znów „dorobek” czasowo obowiązującego „nadzwyczajnego” ustawodawstwa przenikał do „normalnego”, kolejny raz ograniczając jego „normalność”.

Nowela z 1988 r. zawiera również pewne inne przepisy dotyczące kar: drobne uelastycznienia stosowania kary ograniczenia wolności i złagodzenia odnoszące się do kar zastępczych, kolejne podwyższenie kwotowo określonych w art. 120 § 9 k.k. pojęć „mienia znacznej wartości” (z 300 tys. zł na 2 mln zł) oraz „mienia wielkiej wartości” (z 600 tys. zł na 4 mln zł). Najważniejszą wszakże zmianą w tej noweli, spośród idących w kierunku łagodzenia kar było poważne rozszerzenie możliwości stosowania warunkowego zwolnienia. Choć wadliwie przeprowadzone legislacyjnie⁴¹, otworzyło szerszej bramy więzień i stało się jednym z ważnych środków procesu zmniejszania naszej ogromnej zbiorowości uwięzionych. Ustawa weszła w życie dnia 1.VII.1988 r. równocześnie z utraceniem mocy ustawy epizodycznej.

Rozszerzenie granic penalizacji przyniosła wydana w połowie 1988 r. nowela do ustawy z dnia 21.XI.1967 r. o powszechnym obowiązku obrony PRL. Nowela ta (Dz.U. nr 24. poz. 171) wprowadziła zastępczą służbę wojskową, której środowiska opozycyjne, zwłaszcza młodzieżowe, domagały się od kilku lat bardzo stanowczo. Nie wdając się w tym miejscu w ocenę budzącego zresztą wiele zastrzeżeń sposobu uregulowania tej tak potrzebnej instytucji, zwrócić należy uwagę na dodane w związku z nią przepisy karne. Otóż za nie zgłoszenie się do tej służby, złośliwe lub uporczywe odmawianie wykonywania poleceń służbowych, samowolne oddalenie się z miejsca jej odbywania oraz za jej porzucenie, przewidziano odpowiedzialność karną w takim samym lub zbliżonym zakresie do grożącej żołnierzom powołanym do czynnej służby wojskowej lub zasadniczej służby w obronie cywilnej⁴². Jest to kolejny przykład nie oderwania się od stanowiącego pozostałość stanu wojennego myślenia kategoriami „militaryzacyjnymi”. Zastępcza służba ma bowiem z samej swej natury charakter niewojskowy, polega na wykonywaniu „prac na rzecz ochrony środowiska, opieki społecznej oraz gospodarki komunal-

⁴⁰ Por. ustawę z dnia 17.VI.1988 r. o zmianie niektórych przepisów prawa karnego i prawa o wykroczeniach (Dz.U. nr 20, poz. 135 — dalej powołana jako nowela z 1988 r.

⁴¹ Por. K. Buchała: *Niektóre, problemy przedterminowego warunkowego zwolnienia (W związku z ostatnią nowelizacją kodeksu karnego)*, „Państwo i Prawo” 1988, nr 12.

⁴² Por. art. 1. pkt 53 ustawy z dnia 13.VI.1988 r. o zmianie ustawy o powszechnym obowiązku obrony PRL (Dz.U. nr 24, poz. 171). W tekście jednolitym chodzi tu o art. 237 240 tejże ustawy.

nej lub gospodarki wodnej” (art. 198 pkt 2), a „nadzór nad jej odbywaniem sprawuje Minister Pracy i Polityki Socjalnej” (art. 201)⁴³. Karanie ją odbywających tak jakby byli żołnierzami wydaje się nieporozumieniem i przypomina rozciągnięcie w stanie wojennym odpowiedzialności przewidzianej dla żołnierzy na osoby pracujące w przedsiębiorstwach zmilitaryzowanych. W wypadku zastępczej służby wojskowej nie ma się przecież jednak do czynienia z działaniem w warunkach stanu wojennego.

5. Nowe i ważne zmiany ustawodawcze, których zwiastunem było wspomniane już wyżej zliberalizowanie zasad stosowania warunkowego zwolnienia, poczęły pojawiać się w 1989 r. Stały się one możliwe dzięki przełomowi politycznemu, jaki przyniosły obrady Okrągłego Stołu, reforma konstytucji, wybory do Sejmu i Senatu, i utworzenie rządu opartego na odmiennych od dotychczasowych zasadach politycznych. Zmiany mające znaczenie dla polityki karnej realizowane były wielotorowo i nie sposób ich tutaj przedstawić w pełnym zakresie. Wyrażały się one przede wszystkim w ustawowych i organizacyjnych gwarancjach niezależności sądów i niezawisłości sędziów, w daleko idących zmianach w organach ścigania i orzekania w sprawach karnych, działaniach na rzecz naprawienia krzywd wyrządzonych przez instrumentalne, służące doraźnym potrzebom politycznym posługiwanie się prawem i aparatem wymiaru sprawiedliwości, a wreszcie w zmianach w treści tego prawa i w wykonywaniu orzeczonych kar.

W odniesieniu do treści prawa karnego i naprawiania najbardziej jaskrawych następstw jego nadużywania, w 1989 r. dokonano tylko pierwszych kroków, zrazu zresztą z ogromnymi trudnościami. Przywiązanie do prawa karnego charakteryzującego się nieokreślonością ustawowych znamion przestępstwa, surowością środków karnych, możliwością ich kumulowania, wymierzania często w warunkach daleko posuniętego ograniczenia prawa do obrony, a nawet wprost — zaozornie, było bardzo silne. Pokazał to przebieg obrad Okrągłego Stołu, w toku których ówczesna strona koalicyjno-rządowa uparcie broniła najbardziej nawet drastycznych rozwiązań wprowadzonych do naszego prawa karnego pod osłoną stanu wojennego lub w ustawach majowych z 1985 r.

Połowicznym rozwiązaniem, głęboko niezadowolającym stronę opozycyjno-solidarnościową, która nie zgodziła się na uznanie go za wyraz wspólnej inicjatywy obu stron⁴⁴, stała się ustawa z dnia 29.V.1989 r. o zmianie niektórych przepisów prawa karnego, prawa o wykroczeniach oraz innych ustaw (Dz.U. nr 34, poz. 180). W odniesieniu do prawa karnego materialnego ustawa ta ograniczyła się do uzależnienia karalności rozmaitych przestępstw przeciwko państwu sprzymierzonemu (art. 129, 133, 284, 285 k.k.) od zasady wzajemności, nieznacznego zawężenia znamion karalnego przynależenia do związku mającego na celu popełnienie przestępstwa (art. 276 § 1) oraz nawoływania do przeciwdziałania ustawie lub prawnemu rozporządzeniu organu państwowego (art. 282), a nadto do uchylenia osławionego art. 282a (jakiegokolwiek działanie w celu wywołania niepokoju publicznego) i art. 287 (posiadanie lub wyrabianie bez zezwolenia radiowego aparatu nadawczego)⁴⁵. Istotniejsze zmiany nastąpiły w procedurze karnej w postaci

⁴³ Por. art. 198 i 201 w numeracji tekstu jednolitego tejże ustawy (Dz.U. nr 30, poz. 207). Z początkiem 1992 r. ogłoszono jej nowy tekst jednolity (Dz.U. nr 4, poz. 16).

⁴⁴ Por. *Porozumienia Okrągłego Stołu, Warszawa 6 luty — 5 kwietnia 1989 r.* NSZZ „Solidarność” Region Warmińsko-Mazurski 1989, s. 65.

⁴⁵ Pewne ograniczenia wprowadzono też w odpowiadającym tym przepisom artykułach kodeksu wykroczeń (art. 52a i 63).

wprowadzenia zakazu skazania przez sąd rewizyjny osoby uniewinnionej w sądzie pierwszej instancji lub co do której postępowanie umorzono, a nadto zakazu wymierzania przez Sąd Najwyższy kary śmierci, jeśli nie była ona orzeczona przez sąd pierwszej instancji (art. 383 k.p.k.). Szczególnie ważne było jednak rozciągnięcie kontroli sądowej nad zatrzymaniem w trybie administracyjnym (art. 207a k.p.k.), zmniejszenie różnych ograniczeń wobec tymczasowo aresztowanych, jak też rozszerzenie sądowej kontroli nad czasem stosowania tego środka. Wreszcie wprowadzono prawo do odszkodowania nie tylko za niesłuszne skazanie i aresztowanie ale także za zatrzymanie (art. 487—489 k.p.k.).

W rezultacie długotrwałych negocjacji toczonych przez władze kościelne z władzami państwowymi osiągnięto szerokie porozumienie dotyczące położenia prawnego Kościoła w Polsce. Wyrazem tego porozumienia była ustawa z dnia 17.V.1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz.U. nr 29, poz. 154), przyjęta nieco wcześniej niż omawiana nowela do kodeksu karnego. Art. 74 ust. 8 tej ustawy uchylił art. 194 i 195 k.k. przewidujące tzw. nadużywanie wolności sumienia i wyznania przy wykonywaniu funkcji religijnych oraz spowodowanie zbiegowiska lub innego zakłócenia porządku przez „wprowadzenie w błąd przy wykorzystaniu cudzych wierzeń religijnych lub łatwowierności”⁴⁶. Ponadto ust. 12 tego przepisu zniósł odpowiedzialność karną duchownego udzielającego ślubu religijnego bez przedstawienia wyciągu z akt małżeństwa zawartego przed urzędnikiem stanu cywilnego⁴⁷.

Działania na rzecz wyrównania krzywd spowodowanych nadużywaniem prawa z powodów politycznych przedsięwzięte zostały najpierw za pośrednictwem dwóch ustaw: z dnia 24.V.1989 r. o szczególnych uprawnieniach niektórych osób do ponownego nawiązania stosunku pracy (Dz.U. nr 32, poz. 172) oraz z dnia 29.V. 1989 r. o przebaczeniu i puszczaniu w niepamięć niektórych przestępstw i wykroczeń (Dz.U. nr 34, poz. 179). Pierwsza z tych ustaw stworzyła specjalny tryb przywracania do pracy osób, które ją utraciły na skutek swej działalności lub nawet tylko przynależności związkowej, druga — amnestionowała sprawców przestępstw i wykroczeń popełnionych z powodów politycznych, w związku ze strajkiem lub akcją protestacyjną oraz związanych z militaryzacją⁴⁸. Wąski charakter tej ostatniej ustawy, w sytuacji rozbudzonych wobec niej oczekiwań, przyczynił się do pojawienia się buntów w zakładach karnych. Uznano bowiem nie bez racji, że nie uczyniła ona niczego w związku z problemem następstw ogólnego zaostrzenia polityki karnej w okresie stanu wojennego, a zwłaszcza na skutek ustaw majowych z 1985 r. W rezultacie przyjęto ustawę z dnia 7.XII.1989 r. o amnestii (Dz.U. nr 64, poz. 390). Również zbyt wąskie zakreślenie ram ustawy z dnia 24.V.1989 r. doprowadziło jeszcze w tym samym roku do jej nowelizacji⁴⁹.

⁴⁶ Nie od rzeczy będzie przypomnieć, że przepisy te wzorowane były na uregulowaniach dekretu z dnia 5.VIII. 1949 r. o ochronie wolności sumienia i wyznania (Dz.U. nr 45, poz. 334), stanowiącego jeden z instrumentów prawnych stalinowskiego państwa w jego walce z Kościołem.

⁴⁷ Uchylił bowiem art. 63 i 84 ustawy z dnia 29.IX.1986 r. — Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz.U. nr 36, poz. 180).

⁴⁸ Warto zauważyć, że tym samym aktem amnestionowano sprawców występów popełnionych przeciw strajkującym, uczestnikom akcji protestacyjnych oraz przeciw osobom zaangażowanym w opozycyjną działalność polityczną (art. 1 pkt 4 ustawy).

⁴⁹ Por. ustawę z dnia 7 .XII.1989 r. o zmianie ustawy o szczególnych uprawnieniach niektórych osób do ponownego nawiązania stosunku pracy (Dz.U. nr 64, poz. 391). Charakter tych zmian najlepiej oddaje nowy tytuł ustawy: „o przywróceniu praw pracowniczych osobom pozbawionym zatrudnienia za działalność związkową, samorządową, przekonania polityczne i religijne” (art. 1 pkt 1 ustawy).

Zmienianie i wprowadzanie nowych ustaw zmierzających do usunięcia niektórych następstw wieloletniego istnienia na naszych ziemiach państwa komunistycznej dyktatury, jakim była PRL, postępowało wolno, wśród ciągle piętrzących trudności, z potrzebą przewyżniania ogromnych oporów. Do tej grupy ustaw zaliczyć trzeba: ustawę z dnia 25.X.1990 r. o zwrocie majątku utraconego przez związki zawodowe i organizacje społeczne w wyniku wprowadzenia stanu wojennego (Dz.U. nr 4 z 1991 r., poz. 17); ustawę z dnia 9.XI.1990 r. o przejęciu majątku byłej Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (Dz.U. nr 16 z 1991 r., poz. 72); ustawę z dnia 24.I.1991 r. o kombatantach oraz osobach będących ofiarami represji wojennych i okresu powojennego (Dz.U. nr 17, poz. 75); ustawę z dnia 23.11.1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego (Dz.U. nr 34, poz. 149) oraz ustawę z dnia 4.IV.1991 r. o zmianie ustawy o Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce — Instytucie Pamięci Narodowej (Dz.U. nr 45, poz. 195). Należy mieć nadzieję, że ten nurt prac ustawodawczych będzie kontynuowany⁵⁰.

Kierunek zmian w prawie rzutujący bezpośrednio, choć w różnym stopniu, na ukształtowanie granic, w których realizowana jest polityka karna, był również widoczny. Przede wszystkim wymienił trzeba ustawę z dnia 23.11.1990 r. o zmianie Kodeksu karnego i niektórych innych ustaw (Dz.U. nr 14, poz. 84). Przepisy tej ustawy zniosły specjalne środki wobec recydywistów w postaci nadzoru ochronnego i ośrodka przystosowania społecznego. W sposób oczywisty nie zdały one egzaminu; można dyskutować czy stało się tak dlatego, że nie zrealizowane zostały w praktyce zamierzenia ustawodawcy, czy dlatego, że były one niewykonalne i stanowiły jedynie werbalną zasłonę, za którą chciano ukryć cel rzeczywisty — dalsze przedłużanie recydywistom pozbawienia wolności, tylko że w zakładzie o inne nazwie, a po zwolnieniu — roztaczanie nad nim dodatkowej kontroli (nieuniknienie zwiększającej prawdopodobieństwo ponownego skazania). Nie ulega wątpliwości, że środki te bardziej służyły nasilaniu represji wobec recydywistów niż celom resocjalizacyjnym. Skreślono w art. 120 k.k. § 9 i w art. 25 u.k.s. kwotowe określenie mienia „znacznej” i „wielkiej” wartości; uchylono art. 134 i 135 k.k. sytuujące wśród przestępstw przeciwko państwu wielkie, „afery” zagarnięcia mienia społecznego i wielkie przestępstwa dewizowe; obniżono granice sankcji przy przestępstwie zagarnięcia mienia społecznego znacznej wartości (art. 201 i 202 k.k.) i zrównano co do sankcji ochronę mienia społecznego i indywidualnego (art. 203 i 215 k.k.). Ponadto zniesiono karę dodatkową konfiskaty mienia, co było zmianą ważną, w szczególności ze względu na rozszerzenie zakresu jej stosowania w ustawach majowych z 1985 r. i wymuszanie na praktyce wymiaru sprawiedliwości stosowania jej również w sytuacjach, w których nie miało to żadnego uzasadnienia faktycznego.

W tym samym nurcie przekształceń prawa karnego co nowela do k.k. z lutego 1990 r., usytuować trzeba zmiany treści przepisów karnych dokonane ustawą z dnia 25.X.1991 r. o zmianie ustawy o powszechnym obowiązku obrony PRL oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. nr 113, poz. 491): zmierzały one do generalnego złagodzenia przewidzianych w ustawie sankcji karnych.

⁵⁰ Chodzi przede wszystkim o przesłane do sejmu senackie projekty: ustawy o ściganiu zbrodni stalinowskich, a także innych przestępstw przeciwko życiu, zdrowiu i wolności człowieka oraz wymiarowi sprawiedliwości nie ściganych z przyczyn politycznych w latach 1944—1989, oraz ustawy o warunkach wstępnych zajmowania niektórych stanowisk w Rzeczypospolitej Polskiej.

W 1990 r. znowelizowano jeszcze raz kodeks karny⁵¹. Wobec szybko postępującej inflacji podniesiono dziesięciokrotnie granice grzywien i nawiązek, ale wprowadzono też pewne ograniczenia dotyczące wysokości zastępczych kar pozbawienia wolności. Podobny charakter — podwyższenia kar pieniężnych — miały nowele do ustawy karnej skarbowej⁵².

Równocześnie z tymi mającymi praktycznie wielkie znaczenie przekształceniami przepisów karnych, intensywina działalność ustawodawcza lat dziewięćdziesiątych zaowocowała pojawieniem się wielu nowych przepisów karnych, związanych przede wszystkim z przebudową systemu gospodarczego, a także przeformułowywaniem istniejących dotąd uregulowań⁵³. Osobno wspomnieć też tu trzeba o grupie szczególnych przepisów o odpowiedzialności i uwolnieniu od niej — pomimo formalnego naruszenia rozmaitych dóbr chronionych prawem karnym — policjantów, funkcjonariuszy UOP i Straży Granicznej oraz strażaków⁵⁴. Potrzeba istnienia takich przepisów nie budzi wątpliwości, powstaje tylko kwestia, czy właściwszym miejscem dla nich nie jest część ogólna kodeksu karnego.

6. Podsumowując krótko poczynione ustalenia dotyczące zmian w prawno-karnych ramach polityki karnej lat osiemdziesiątych i początku lat dziewięćdziesiątych, powiedzieć można co następuje.

W latach 1980—1981 potężny ruch „Solidarności” nie zdołał doprowadzić do reformy prawa karnego, choć jego przedstawiciele podjęli intensywne prace idące w tym kierunku, przygotowali sami⁵⁵ i zachęcili swym przykładem innych⁵⁶ do przygotowania projektów takiej reformy. Wprowadzenie stanu wojennego zapewniło komunistom dalsze utrzymywanie się siłą przy władzy, jego społeczny koszt

⁵¹ Por. ustawa z dnia 28.IX.1990 r. o zmianie niektórych przepisów prawa karnego i prawa o wykroczeniach (Dz.U. nr 72, poz. 422).

⁵² Por. ustawa z dnia 28.IX.1990 r. o zmianie ustawy karnej skarbowej (Dz.U. nr 86, poz. 503), oraz ustawa z dnia 10.X.1991 r. o zmianie ustawy karnej skarbowej (Dz.U. nr 107, poz. 458).

⁵³ Por. ustawa z dnia 11.IV.1990 r. o uchyleniu ustawy o kontroli publikacji i widowisk, zniesieniu organów tej kontroli oraz zmianie ustawy — Prawo prasowe (Dz.U. nr 29, poz. 173); ustawa z dnia 19.VII.1990 r. o zmianie ustawy o ochronie dóbr kultury i o muzeach (Dz.U. nr 56, poz. 322); ustawa z dnia 28.VII.1990 r. o działalności ubezpieczeniowej (Dz.U. nr 59, poz. 344); ustawa z dnia 9.11.1991 r. o zmianie ustawy o prawie geologicznym (Dz.U. nr 31, poz. 129); ustawa z dnia 22.11.1991 r. — Prawo o publicznym obrocie papierami wartościowymi i funduszach powierniczych (Dz.U. nr 35, poz. 155); ustawa z dnia 10.X.1991 r. o środkach farmaceutycznych, materiałach medycznych, aptekach, hurtowniach i nadzorze farmaceutycznym (Dz.U. nr 105, poz. 452); ustawa z dnia 19.X.1991 r. o badaniu i ogłaszaniu sprawozdań finansowych oraz biegłych rewidentach i ich samorządzie (Dz.U. nr 111, poz. 480); ustawa z dnia 16.X.1991 r. o ochronie przyrody (Dz.U. nr 114, poz. 492). Wspomnieć tu też trzeba, że powołane w poprzednim odsyłaczu ustawy z 1990 i 1991 r. nowelizujące u.k.s. zawierały nowe sformułowania przepisów dotyczących przestępstw i wykroczeń dewizowych. Pewne dalsze zmiany w u.k.s. wprowadziła także ustawa z dnia 28.IX.1991 r. o kontroli skarbowej (Dz.U. nr 100, poz. 442).

⁵⁴ Por. ustawy: z dnia 6.I.V.1990 r. o Policji (Dz.U. nr 30, poz. 179), z dnia 6.IV.1990 r. o Urzędzie Ochrony Państwa (Dz.U. nr 30, poz. 180), z dnia 12.X.1990 r. o Straży Granicznej (Dz.U. nr 78, poz. 462), oraz z dnia 24.VIII.1990 r. o Państwowej Straży Pożarnej (Dz.U. nr 88, poz. 400).

⁵⁵ Por. *Wstępny społeczny projekt nowelizacji ustawy z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks Karny*, Kraków styczeń — maj 1981; *Wstępny projekt nowelizacji ustawy z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks Postępowania Karnego (wariant I)*, Kraków styczeń — maj 1981; (wariant II) Kraków styczeń — maj 1981.

⁵⁶ Por. *Ministerstwo Sprawiedliwości, Projekt zmian Kodeksu karnego*, Wyd. Prawnicze, Warszawa, sierpień 1981; *Ministerstwo Sprawiedliwości, Projekt zmian Kodeksu postępowania karnego*, Wyd. Prawnicze, Warszawa, sierpień 1981; *Ministerstwo Sprawiedliwości, Projekt zmian Kodeksu karnego wykonawczego*, Wyd. Prawnicze, Warszawa, sierpień 1981.

był jednak bardzo wysoki. Jedną z pozycji długiego rachunku, który społeczeństwo musiało zapłacić, było włączenie do obowiązującego prawa karnego wielu elementów charakterystycznych dla prawa wojennego, obostrzających odpowiedzialność karną. Uchylenie stanu wojennego spowodowało usunięcie większości spośród tych elementów, ale nie wszystkich. Nową falę zaostrzeń przyniosły ustawy majowe z 1985 r., które stworzyły w prawie karnym nowy „stan wojenny”. Odchodzenie od niego i od całego przepunityzowanego prawa karnego PRL rozpoczęło się w 1989 r. wraz z pojawieniem się nowego ładu politycznego w kraju, stwarzającego wstępne warunki dla zbudowania III Rzeczypospolitej. Jak dotąd, do końca 1991 r., osiągnięto w tym zakresie niezbyt wiele.

Tak więc w ciągu lat osiemdziesiątych przesunięcie ram polityki karnej w kierunku jej zaostrzenia nastąpiło dwukrotnie: raz w 1982 r., ze słabym tego przesunięcia kontynuowaniem w 1983 r., oraz drugi raz w 1985 r., kontynuowanym w tym samym stopniu do połowy 1988 r., i w osłabionym — dalej. Od 1989 r. zauważyć się daje proces stopniowego, nieśmiałego odbierania naszemu prawu karnemu jego PRL-owskiego oblicza, co łączy się między innymi z przesuwaniem prawnokarnych ram polityki karnej w kierunku jej łagodzenia.

III. STAN PRZESTĘPCZOŚCI UJAWNIONEJ

1. Zgodnie z jednym z przeświadczeń, którym w swoim czasie często dawano wyraz w urzędowych wypowiedziach, polityka karna wyznaczana miała być przede wszystkim przez przestępczość. Rozmiary tej ostatniej, jej nasilenie, zmiany w strukturze miały „zmuszać” władze do odpowiedniego do niej kształtowania polityki karnej. Stale wzrastające lub nasilające się zagrożenie dla porządku publicznego i dla bezpieczeństwa obywateli, a zwłaszcza zagrożenie nią mienia społecznego, powodować miało, że orzekane kary stawać się musiały surowsze, oraz że musiało ich być więcej (drogą ich kumulowania), przy czym okazywało się, że miecz sprawiedliwości spadać miał ze zwiększoną mocą na sprawców coraz to innych przestępstw (to na chuliganów, to na gwałcicieli, to na spekulantów, zawsze — na zagarniających mienie społeczne). Także prawnicy-karniści widząc bezpośredni związek między przestępstwem i karą skłonni byli — i są zresztą nadal — domniemywać, że zachodzi on tak samo między przestępczością (jako zjawiskiem masowym) i karaniem (jako procesem dystrybuowania potęg za pośrednictwem nakładania kar sądowych).

W istocie powiązania między karaniem, a szczególnie stopniem jego surowości, i przestępczością, aczkolwiek istnieją, są nader wątle. Pokazuje to obserwacja faktów: porównywalna co do swoich rozmiarów i powagi przestępczość spotyka się w różnych krajach z bardzo różnym karaniem; zaobserwować także można, że rejestrowanemu wzrostowi przestępczości czasem towarzyszy pozostawienie polityki karnej taką samą, czasem — jej zaostrzenie, a czasem — łagodzenie; podobnie bywa przy spadku przestępczości. Dobrego przykładu trafności tej obserwacji dostarcza nasz kraj: w latach siedemdziesiątych przestępczość ujawniona spadała a polityka karna ulegała zaostrzeniu, w latach osiemdziesiątych przestępczość wzrosła a polityka karna była dalej zaostrzana. W pierwszym z tych okresów mówiono, że spadek przestępczości osiągało się właśnie dzięki tej polityce, w drugim, że zwiększanie się przestępczości ewokuje surowość polityki karnej. Nie mówiono tylko jaki kształt musiałyby przyjąć dynamika przestępczości, aby usprawiedliwione stało się łagodzenie polityki karnej.

Jak wiadomo, rozmiary, a w dużej mierze i struktura przestępczości ujawnionej, a więc tej rejestrowanej w statystyce policyjnej, są wypadkową wielu czynników natury organizacyjnej, prawnej, a niekiedy także politycznej, przy czym rzeczywiste rozmiary i struktura przestępczości z trudem i z reguły mało skutecznie przez nie się przebijają. W państwach realnego socjalizmu rozmiary przestępczości były sprawą polityczną, generalnie rzecz ujmując, były takie, jakie miały być, tj. takie jak tego oczekiwały władze. Czynienie milicji odpowiedzialną za profilaktykę przestępczości, jak i wymaganie, aby działała efektywnie w zakresie wykrywania sprawców przestępstw, tworzyło stałą zachętę do bardzo selektywnego rejestrowania przestępstw, do unikania rejestrowania zwłaszcza tych przestępstw, w wypadku których wykrycie sprawców było mało prawdopodobne. Uczciwe rejestrowanie musiałoby prowadzić do ukazania wysokiego poziomu przestępczości (co byłoby interpretowane jako świadczące o złej pracy profilaktycznej), i do niskiej wykrywalności (co spotykałoby się z zarzutem małej efektywności pracy milicyjnej). Obu tych niepomysłnych ocen starano się unikać, a służyło temu wspomniane selektywne rejestrowanie. Sprawilo też ono, że łatwo było wywołać zwiększenie przestępczości ujawnionej (przez szerszą rejestrację i tak znanych już faktów), podobnie jak jej spadek (przez zaostrzenie kryteriów selekcji mających być rejestrowanymi czynów).

W latach dziewięćdziesiątych sytuacja uległa zasadniczej zmianie, wskazany wyżej nacisk zelżał, a poziom przestępczości ujawnionej przestał być postrzegany jako kwestia polityczna, regulowana zgodnie z życzeniem władz. O sprawach tych trzeba pamiętać zapoznając się z przedstawionymi niżej danymi dotyczącymi stanu przestępczości ujawnionej w latach 1980—1991.

2. Przyjmując za punkt wyjścia liczby wszczętych dochodzeń i śledztw oraz objętych nimi przestępstw stwierdzonych powiedzieć trzeba co następuje. Okres lat siedemdziesiątych (włącznie z 1980 r.) cechował — w liczbach bezwzględnych — ustabilizowany poziom przestępczości ujawnionej, co w przeliczeniu na 100 tys. ludności, ukazywało nawet jej niewielki, ale systematyczny spadek. W 1980 r. wszczęto 258.039 dochodzeń i śledztw (o 4,3% więcej niż w roku poprzednim) i stwierdzono 337.935 popełnionych przestępstw (o 0,2% więcej niż w poprzednim roku). Od tego momentu rozpoczął się gwałtowny, trwający przez następne pięćdziesiąt lat wzrost liczby rejestrowanych przestępstw. Już w 1981 r. wszczęto o 29,8% więcej dochodzeń i śledztw oraz stwierdzono o 12,4% więcej przestępstw. W kolejnych paru latach liczba tych pierwszych rosła o 3—9% rocznie, liczba tych drugich — o 7—21% rocznie, jakby więc szybciej i trochę niezależnie od tej pierwszej, co pozwala przypuszczać, że w każdym razie część tego wzrostu miała bardziej rachunkowy niż rzeczywisty charakter⁵⁷. W każdym razie w 1984 r. wszczęto 419.820 postępowań przygotowawczych (tj. o 62,7% więcej niż w 1980 r.) i stwierdzono 538.930 przestępstw

⁵⁷ Chodzi mianowicie o to, że można by się było spodziewać, iż stosunek liczby wszczętych dochodzeń i śledztw do liczby stwierdzonych przestępstw jest w przybliżeniu stały. Tak jednak nie było. W 1981 r. było o 19% więcej przestępstw, w 1982 i 1983 r. — o 21—23%, w 1984 r. — o 28%, w 1985 r. — nawet o 34%, po czym odsetek ten zaczął się zmniejszać do 29% w 1986 r., 27% w 1987 r. i 17% w 1988 r. Przemawia to za przypuszczeniem, zgodnie z którym w okresie owego gwałtownego wzrostu przestępczości ujawnionej (pierwsza połowa lat osiemdziesiątych), działały również jakieś czynniki nie związane z dynamiką przestępczości powodujące dodatkowe powiększenie tego wzrostu. Warto też zauważyć, że w zmienionej sytuacji politycznej — w 1989 r. liczba przestępstw stwierdzonych była wyższa od liczby wszczętych dochodzeń i śledztw zaledwie o 2,2%, w 1990 r. o 0,1%, tylko w 1991 r. o 10,5%.

(tj. o 59,5% więcej niż w 1980 r.). Ten wzrost przestępczości ujawnionej wymaga specjalnego podkreślenia, gdyż powoływany był jako jedno z ważnych uzasadnień potrzeby wprowadzenia ustaw z maja 1985 r.⁵⁸. Od tego czasu poziom przestępczości ujawnionej pozostał mniej więcej stabilny z tendencją do zmniejszania się, początkowo słabo zaznaczoną i nie wolną też od pewnych wahań w górę; wyraźniej tendencja ta dała się zauważyć w 1986 r. kiedy to wszczęto 406.264 dochodzenia i śledztwa, i stwierdzono 475.273 przestępstwa.

Linia ta załamała się w 1989 r., w którym liczba wszczętych dochodzeń i śledztw gwałtownie wzrosła do 535.603 (tj. o 31,8% w stosunku do 1988 r.), zaś liczba przestępstw stwierdzonych — do 547.589 (tj. o 15% w porównaniu z poprzednim rokiem). W następnym roku pierwsza z tych liczb zwiększyła się o 64,7% (do 882.280), zaś druga — o 61,3% (do 883.346). W 1991 r. liczba wszczętych dochodzeń i śledztw zmniejszyła się o 11,1% (do 866.095). To wyrównanie się w ostatnim dwuleciu liczby przestępstw stwierdzonych może świadczyć, że znana organom ścigania przestępczość osiągnęła już swój „rzeczywisty” poziom, tj. taki, który stanowi konsekwencję z jednej strony gotowości obywateli do meldowania policji o popełnionych na ich szkodę przestępstwach, a z drugiej — możliwości policji ujawnienia przestępstw za pomocą własnych działań. Jeśli przypuszczenie to jest trafne, należałoby oczekiwać ustabilizowania się na parę najbliższych lat rocznej liczby przestępstw stwierdzonych na poziomie 800—900 tys.

3. W latach osiemdziesiątych struktura przestępstw stwierdzonych była w ogólnych zarysach dość stabilna, dało się w niej jednak zauważyć parę zasługujących na odnotowanie zmian.

Udział przestępstw kryminalnych wśród ogółu przestępstw stwierdzonych był i pozostał dominujący, zmniejszył się wszakże z 77% w 1981 r. do 68% w 1985 r., po czym wzrósł ponownie do 73% w 1988 r. Na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych dominacja przestępstw kryminalnych wśród przestępstw stwierdzonych zaznaczyła się jeszcze silniej: stanowiły one 81% w 1989 r., 86% w 1990 r. i 83% w 1991 r. Wewnątrz tej grupy pojawiły się rozmaite przesunięcia związane przede wszystkim ze zwiększeniem się liczby niektórych przestępstw przeciwko mieniu.

Równocześnie wzrósł udział przestępstw gospodarczych z 15% w 1981 r. do 24% w 1985 r., co jest zrozumiałe na tle zjawisk kryzysu gospodarczego, a wśród nich zwłaszcza chronicznego wówczas nierównoważenia rynku. W dalszych latach udział ich począł się ponownie zmniejszać (do 19% w 1988 r., 13% w 1989 r., i 9—10% w latach 1990—1991). Te ostatnie zmiany wiązać można najpierw z bardziej liberalnym, a potem zupełnie swobodnym podejściem władz do działalności gospodarczej prowadzonej na własny rachunek.

Spadł ponadto udział przestępstw drogowych (z 6% na 5%), a wzrósł „innych” przestępstw, wśród których ważne miejsce zajmują czyny skierowane przeciwko porządkowi publicznemu (z 2% w 1980 r. do 5% w 1986 r.) i dopiero ostatnio (w latach 1989—1991) zmniejszył się do 1—2%. Należy zaznaczyć, że do tej grupy zalicza się przestępstwa polityczne.

4. Takie ogólne ujęcie przekształceń przestępczości ujawnionej nie może naturalnie zadowolić i trzeba przyjrzeć się bliżej zmianom w liczbach przestępstw poszczególnych wybranych kategorii. Aby ukazać jak

⁵⁸ Szerokie, krytyczne omówienie owych uzasadnień przedstawia A. Ratajczak: *Uwagi o ustawie o szczególnej odpowiedzialności karnej z 10. V. 1985 r.* „Państwo i Prawo” 1987, nr 8, zwłaszcza s. 34—42.

były one czasem wielkie, a ponadto następowały niekiedy z roku na rok, odwoływać się przyjdzie do liczb pochodzących z różnych lat okresu 1980—1989, podając wszakże tam gdzie jest to potrzebne liczbę odpowiednich kategorii przestępstw w granicznych latach 1980 i 1989.

Najbardziej dramatyczny wzrost zanotowano w odniesieniu do trzech kategorii przestępstw stwierdzonych: związanych z niedozwolonym wyrobem spirytusu — wzrost 9-krotny⁵⁹, rozmaitych postaci spekulacji — wzrost blisko 5-krotny⁶⁰, oraz włamań do obiektów nie uspołecznionych — wzrost dwu i pół-krotny⁶¹. Dwie pierwsze z tych grup przestępstw należą niewątpliwie do takich, przy których liczba ujawnionych czynów zależy w poważnej mierze od sposobu ukierunkowania pracy organów ścigania. Są to bowiem typowe przestępstwa, których ujawnienie stanowi rezultat tzw. aktywnego działania organów ścigania, wyrażającego się w przeprowadzaniu rozmaitych wyrywkowych kontroli, patrolowaniu miejsc pokątnego wyszynku i handlu itp. W odniesieniu do trzeciej spośród wymienionych grup przestępstw (włamania) można by mówić o „regulowaniu” liczby rejestrowanych czynów drogą odpowiedniego kształtowania praktyki przyjmowania od pokrzywdzonych zawiadomień o popełnionych włamaniach i sposobie ich dokumentowania. Fakt tak ogromnego zwiększenia się liczby włamań trudno byłoby wytłumaczyć wymienionymi wyżej, prawdopodobnymi zresztą zmianami praktyki postępowania organów ścigania, jest on niewątpliwie odbiciem realnych zjawisk występujących w sferze przestępczości.

Natomiast poważne „skoki” pojawiające się w liczbach innych przestępstw stwierdzonych, np. fałszerstw⁶², paserstw⁶³, oszustw⁶⁴, kradzieży mienia cudzego⁶⁵, przestępstw uchylania się od obowiązku alimentacyjnego⁶⁶, zdają się przemawiać za występowaniem w działaniach organów ścigania rozmaitych wspomnianych wyżej zmian, niż za przekształceniami przestępczości rzeczywistej, choć tych ostatnich nie można oczywiście wykluczać, szczególnie jeśli chodzi o działania przestępcze występujące na tle kryzysu gospodarczego.

W latach 1990—1991 zaznaczył się bardzo wydatny wzrost liczby niemal wszystkich wymienionych rodzajów przestępstw stwierdzonych. W niektórych wypadkach zwiększanie się ich liczby najwyższy poziom osiągnęło w 1990 r., w innych — w 1991 r. Czas pokaże czy czeka nas teraz okres stabilizacji tych wielkości. Wyjątkiem od tej reguły były przestępstwa spekulacji, co wiąże się ze zmianą postawy wobec podejmowania działalności gospodarczej (w tym handlowej) na własny rachunek i wyrazem tej nowej postawy w postaci uchylenia ustawy antyspekulacyjnej z 1981 r., która zakończyła swój żywot dzięki ustawie z dnia 5 VII 1990 r. o uchyleniu ustawy o zwalczaniu spekulacji (Dz.U. nr 44, poz. 258). Innym takim wyjątkiem były przestępstwa związane z niedozwolonym wyrobem spirytusu. W ich wypadku ów wyrób zastępowany bywa prawdopodobnie coraz częściej przez bardziej „opłacalny” przemysł i fałszowanie alkoholu pochodzenia zagranicznego.

⁵⁹ Z 1.625 w 1980 r. do 15.262 w 1985 r.

⁶⁰ Z 5.229 w 1980 r. do 24.171 w 1985 r.

⁶¹ Z 39.235 w 1980 r. do 103.659 w 1988 r.

⁶² Z 8.678 w 1983 r. do 12.221 w 1984 r.

⁶³ Z 11.619 w 1983 r. do 15.143 w 1984 r., a następnie z 13.132 w 1985 r. na 9.349 w 1986 r.

⁶⁴ Z 5.459 w 1981 r. do 8.540 w 1982 r. i 10.677 w 1983 r. a następnie z 11.130 w 1985 r. na

7.017 w 1987 r.

⁶⁵ Z 56.882 w 1980 r. do 73.434 w 1983 r., a następnie z 83.755 w 1984 r. na 57.013 w 1986 r.

⁶⁶ Z 10.701 w 1983 r. do 14.314 w 1984 r. i 19.982 w 1985 r. i następnie z 18.390 w 1987 r. do 15.674 w 1988 r.

5. Istotnego uzupełnienia tego obrazu dostarczają informacje o sposobie zakończenia dochodzeń i śledztw. Wynikają z nich bowiem dwie ważne obserwacje. Pierwsza wiąże się z wielkim wzrostem w ciągu lat osiemdziesiątych liczby postępowań umarzanych z powodu braku znamion przestępstwa w czynie, o których się ono toczyło (z 25.406 w 1980 r. i 30.771 w 1981 r., co stanowiło 9% postępowań zakończonych w każdym z tych lat, i 37.657 w 1982 r. — 11%, na 60.596 w 1986 r. — 14% i dalej 68.083 w 1988 r. — 16% postępowań). Świadczy to albo o pojawieniu się w tych latach nasilającej się tendencji do pochopnego wszczynania postępowań karnych, co wydaje się mało prawdopodobne, albo o ukrywaniu pod tą nazwą coraz większej części postępowań o przestępstwa, których sprawców nie udało się wykryć, co wydaje się znacznie bardziej prawdopodobne.

Tendencja ta została gwałtownie zahamowana w 1989 r., kiedy zakończono w taki sposób blisko trzykrotnie mniej postępowań (26.317) niż w roku poprzednim, i stanowiły one zaledwie 5% ogółu zakończonych dochodzeń i śledztw; kontynuowana ona była w następnym dwuleciu, w którym stanowiły one kolejno 4% i 3% zakończonych dochodzeń i śledztw. Uznawanie braku cech przestępstwa w czynie, o którego popełnieniu zameldowano, poczęło przestawać być traktowane jako dogodny sposób na „zmniejszanie” przestępczości, podwyższanie wykrywalności i — najogólniej mówiąc — stwarzanie wrażenia, że organy ścigania działają sprawniej niż rzeczywistość.

Druga obserwacja wiąże się z umorzeniami z powodu niewykrycia sprawców przestępstw. W 1980 r. z przyczyny tej umorzono 43.851 (16% ich ogólnej liczby), w 1982 r. — 124.659 (34%), w 1984 r. — 136.737 (31%). W latach obowiązywania ustawy epizodycznej liczba ich zmalała: w 1985 r. umorzono z powodu niewykrycia sprawców przestępstw 118.316 postępowań (27% ich ogólnej liczby), w 1986 r. — 98.297 (23%), w 1987 r. — 104.295 (25%) i w 1988 r. — a więc w czasie gdy ustawa epizodyczna działała tylko przez pierwszą połowę roku — znów więcej bo 127.607 (30% ogólnej liczby zakończonych dochodzeń i śledztw). Ostatnie trzylecie analizowanego okresu znamionował niespotykany dotąd wzrost liczby umorzeń z powodu niewykrycia sprawców: w 1989 r. z tego powodu umorzono 234.884 dochodzeń i śledztw (45,1% ich ogólnej liczby), w 1990 r. — 438.585 (50,8%) i w 1991 r. — 510.673 (60,0%). Liczby te bardziej zapewne realistycznie obrazują sprawność policji w zakresie wykrywania przestępstw, niż czyniły to odpowiednie liczby z początku lat osiemdziesiątych w odniesieniu do ówczesnej sprawności milicji.

Wiązanie tych dwóch faktów: okresowego spadku umorzeń postępowań przygotowawczych z powodu niewykrycia sprawców i obowiązywania ustawy epizodycznej nie jest przypadkowe. Ustawa ta rozszerzyła bowiem ogromnie zakres stosowania postępowania przyspieszonego, w którym można było nie prowadzić dochodzenia, od razu doprowadzić „sprawcę” do sądu, poprzestać na ustnym oświadczeniu funkcjonariusza MO zastępującym akt oskarżenia, z którego ów sprawca dopiero dowiedzieć się mógł o jaki czyn się go obwinia, i jednoosobowo go osądzić. W takich warunkach uzyskiwanie wyroku skazującego stało się dla organów ścigania (pełniących też funkcje oskarżycielskie) istotnie łatwiejsze niż w ramach „normalnego” postępowania karnego.

Interesujące są liczby spraw kierowanych do postępowania przyspieszonego: kolejnych latach ośmiolecia 1984—1991 przedstawiały się one następująco: 2.088; 17.575; 51.415; 44.488; 20.918; 4.848; 2.492; 1.914. Pomimo tych — jakże wątp-

liwych z punktu widzenia ochrony praw obywatelskich — zmian wprowadzonych ustawą epizodyczną, nie udało się na dłuższy czas zahamować spadku odsetka dochodzeń i śledztw kończących się skierowaniem z aktem oskarżenia do sądu lub rozpoznawanych w postępowaniu przyspieszonym (łącznie)⁶⁷. W 1980 r. kończyło się tak 47% postępowań, w 1984 r. udział ich spadł na 31%, w latach 1985—1987 wzrósł do 36—39%, jednak w 1988 r. znów spadł do 28%. W latach 1989—1991 odsetki te zmniejszyły się jeszcze bardziej i wynosiły kolejno: 19,1%, 15,1% i 18,5%.

Możemy więc powiedzieć, że lata osiemdziesiąte przyniosły dramatyczny spadek efektywności działań organów ścigania, co — paradoksalnie — łączyło się z ogromnym zwiększeniem, o czym była już mowa, zakresu ich uprawnień „profilaktycznych”. Poprzestaniemy w tym miejscu na odnotowaniu tego faktu, do którego znaczenia przyjdzie jeszcze powrócić.

IV. CHARAKTERYSTYKA ZBIOROWOŚCI SKAZANYCH

1. Niezależnie od tego, jaki kształt przyjmowała przestępczość ujawniona i jak miałyby się oceniać przyczyny pojawiających się w niej zmian, przedmiotem konkretnie realizowanej polityki karnej nie jest ani zbiorowość prowadzonych czy zakończonych postępowań, ani stwierdzonych przestępstw, ale zbiorowość podejrzanych i oskarżonych sprawców tych przestępstw; podejrzanych — jeśli sprawy ich warunkowo umorzył prokurator, a oskarżonych, jeśli sprawy ich umorzył warunkowo albo ich samych skazał sąd. Otóż jest rzeczą uderzającą, że ten ogromny, przedstawiony wyżej wzrost liczby przestępstw stwierdzonych nie znalazł odbicia w liczbie osób uznanych za winnych popełnienia przestępstwa, więcej nawet, liczba ich okazała się w 1991 r. (202.563) niemal taka sama jak w 1980 r. (201.584), choć przecież liczba przestępstw stwierdzonych była w tym roku dwa i pół raza większa (866.095) niż przed jedenastu laty (337.935).

Jeśli ograniczyć się do liczby skazań za przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego, uzyskany obraz jest w istocie podobny: liczba ta była stabilna i zamykała się w granicach 125—166 tys. rocznie wykazując pewne wahania głównie na skutek licznych w latach osiemdziesiątych ustaw amnestyjnych.

2. Na tym stwierdzeniu nie można się naturalnie zatrzymać, potrzebny jest bowiem również wgląd w ewentualne zmiany strukturalne, które mogły pojawić się w zbiorowości osób skazanych. Ze względu na przedmiot naszego zainteresowania, jakim jest polityka karna, znaczenie mają naturalnie te zmiany, których pojawienie się oddziaływać mogło na rodzaj i wymiar kar orzekanych przez sądy.

Przede wszystkim znaczenie ma struktura przestępstw, za które skazywano w latach 1980—1988 i 1989—1991, ujmowana w aspekcie grożących za nie kar. Kwestia ta wymaga chwili zastanowienia. Jeśli pytamy — jakie zaszły w jakimś okresie zmiany w sposobie karania sprawców przestępstw? — musimy mieć świadomość faktu, że znajdujemy się w specyficznej i trudnej zarazem sytuacji. Mając na względzie ewentualne przemiany polityki karnej chodzi nam tylko o te, które płyną ze zmian ocen prawnych przestępstw i z poglądów na to, jak należy karać ich sprawców. Inaczej mówiąc, chodzi o zmiany prawa powodujące inny od dotychczasowego sposób karania i o odmienne od dawnego karania „takich samych

⁶⁷ Bez spraw kierowanych do sądów rodzinnych, do których przesyłane były przede wszystkim sprawy nieletnich.

sprawców takich samych przestępstw” również przy niezmienionym prawie. Tymczasem o pojawieniu się zmian w polityce karnej lub o ich braku wnosi się ze struktury orzeczonych kar i ich wymiaru. Niektóre pojawiające się w nich zmiany mogą być jednak następstwem nie ewolucji polityki karnej, ale innych czynników, jak np. obecności nowych elementów w strukturze przestępczości, albo nowej kompozycji rozmaitych grup osób karanych przez sądy. Powstaje więc potrzeba ustalenia czy takie przemiany wystąpiły, a jeśli tak, to w jakim kierunku oddziaływać mogły na strukturę i wymiar kar. Potrzeba taka pojawia się zawsze w wypadku analizowania informacji zagregowanych, dotyczących pewnej całości, której komponenty mogły zmieniać się względnie niezależnie od siebie i zaprowadzić do nowego ukształtowania jej struktury.

Aby przekonać się czy zaszły jakieś zmiany w strukturze przestępstw, za które skazane zostały osoby karane w ciągu lat 1980—1991, wyróżniono wśród przestępstw publiczno-skargowych pięć kategorii kierując się rodzajem grożącej kary 1 jej najniższym możliwym wymiarem⁶⁸. Pierwszą kategorię stanowiły zbrodnie (3 lub więcej lat pozbawienia wolności)⁶⁹, drugą — poważne występki (1 rok lub 2 lata pozbawienia wolności), trzecią — mniej poważne występki (6 m-cy pozbawienia wolności), czwartą — mało poważne występki (3 m-ce pozbawienia wolności) i piątą — najbardziej błahе występki (3 m-ce pozbawienia wolności w alternatywie z innymi karami). Trzeba jeszcze było dodać szóstą kategorię — braku danych, niezbędną, gdyż w statystyce sądowej operuje się niekiedy nie poszczególnymi przestępstwami, ale ich grupami, obejmującymi z reguły przestępstwa o różnych zagrożeniach.

Tablica 1. Kategorie przestępstw ściganych z oskarżenia publicznego, za które skazani zostali ukarani w latach 1980—1991 (w odsetkach)

Rok	Kategorie przestępstw						
	Ogółem	I	II	III	IV	V	VI
1980	100	3,3	21,3	31,3	20,4	19,3	4,4
1981	100	3,7	22,7	31,0	21,2	17,3	4,1
1982	100	3,0	23,9	29,7	18,2	18,6	6,6
1983	100	2,7	24,6	33,4	16,8	17,3	5,2
1984	100	3,9	24,0	32,4	16,6	17,2	5,9
1985	100	3,8	21,0	29,2	19,9	22,1	4,0
1986	100	3,5	18,6	24,4	20,3	30,6	2,6
1987	100	3,2	18,7	23,2	20,5	32,0	2,4
1988	100	3,2	20,2	24,5	21,2	27,9	3,0
1989	100	3,1	23,4	26,7	21,3	22,5	3,0
1990	100	3,5	31,3	27,1	18,3	17,3	2,5
1991	100	3,3	28,7	27,1	21,8	17,8	1,3

Odsetki zebrane w tablicy 1 wskazują przede wszystkim na względną stabilizację struktury przestępstw w ujęciu biorącym pod uwagę zagrożenia karne.

⁶⁸ W części szczególnej k.k. przewidzianych jest 7 typów sankcji dla zbrodni i 12 dla występków. Biorąc pod uwagę liczebności skazań za które grożą sankcje różnych typów, liczbę wyróżnionych grup przestępstw należało bardzo znacznie zredukować. Stąd też zamiast możliwych 19 — ograniczyliśmy się do 5 ich kategorii.

⁶⁹ O liczebności tej kategorii przestępstw decydowały w praktyce rozboje (ort. 210 k.k.), które obejmowały w różnych latach od 58 do 88% wszystkich skazań za zbrodnie.

Udział skazań za zbrodnie obejmował stale 3—4% i za najpoważniejsze występki 19—31%. Równocześnie jednak w pierwszej połowie lat osiemdziesiątych dało się zauważyć pewne przesunięcie w kierunku zwiększania się udziału skazań za mniej groźne postacie występków. Widoczne jest ono najlepiej w dwóch grupach: trzeciej (dolna granica kary — 6 miesięcy pozbawienia wolności) i piątej (kara pozbawienia wolności, w alternatywie z innymi karami). Na początku lat osiemdziesiątych skazania za przestępstwa z pierwszej z tych grup obejmowały 30—31% ogółu ukarań, zaś z drugiej — 17—19%. W drugiej połowie tych lat było odwrotnie: udział skazań za przestępstwa z trzeciej grupy zmniejszył się do 23—25%, zaś z grupy piątej — wzrósł do 28—32%. Można więc powiedzieć, że generalnie rzecz biorąc, przy dość stabilnym udziale skazań za poważniejsze przestępstwa, zwiększyła się proporcja ukarań za czyny o mniejszej szkodliwości. Skazywani w ciągu lat osiemdziesiątych stawali się w swej masie sprawcami coraz mniej poważnych przestępstw. Następowало to wówczas, gdy wprowadzano i gdy obowiązywały ustawy majowe z 1985 r., co pokazuje jak mało związane one były z rzeczywistym stanem przestępczości, a jak bardzo z jakimiś innymi czynnikami, np. z chęcią wzięcia przez elity władzy odwetu za lata 1980—1981, albo z przypomnieniem sobie przez nie o przewijającej się z mniejszą lub większą intensywnością przez cały okres istnienia PRL myśli kryminalno-politycznej, zgodnie z którą surowa i zaostrzona represja karna miałaby być najlepszym sposobem radzenia sobie z przestępczością, a zwłaszcza z przestępcami.

W latach 1989—1991 sytuacja uległa zmianie, zaczął się szybko zwiększać udział skazanych za najpoważniejsze występki (z 20,2% w 1988 r. do 23,4% w 1989 r., 31,3% w 1990 r. i 28,7% w 1991 r.), oraz wydatnie zmniejszać — za najmniej poważne występki (z 31—32% w latach 1986—1987 na 17—18% w latach 1990—1991). Przestępstwa, za które odpowiadali skazani w ostatnim trylekciu, były więc poważniejsze niż te, za które odpowiadali skazani w początku, a zwłaszcza w połowie lat osiemdziesiątych.

Biorąc pod uwagę ten tylko element, tj. strukturę przestępstw, jeśli polityka karna pozostała przez cały okres lat 1980—1988 taka sama, więcej powinno być skazań na kary nie połączone z pozbawieniem wolności i wymiary kary powinny się przesunąć w kierunku obniżenia. Z kolei w latach 1989—1991 należałoby spodziewać się m.in. większej liczby i dłuższych kar bezwzględnie pozbawienia wolności.

3. Nieco inaczej rzecz się ma z poprzednią karalnością i recydywą. Odsetek recydywistów utrzymywał się wśród skazanych na stałym poziomie 9—10%. Wyjątek stanowiły tylko lata wydawania bądź bezpośredniego oddziaływania ustaw amnestyjnych, odsetek ten zwiększał się w nich do 11—15, recydywiści byli bowiem z reguły wyłączani z dobrodziejstwa wspomnianych ustaw. W mniejszym stopniu rzecz dotyczyła poprzednio karanych nie będących recydywistami. Ich odsetek był przez cały okres lat 1980—1988 bardzo podobny i zamykał się w granicach 24—27% tylko w latach 1989—1991 sięgnął 37—39%. Stosowanie obligatoryjnych obostrzeń kar wobec recydywistów nie mogło więc mieć widocznego wpływu na ogólną tendencję ewentualnych zmian w strukturze i wymiarze orzeczonych kar (z wyjątkiem lat 1989—1991).

4. Chwili uwagi wymaga również sprawa popełniania występków o charakterze chuligańskim, także bowiem w ich wypadku mamy do czynienia z obligatoryjnym obostrzeniem zagrożeń karą oraz z pewnymi dalszymi obostrzeniami dotyczącymi jej wyboru przy alternatywnym zagrożeniu (art. 59 k.k.).

Rzecz nie jest jednak tak prosta jak przy recydywie, przy której — gdy spełnione są warunki wymienione w art. 60 k.k. (włącznie z tymi § 2 art. 120 k.k.) — obustrzenie kar stosuje się i tylko wyjątkowo można od nich odstąpić (art. 61 k.k.). Przyjęcie, że występki ma charakter chuligański jest, mimo wyjaśnienia zawartego w § 14 art. 120 k.k., w dużej mierze kwestią oceny sądu. Dopiero gdy ocena ta wypadnie niepomysłnie dla sprawcy, jej konsekwencje są obligatoryjne. Można więc stać na stanowisku, zgodnie z którym częstsze dopatrywanie się chuligańskiego charakteru czynu jest jednym z wyrazów zaostrzenia polityki karnej, zaś rzadsze — jej łagodzenia. Zgodnie z tym punktem widzenia nie będziemy teraz tej kwestii rozważać.

5. Podsumowując obserwacje odnoszące się do ważniejszych zmian w strukturze skazań, zmian ocenianych ze względu na ich ewentualny wpływ na strukturę i wymiar orzekanych kar, trzeba stwierdzić, że skazani w latach 1980—1988 stanowili w sumie zbiorowość osób, które „zasługiwały” zgodnie z przepisami zawartymi w kodeksie karnym na coraz łagodniejsze traktowanie. Więcej wśród nich bowiem było osób, których czyny kwalifikowane były z przepisów o niższych zagrożeniach karnych, tyle samo było recydywistów i nieco mniej poprzednio karanych nie będących recydywistami.

Inaczej natomiast rzecz się miała ze skazywanymi w latach 1989—1991. Było wśród nich więcej sprawców poważniejszych występków, więcej recydywistów i poprzednio karanych nie będących recydywistami. Jeśliby więc stosowana wobec nich polityka karna pozostała taka sama, jaka ukształtowała się w latach siedemdziesiątych, należałoby oczekiwać pewnego ogólnego, niewielkiego zaostrzenia wymierzanych kar.

V. RODZAJE ORZECZONYCH ŚRODKÓW KARNYCH

Najogólniejsze informacje pozwalające na wyrobienie sobie poglądu na to, jak przedstawiała się struktura środków karnych orzeczonych w latach 1980—1991 wobec osób uznanych za sprawców przestępstw ściganych z oskarżenia publicznego i z oskarżenia prywatnego zawiera tablica 2. Dane odnoszące się do 1982 i 1983 r. uwzględniają łącznie skazania i warunkowe umorzenia sądów powszechnych oraz sądów wojskowych obejmujące osoby cywilne, które znalazły się w ich właściwości na mocy przepisów stanu wojennego i obowiązujących w okresie zawieszenia tego stanu⁷⁰. W odniesieniu do „prokuratorskich” warunkowych umorzeń rozporządzamy informacjami z prokuratur powszechnych i zapewniением, że w prokuraturach wojskowych w okresach tych wobec wymienionej kategorii osób cywilnych — jeśli umorzenia takie w ogóle miały miejsce — to w bardzo nielicznych, wyjątkowych wypadkach. W ten sposób zgromadzone tu zespoły informacji obrazujących politykę karną lat 1980—1991 są pełne i co do swojego zakresu porównywalne⁷¹.

Poddane analizie dwunastolecie, poza wymienionymi już wyżej różnymi osobliwościami, szczególnie było jeszcze z jednego względu: wydano w jego ciągu aż 5 ustaw amnestyjnych, przy czym z uwagi na czas wydania niektórych z nich

⁷⁰ Chciałbym wyrazić w tym miejscu podziękowanie kierownictwu Sądu Najwyższego, a szczególnie Izby Wojskowej za udostępnienie mi wszystkich tych danych.

⁷¹ W okresie stanu wojennego — praktycznie w 1982 r. — sądy wojskowe skazały prawomocnie 3.898 osób cywilnych poddanych ich właściwości przepisami tego stanu. W okresie zawieszenia stanu wojennego (1.1. — 22.VII.1983) — skazano 1.535 takich osób. Wobec nikogo nie orzeczono kary śmierci.

(miesiące), objęły one swoim oddziaływaniem skazania z sześciu lat (1981, 1982, 1984, 1986, 1989, 1990). W tych nazwijmy je umownie „amnestyjnych” latach liczba osób uznanych winnymi (136—171 tys., 185 tys., 193 tys.), była z reguły niższa od odpowiadającej jej liczby z lat „nie-amnestyjnych” (181—208 tys.). W dwóch latach „amnestyjnych” o większej liczbie uznanych winnymi (1982 r. — 193 tys. i 1986 r. — 185 tys.), obowiązywały specjalne obostrzenia kładące się cieniem na politykę ścigania i karania: w pierwszym — stanu wojennego, a w drugim — ustaw majowych.

Zatrzymamy się obecnie kolejno przy poszczególnych rodzajach środków karnych. Na ich czoło wysuwa się kara śmierci. W latach 1981—1982 liczba prawomocnych orzeczeń tej kary spadła do 3—4, by w latach 1984—1986 wzrosnąć do kilkunastu rocznie, tj. do poziomu lat siedemdziesiątych, przy czym w sądach powszechnych orzekano ją wyłącznie za zabójstwo. Np. w 1982 r. karę tę orzeczono w 1,3% skazań za to przestępstwo, w 1986 r. zaś w 3,9% skazań, a więc trzykrotnie częściej. W ramach zwiększonej represyjności sięgano więc częściej i do tej najsurowszej kary. Załamanie się tego trendu przyszło w 1987 r., a od 1988 r. nie orzeczono prawomocnie w sądach powszechnych ani jednej kary śmierci (zdarzały się jednak pojedyncze wypadki jej nieprawomocnego orzekania). Należy mieć nadzieję, że ta abolicja de facto utrzyma się, zwłaszcza że w nowym kodeksie karnym mamy już nie mieć tej kary.

O ile znaczenie kary śmierci jest przede wszystkim symboliczne i trudno zrozumieć dlaczego władze z takim uporem odrzucały postulaty jej zniesienia, o tyle kara bezwzględnego pozbawienia wolności jest podstawowym instrumentem wyznaczającym stopień punitivności naszego systemu karnego. Jednym z nielicznych pozytywnych elementów polityki karnej lat siedemdziesiątych było ograniczenie stosowania tej kary widoczne w końcowym ich okresie. Tendencja ta pogłębiła się w 1981 r., co sprawiło, że karę bezwzględnego pozbawienia wolności orzeczono w tym roku wobec 19% uznanych winnymi popełnienia przestępstwa. Stan wojenny i okres jego zawieszenia znamionowało lekko zaznaczone odchodzenie od tej polityki (21—22%), przy czym porzucona ona została w latach 1984—1986; w tym ostatnim roku skazano na tę karę 30% uznanych winnymi. W 1988 r. widoczne było już otrzeźwienie i zapoczątkowanie reorientacji polityki karnej: 21% ogółu uznanych winnymi skazano na bezwzględne pozbawienie wolności; odsetek ten zmniejszył się dalej — do 18 — w 1989 r., w latach 1990—1991 znów się jednak podwyższył (do 19—20). Biorąc pod uwagę sygnalizowaną wyżej zmianę struktury przestępstw, za które skazane zostały ukarane w tych latach osoby, nie należy faktu tego traktować jako świadczącego o pewnym zaostrzeniu polityki karnej.

Wśród rodzajów reakcji na fakt popełnienia przestępstwa nie połączonych z pozbawieniem wolności największe znaczenie ma u nas kara pozbawienia wolności z zawieszeniem jej wykonania i warunkowe umorzenie postępowania karnego. Pierwsze z nich wzrosło ogromnie w okresie stanu wojennego (z 29% w 1980 r. do 37% w 1982 r.) i utrzymywało się na wysokim poziomie przez parę następnych lat. Dopiero w ostatnim sześcioleciu udział skazań na pozbawienie wolności z zawieszeniem początkowo znów się zmniejszył, ostatnio powracał jednak do dawnego poziomu.

Warunkowe umorzenie postępowania traktować można — podobnie jak bezwzględne pozbawienie wolności — jako pewnego rodzaju miernik zaostrzenia lub łagodzenia polityki karnej: jeśli staje się ona surowsza, zwiększa się udział skazań

na bezwzględne pozbawienia wolności i zmniejsza się udział warunkowych umorzeń, jeśli zmierza się do jej łagodzenia proporcje stosowania tych środków ulegają odwróceniu. Umorzenia te obejmowały w 1981 r., 1988 r. i w latach 1989—1991 24—30% wszystkich wypadków uznania winy popełnienia przestępstwa, w latach obowiązywania szczególnego ustawodawstwa związanego ze stanem wojennym — 19—20%, zaś w okresie obowiązywania ustawy epizodycznej — 16—19%.

Kara ograniczenia wolności z pewnym trudem torowała sobie drogę do praktyki wymiaru sprawiedliwości, jednak w drugiej połowie lat siedemdziesiątych jej stosowanie ustabilizowało się na poziomie 12—14%. Tak też było w latach 1980—1981. Lata wojennego zaostrzenia odpowiedzialności spowodowały natychmiastowe zmniejszenie udziału skazań na tę karę (nawet do 7% w 1984 r.). Natomiast lata dalszego zaostrzenia kar (ustawy epizodycznej) spowodowały wzrost liczby i udziału orzeczeń kary ograniczenia wolności. Ten zaskakujący w pierwszej chwili obrót rzeczy tłumaczy fakt, że na mocy przepisów ustawy epizodycznej karę tę można było stosować w postępowaniu nakazowym, a więc pod nieobecność oskarżonego, który mógł co prawda wnieść od takiego orzeczenia sprzeciw powodujący utratę mocy nakazu karnego, ale bez ochrony wynikającej z zakazu *reformationis in peius*⁷².

W ostatnim trzyleciu nastąpił tak wydatny spadek udziału kary ograniczenia wolności wśród ogółu orzekanych środków karnych, że przestaje ona odgrywać znaczącą rolę wśród stosowanych kar. W 1989 r. orzeczono ją wobec 7,4% osób uznanych winnymi, w 1990 r. — wobec 3,5%, zaś w 1991 r. — wobec 2,7% takich osób. Jej zachowanie w przyszłym katalogu środków karnych będzie wymagało ponownego przemyślenia i to każdej jej postaci. Potrącenie z wynagrodzenia mogłoby być z pożytkiem pochłonięte przez karę grzywny samoistnej, natomiast skierowanie do pracy w uspołecznionym zakładzie pracy — w warunkach kurczenia się sektora państwowego i istniejącego poważnego bezrobocia — poczyną być z jednej strony trudne do wykonania, a z drugiej — moralnie wątpliwe przypominając bardziej nagrodę niż karę. Również skierowanie do „nieodpłatnej dozorowanej pracy w uspołecznionym zakładzie pracy lub instytucji użyteczności publicznej”, może natrafiać na coraz większe problemy, choć jest to kwestia przede wszystkim organizacyjna. Ta ostatnia postać kary ograniczenia wolności z pewnością zasługuje na pozostawienie wśród środków karnych będących w dyspozycji sądu, choć zdawać sobie trzeba sprawę z faktu, że będzie stosowana raczej rzadko. W tym kierunku idą też przepisy projektu nowego kodeksu karnego.

Grzywna samoistna nigdy nie była u nas często orzekaną karą, co odróżnia nasz system karny od wielu innych, zwłaszcza zachodnio-europejskich. Przy końcu lat siedemdziesiątych udział jej ustabilizował się na poziomie 11—13% i pozostał taki przez pierwszą połowę lat osiemdziesiątych. Dopiero w latach 1986—1988 podniósł się nieco (do 15—16%), zaś w latach 1989—1991 pozostał na poziomie 13—15%. Należy sądzić, że w przyszłości udział grzywien orzekanych samoistnie będzie się zwiększał, w szczególności kosztem kary pozbawienia wolności z zawieszeniem połączonej z grzywną.

Pozostałe środki karne przewidziane w kodeksie karnym z 1969 r., a więc orzeczenie kary dodatkowej jako zasadniczej (art. 55), orzeczenie środków wychowawczych lub poprawczych wobec 17-letnich sprawców występów (art. 9 § 3) oraz odstąpienie od wymierzania kary (art. 56) stosowane były nad wyraz rzad-

⁷² Por. art. 29 § 1, art. 33 § 3 i art. 34 ustawy epizodycznej.

Tablica 2. Rodzaje decyzji o uznaniu winy popełnienia przestępstwa w latach 1980-1991

Rodzaj decyzji	1980						1981					
	Uznanie winy popełnienia przestępstwa						Uznanie winy popełnienia przestępstwa					
	Ogółem		ściganego z oskarżenia				Ogółem		ściganego z oskarżenia			
			publicznego		prywatnego				publicznego		prywatnego	
1b	%	1b	%	1b	%	1b	%	1b	%	1b	%	
OGÓŁEM	201548	100	196606	100	4942	100	170779	100	165571	100	5208	100
Ukaranie — ogółem	154808	×	151958	×	2850	×	128953	×	126403	×	2550	×
kara śmierci	8	0,0	8	0,0	×	×	4	0,0	4	0,0	×	×
pozbawienie wolności (bez- względne)	44570	22,1	44550	22,7	20	0,4	32123	18,8	32101	19,4	22	0,4
pozbawienie wolności (z za- wieszeniem)	58261	28,9	58052	29,5	209	4,2	56808	33,2	56553	34,1	255	4,9
ograniczenie wolności	28632	14,2	27380	13,9	1252	25,3	20540	12,0	19701	11,9	839	16,0
grzywna orzeczona samo- istnie	22920	11,4	21551	11,0	1369	27,8	19220	11,3	17786	10,7	1434	27,7
kara dodatkowa orzeczona samoistnie	417	0,2	417	0,2	—	—	258	0,2	258	0,2	—	—
Inne — ogółem	46740	×	44648	×	2092	×	41826	×	39168	×	2658	×
warunkowe umorzenie po- stępowania karnego (przez prokuratora)	41262	20,5	41262	21,0	—	—	35368	20,7	35368	21,4	—	—
warunkowe umorzenie po- stępowania karnego (przez sąd)	5124	2,5	3032	1,5	2092*)	42,3	6115	3,6	3457	2,1	2658*)	51,0
środki wychowawcze lub poprawcze	210	0,1	210	0,1	—	—	225	0,1	225	0,1	—	—
odstąpienie od wymierze- nia kary	144	0,1	144	0,1	—	—	118	0,1	118	0,1	—	—

Tablica 2 — c.d.

Rodzaj decyzji	1982						1983					
	Uznanie winy popełnienia przestępstwa						Uznanie winy popełnienia przestępstwa					
	Ogółem		ściganego z oskarżenia				Ogółem		ściganego z oskarżenia			
			publicznego		prywatnego				publicznego		prywatnego	
1b	%	1b	%	1b	%	1b	%	1b	%	1b	%	
OGÓŁEM	192978	100	187173	100	5805	100	185078	100	178592	100	6486	100
Ukaranie — ogółem	155625	×	152351	×	3274	×	147150	×	143295	×	3855	×
kara śmierci	3	0,0	3	0,0	×	×	9	0,0	9	0,0	×	×
pozbawienie wolności (bez- względne)	40428	20,9	40393	21,6	35	0,6	40806	22,0	40782	22,8	24	0,4
pozbawienie wolności (z za- wieszeniem)	71520	37,1	71138	38,0	382	6,6	68112	36,9	67633	38,0	479	7,4
ograniczenie wolności	17681	9,2	16923	9,0	758	13,0	13903	7,5	13216	7,4	687	10,6
grzywna orzeczona samo- istnie	25687	13,3	23588	12,6	2099	36,2	23908	12,9	21243	11,9	2665	41,1
kara dodatkowa orzeczona samoistnie	306	0,2	306	0,2	—	—	412	0,2	412	0,2	—	×
Inne — ogółem	37353	×	34822	×	2531	×	37928	×	35297	×	2631	×
warunkowe umorzenie po- stępowania karnego (przez prokuratora)	30382	15,7	30382	16,2	—	—	31073	16,8	31073	17,4	—	—
warunkowe umorzenie po- stępowania karnego (przez sąd)	6630	3,4	4099	2,2	2531*)	43,6	6584	3,6	3953	2,2	2631*)	40,5
środki wychowawcze lub poprawcze	205	0,1	205	0,1	—	—	81	0,0	81	0,0	—	—
odstąpienie od wymierze- nia kary	136	0,1	136	0,1	—	—	190	0,1	190	0,1	—	—

Tablica 2 — c.d.

Rodzaj decyzji	1984						1985					
	Uznanie winy popełnienia przestępstwa						Uznanie winy popełnienia przestępstwa					
	Ogółem		ściganego z oskarżenia				Ogółem		ściganego z oskarżenia			
			publicznego		prywatnego				publicznego		prywatnego	
1b	%	1b	%	1b	%	1b	%	1b	%	1b	%	
OGÓŁEM	157332	100	153395	100	3937	100	180969	100	178434	100	2535	100
Ukaranie — ogółem	127631	×	125132	×	2499	×	150613	×	149414	×	1199	×
kara śmierci	12	0,0	12	0,0	×		17	0,0	17	0,0	×	
pozbawienie wolności (bez- względne)	41468	26,4	41430	27,0	38	1,0	51945	28,7	51931	29,1	14	0,5
pozbawienie wolności (z za- wieszeniem)	56078	35,6	55766	36,4	312	7,9	61057	33,7	60842	34,1	215	8,5
ograniczenie wolności	10733	6,8	10315	6,7	418	10,6	15385	8,5	15083	8,4	302	11,9
grzywna orzeczona samo- istnie	19038	12,1	17307	11,3	1731	44,0	22112	12,2	21444	12,0	668	26,4
kara dodatkowa orzeczona samoistnie	302	0,2	302	0,2	—	—	97	0,1	97	0,1	—	—
Inne — ogółem	29701	×	28263	×	1438	×	30356	×	29020	×	1336	×
warunkowe umorzenie po- stępowania karnego (przez prokuratora)	24836	15,8	24836	16,2	—	—	26192	14,5	26192	14,7	—	—
warunkowe umorzenie po- stępowania karnego (przez sąd)	4732	3,0	3294	2,1	1438*)	36,5	4008	2,2	2672	1,5	1336*)	52,7
środki wychowawcze lub poprawcze	6	0,0	6	0,0	—	—	21	0,0	21	0,0	—	—
odstąpienie od wymierze- nia kary	127	0,1	127	0,1	—	—	135	0,1	135	0,1	—	—

Tablica 2 — c.d.

Rodzaj decyzji	1986						1987					
	Uznanie winy popełnienia przestępstwa						Uznanie winy popełnienia przestępstwa					
	Ogółem		ściganego z oskarżenia				Ogółem		ściganego z oskarżenia			
			publicznego		prywatnego				publicznego		prywatnego	
1b	%	1b	%	1b	%	1b	%	1b	%	1b	%	
O G Ó Ł E M	184673	100	181950	100	2723	100	208021	100	204712	100	3309	100
Ukaranie — ogółem	154587	×	153037	×	1550	×	168201	×	166753	×	1448	×
kara śmierci	13	0,0	13	0,0	×		7	0,0	7	0,0	×	
pozbawienie wolności (bez- względne)	55505	30,1	55457	30,5	48	1,8	55666	26,7	55602	27,2	64	1,9
pozbawienie wolności (z za- wieszeniem)	47073	25,5	46812	25,7	261	9,6	50583	24,3	50373	24,6	210	6,3
ograniczenie wolności	22519	12,2	22103	12,1	416	15,3	29411	14,1	28959	14,1	452	13,7
grzywna orzeczona samo- istnie	29345	15,9	28520	15,7	825	30,2	32211	15,5	31489	15,4	722	21,8
kara dodatkowa orzeczona samoistnie	132	0,1	132	0,1	—	—	323	0,2	323	0,2	—	—
Inne — ogółem	30086	×	28913	×	1173	×	39820	×	37959	×	1861	×
warunkowe umorzenie po- stępowania karnego (przez prokuratora)	23835	12,9	23835	13,1	—	—	32393	15,6	32393	15,8	—	—
warunkowe umorzenie po- stępowania karnego (przez sąd)	5992	3,2	4819	2,6	1173*)	43,1	7069	3,4	5208	2,5	1861*)	56,3
środki wychowawcze lub poprawcze	64	0,0	64	0,0	—	—	122	0,1	122	0,1	—	—
odstąpienie od wymierze- nia kary	195	0,1	195	0,1	—	—	236	0,1	236	0,1	—	—

Tablica 2 — c.d.

Rodzaj decyzji	1988						1989					
	Uznanie winy popełnienia przestępstwa						Uznanie winy popełnienia przestępstwa					
	Ogółem		ściganego z oskarżenia				Ogółem		ściganego z oskarżenia			
			publicznego		prywatnego				publicznego		prywatnego	
1b	%	1b	%	1b	%	1b	%	1b	%	1b	%	
OGÓŁEM	184661	100	180581	100	4080	100	135878	100	132413	100	3465	100
Ukaranie — ogółem	138879	×	137159	×	1720	×	94923	×	93373	×	1550	×
kara śmierci	—		—		×		—		—		×	
pozbawienie wolności (bezwzględne)	39151	21,2	39128	21,8	23	0,6	24792	18,2	24774	18,7	18	0,5
pozbawienie wolności (z zawieszeniem)	50947	27,5	50689	28,1	258	6,3	41224	30,4	41007	31,0	217	6,3
ograniczenie wolności	21479	11,6	21014	11,6	465	11,4	10056	7,4	9758	7,4	298	8,6
grzywna orzeczona samoistnie	26689	14,5	25715	14,2	974	23,9	18205	13,4	17188	13,0	1017	29,4
kara dodatkowa orzeczona samoistnie	613	0,3	613	0,3	—	—	646	0,5	646	0,5	—	
Inne — ogółem	45782	×	43422	×	2360	×	40955	×	39040	×	1915	×
warunkowe umorzenie postępowania karnego (przez prokuratora)	37778	20,5	37778	20,9	—	—	35655	26,2	35655	26,9	—	
warunkowe umorzenie postępowania karnego (przez sąd)	7682	4,2	5322	2,9	2360*)	57,8	5112	3,8	3197	2,4	1915*)	55,2
środki wychowawcze lub poprawcze	116	0,1	116	0,1	—	—	55	0,0	55	0,0	—	
odstąpienie od wymierzenia kary	206	0,1	260	0,1	—	—	133	0,1	133	0,1	—	

Tablica 2 — c.d.

Rodzaj decyzji	1990						1991					
	Uznanie winy popełnienia przestępstwa						Uznanie winy popełnienia przestępstwa					
	Ogółem		ściganego z oskarżenia				Ogółem		ściganego z oskarżenia			
			publicznego		prywatnego				publicznego		prywatnego	
1b	%	1b	%	1b	%	1b	%	1b	%	1b	%	
OGÓŁEM	157773	100	148640	100	3133	100	202563	100	198984	100	3579	100
Ukaranie — ogółem	107664**	×	106464	×	1200**	×	153339	×	152333	×	1600	×
kara śmierci	—	—	—	—	×	—	—	—	—	×	—	—
pozbawienie wolności (bez- względne)	29151	19,2	29140	19,6	11	0,4	40645	20,1	40635	20,4	10	0,3
pozbawienie wolności (z za- wieszeniem)	52177	34,4	52030	35,0	147	4,7	76884	38,0	76579	38,5	305	8,5
ograniczenie wolności	5339	3,5	5230	3,5	109	3,5	5391	2,7	5291	2,7	100	2,8
grzywna orzeczona samo- istnie	20401	13,4	19487	13,1	914	29,1	30899	15,2	29714	14,9	1185	33,1
kara dodatkowa orzeczona samoistnie	577	0,4	577	0,4	—	—	114	0,1	114	0,1	—	—
Inne — ogółem	44109	×	42176	×	1933	×	48630	×	46651	×	1979	×
warunkowe umorzenie po- stępowania karnego (przez prokuratora)	39259	25,9	39259	26,4	—	—	42181	20,8	42181	21,2	—	—
warunkowe umorzenie po- stępowania karnego (przez sąd)	4701	3,1	2768	1,9	1933*)	61,7	6321	3,1	4342	2,2	1979*)	55,3
środki wychowawcze lub poprawcze	78	0,1	78	0,1	—	—	44	0,0	44	0,0	—	—
odstąpienie od wymierze- nia kary	71	0,0	71	0,0	—	—	84	0,0	84	0,0	—	—

*) Dane ze sprawozdań sądowych, a więc o orzeczeniach nieprawomocnych

***) W tym 19 przypadków braku danych co do rodzaju orzeczonej kary

ko, choć możliwości uciekania się do nich — w każdym razie do dwóch pierwszych — były spore. Można tylko powiedzieć, że wówczas gdy myśl ustawodawcy i czynników kierujących wymiarem sprawiedliwości biegła ku zaostrzeniu odpowiedzialności — nie wiele pozostawało miejsca dla tych szczególnych środków jej łagodzenia.

Podsumowując poczynione ustalenia i wybiegając nieco naprzód, powiemy co następuje. Lata 1980—1988 znamionowała przede wszystkim tendencja do zaostrzenia kar; przerwana ona była na krótko w 1981 r. i poczęto od niej odchodzić w 1989 r. W obu wypadkach czas tej reorientacji polityki karnej był zbyt krótki, aby zaowocować dalej idącymi zmianami. W strukturze środków karnych zaostrzenie odpowiedzialności wyrażało się przede wszystkim w zwiększaniu udziału skazań na karę bezwzględnego pozbawienia wolności oraz rzadszego stosowania warunkowego umorzenia postępowania karnego i kary ograniczenia wolności gdy do orzekania jej nie zachęcały specjalne przepisy procesowe.

VI. WYMIAR KAR ORZECZONYCH ZA PRZESTĘPSTWA ŚCIGANE Z OSKARŻENIA PUBLICZNEGO

Miejsce jakie na skali surowości-łagodności zajmuje określony system karny wyznaczane jest przez rozmaite elementy, z których dotąd przedstawiliśmy jeden, a mianowicie strukturę zastosowanych środków karnych. Kolejnym takim elementem jest ich wymiar i przejdziemy do niego obecnie⁷³.

Podobnie jak wielkość miejsca zajmowanego przez karę bezwzględnego pozbawienia wolności w strukturze orzeczonych środków, tak równie ważne znaczenie ma wymiar tej kary. Z jednej strony chodzi bowiem o to jaka część skazywanych przestępców pozbawiana jest wolności, z drugiej zaś o to — na jak długo. Lata siedemdziesiąte charakteryzowały, najogólniej mówiąc, dwie tendencje: jedna wyrażała się w ograniczaniu stosowania tej kary, a druga polegała na wydłużaniu czasu jej trwania. A co przyniosły w tym zakresie lata osiemdziesiąte? Dokonywane się w ich ciągu zmiany społeczno-polityczne i w treści prawa powodują, że obraz kształtowania się rozmaitych elementów polityki karnej nie zawsze jest czytelny, wymaga bowiem stałego pamiętania o innych elementach tej polityki, także podlegających przeciw zmianom (tablica 3).

W porównaniu z rokiem 1980 — w następnym widoczne było złagodzenie polityki karnej sądów. Przejawiło się ono najsilniej w fakcie skazania na karę bezwzględnego pozbawienia wolności aż o 12 tys. mniej osób, ale również w pewnym zwiększeniu się udziału skazań na krótsze wymiary tej kary (od 3 miesięcy, aż do 1 roku) i zmniejszeniu udziału skazań na niemal wszystkie pozostałe — dłuższe wymiary.

Rok stanu wojennego spowodował częściowe odwrócenie tej tendencji: na karę tę skazano o 8 tys. więcej osób, wśród których znalazło się względnie nieco więcej (niż w 1981 r.) zarówno skazanych na stosunkowo krótkie wymiary tej kary, tj. do poniżej 1 roku, jak i na długie wymiary, tj. powyżej 3 lat. W okresie stanu wojennego orzekano pozbawienie wolności również wobec takich ludzi, którzy nie byłiby na tę karę skazani jak i skazywano na nią takich, którzy pewnie by ją byli otrzymali, tylko w skromniejszym wymiarze. Przede wszystkim jed-

⁷³ O dalszym, jakim jest praktyka wykonywania środków karnych, mowa będzie niżej, jednak zwrócimy uwagę tylko na niektóre jej aspekty odkładając pełniejsze omówienie tego zagadnienia do odrębnej pracy.

Tablica 3. Rodzaje i wymiar środków karnych orzeczonych w latach 1980—1991 za przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego

Środki karne	1980			1981			1982		
	lb	%	%	lb	%	%	lb	%	%
OGÓŁEM	151958	100		126403	100		152351	100	
Kara śmierci	8	0,0		4	0,0		3	0,0	
Pozbawienie wolności (bezwzględne)	44550	29,3	100	32101	25,4	100	40393	26,5	100
bez orzeczenia grzywny	16589		37,2	11538		35,9	13737		34,0
z orzeczeniem grzywny	27961		62,8	20563		64,1	26656		66,0
3 miesiące	87		0,2	157		0,5			
pow. 3 m-cy do 6 m-cy	397		0,9	401		1,2	800		2,0
6 miesięcy	1034		2,3	1001		3,1			
pow. 6 m-cy do pon. 1 roku	2562		5,8	1927		6,0	4418		10,9
1 rok	8556		19,2	6706		20,9			
pow. 1 roku do pon. 2 lat	10164		22,8	6758		21,1	15618		38,7
2 lata	8902		21,0	6250		19,5			
pow. 2 lat do pon. 3 lat	2968		6,6	1859		5,8	9403		23,3
3 lata	4078		9,2	2958		9,2			
pow. 3 lat do 5 lat	4235		9,5	2781		8,6			
pow. 5 lat do 10 lat	1360		3,0	1105		3,4	10101		25,0
pow. 10 lat do 15 lat	160		0,4	149		0,5			
25 lat	47		0,1	49		0,2	53		0,1
Pozbawienie wolności (z zawieszeniem)	58052	38,2	100	56553	44,7	100	71138	46,7	100
bez dozoru i bez nałożonych obowiązków	26766		46,1	26238		46,4	38420		54,0
bez dozoru i z nałożonymi obowiązkami	8912		15,4	8460		15,0	9601		13,5
z dozorem i bez nałożonych obowiązków	7773		13,4	7787		13,8	8560		12,0
z dozorem i z nałożonymi obowiązkami	14601		25,1	14068		24,8	12291		17,3
brak danych	—		—	—		—	2666		3,2
bez orzeczenia grzywny	15924		27,4	16508		29,2	15917		22,4
z orzeczeniem grzywny	42128		72,6	40045		70,8	55221		77,6
3 miesiące	35		0,1	52		0,1	179		0,3
pow. 3 m-cy do pon. 6 m-cy	95		0,2	174		0,3	374		0,5
6 miesięcy	1604		2,8	2423		4,3	4476		6,3
pow. 6 m-cy do pon. 1 roku	5338		9,2	6173		10,9	8894		12,5
1 rok	24491		42,2	26164		46,3	32766		46,0
pow. 1 roku do pon. 2 lat	18517		31,8	14971		26,5	15708		22,1
2 lata	7673		13,2	6362		11,2	6275		8,8
pow. 2 lat do pon. 3 lat	136		0,2	93		0,2	87		0,1
3 lata	163		0,3	141		0,2	113		0,2
brak danych	—		—	—		—	2266		3,2
Grzywna obok pozbawienia wolności	70089		100	60608		100	81877		100
do 5 tys. zł	3970		5,7	6488		10,7	6526		8,0
pow. 5 tys. do 10 tys.	24856		35,5	25126		41,5	28016		34,2
pow. 10 tys. do 20 tys.	30794		43,9	21555		35,6	32302		39,4
pow. 20 tys. do 30 tys.									
pow. 30 tys. do 50 tys.	8905		12,7	6264		10,3	11595		14,2
pow. 50 tys. do 100 tys.	1247		1,7	910		1,5	1205		1,5
pow. 100 tys. do 200 tys.									
pow. 200 tys. do 300 tys.	317		0,5	265		0,4	167		0,2
pow. 300 tys. do 500 tys.									
pow. 500 tys. do 1 mln.									

Tablica 3 — c.d.

Środki karne	1980			1981			1982		
	lb	%	%	lb	%	%	lb	%	%
pow. 1 mln. do 5 mln. brak danych	—		—	—		—	—		—
Ograniczenie wolności nieodpłatna dozorowana pracą	27380	18,0	100	19701	15,6	100	16923	11,1	100
potrącenie z wynagrodzenia skierowanie do pracy	11345		41,4	7795		39,6	6475		38,2
brak danych	12703		46,4	9784		49,6	8986		53,1
bez nałożonych obowiązków z nałożonymi obowiązkami	3332		12,2	2122		10,8	1434		8,5
brak danych	—		—	—		—	28		0,2
3 miesiące	25181		92,0	18232		92,5	15762		93,1
pow. 3 m-cy do 6 m-cy	2199		8,0	1469		7,5	1133		6,7
pow. 6 m-cy do 1 roku	—		—	—		—	28		0,2
pow. 1 roku do 2 lat	312		1,1	344		1,7	287		1,7
brak danych	2922		10,7	2963		15,0	2633		15,6
Grzywna samoistna	14869		54,3	11144		56,6	9701		57,3
do 5 tys. zł	9277		33,9	5250		26,7	4274		25,2
pow. 5 tys. do 10 tys.	—		—	—		—	28		0,2
pow. 10 tys. do 20 tys.	21551	14,2	100	17786	14,1	100	23588	15,5	100
pow. 20 tys. do 30 tys.	863		4,0	2048		11,5	1634		6,9
pow. 30 tys. do 50 tys.	6394		29,7	7557		42,6	7798		33,1
pow. 50 tys. do 100 tys.	12519		58,1	7265		40,8	11295		47,9
pow. 100 tys. do 200 tys.	1727		8,0	894		5,0	2670		11,3
pow. 200 tys. do 300 tys.	32		0,1	15		0,1	74		0,3
pow. 300 tys. do 500 tys.	16		0,1	7		0,0	13		0,1
pow. 500 tys. do 1 mln.	—		—	—		—	—		—
pow. 1 mln. do 5 mln. brak danych	—		—	—		—	104		0,4
Kara dodatkowa orzeczona samoistnie	417	0,3		258	0,2		306	0,2	
Kary dodatkowe	14507		100	12134		100	17573		100
pozbawienie praw publicz- nych	4651		32,1	3893		32,1	7435		42,4
pozbawienie praw rodziciel- skich i opiekuńczych	119		0,8	75		0,6	61		0,3
zakaz zajmowania stano- wisk	1875		12,9	1434		11,8	1544		8,8
zakaz prowadzenia pojaz- dów mechanicznych (art. 43 § 1 k.k.)	1482		10,2	1249		10,3	924		5,3
zakaz prowadzenia pojaz- dów mechanicznych art. 43 § 2 k.k.)	2692		16,2	2839		23,4	3025		17,2
konfiskata mienia	698		4,8	721		5,9	394		2,2
przepadek rzeczy	931		6,4	787		6,5	2673		15,2
podanie wyroku do publicz- nej wiadomości	2059		14,2	1136		9,4	1917		8,6
Nawiązka	4261			3077			3516		

Tablica 3 — c.d.

Środki karne	1983			1984			1985		
	lb	%	%	lb	%	%	lb	%	%
OGÓŁEM	143295	100		125132	100		149414	100	
Kara śmierci	9	0,0		12	0,0		17	0,0	
Pozbawienie wolności (bezwzględne)	40782	28,5	100	41430	33,2	100	51931	34,8	100
bez orzeczenia grzywny	13124		32,2	12237		29,5	17286		33,3
z orzeczeniem grzywny	27658		67,8	29193		70,5	34645		66,7
3 miesiące				120		0,3	216		0,4
pow. 3 m-cy do 6 m-cy	622		1,5	329		0,8	363		0,7
6 miesięcy				1094		2,6	1260		2,4
pow. 6 m-cy do pon. 1 roku				2310		5,6	2782		5,4
1 rok				7889		19,0	9541		18,4
pow. 1 roku do pon. 2 lat	17475		42,9	7873		19,0	9882		19,0
2 lata				7655		18,5	8738		16,8
pow. 2 lat do pon. 3 lat				3509		8,5	4286		8,3
3 lata				5191		12,5	6141		11,8
pow. 3 lat do 5 lat				4205		10,2	6640		12,8
pow. 5 lat do 10 lat	7967		19,6	1069		2,6	1823		3,5
pow. 10 lat do 15 lat				126		0,3	191		0,4
25 lat	61		0,1	60		0,1	68		0,1
Pozbawienie wolności (z zawieszeniem)	67633	47,2	100	55766	44,6	100	60842	40,6	100
bez dozoru i bez nałożonych obowiązków	36700		54,3	31590		56,6	31892		52,4
bez dozoru i z nałożonymi obowiązkami	9535		14,1	7957		14,3	9729		16,0
z dozorem i bez nałożonych obowiązków	8116		12,0	6254		11,2	6633		10,9
z dozorem i z nałożonymi obowiązkami	12198		18,0	9965		17,9	12588		20,7
brak danych	1084		1,6	—		—	—		—
bez orzeczenia grzywny	15960		23,6	12416		22,3	18468		30,4
z orzeczeniem grzywny	51673		76,4	43350		77,7	42374		69,6
3 miesiące	118		0,2	69		0,1	50		0,1
pow. 3 m-cy do pon. 6 m-cy	301		0,4	150		0,3	157		0,3
6 miesięcy	3867		5,7	2944		5,3	2333		3,8
pow. 6 m-cy do pon. 1 roku	8950		13,2	7131		12,8	5853		9,6
1 rok	31871		47,2	27836		49,9	29500		48,5
pow. 1 roku do pon. 2 lat	15435		22,8	13021		23,4	16667		27,4
2 lata	5857		8,7	4481		8,0	6102		10,0
pow. 2 lat do pon. 3 lat	86		0,1	59		0,1	79		0,1
3 lata	64		0,1	75		0,1	101		0,2
brak danych	1084		1,6	—		—	—		—
Grzywna obok pozbawienia wolności	79331		100	72543		100	77019		100
do 5 tys. zł	2054		2,6	824		1,1			
pow. 5 tys. do 10 tys.	16861		21,3	9321		12,8	1466		1,9
pow. 10 tys. do 20 tys.	36072		45,5	29003		40,0	9153		11,9
pow. 20 tys. do 30 tys.	12945		16,2	16892		23,4	16697		21,7
pow. 30 tys. do 50 tys.	7036		8,9	10782		14,9	26237		34,1
pow. 50 tys. do 100 tys.	2949		3,7	4581		6,3	18487		24,0
pow. 100 tys. do 200 tys.	461		0,6	896		1,2	3839		5,0
pow. 200 tys. do 300 tys.							711		0,9
pow. 300 tys. do 500 tys.	93		0,1	226		0,3	342		0,4
pow. 500 tys. do 1 mln.	14		0,0	18		0,0	80		0,1

Tablica 3 — c.d.

Środki karne	1983			1984			1985		
	lb	%	%	lb	%	%	lb	%	%
pow. 1 mln. do 5 mln.	—		—	—		—	7		0,0
brak danych	849		1,1	—		—	—		—
Ograniczenie wolności	13216	9,2	100	10315	8,2	100	15083	10,1	100
nieodpłatna dozorowana praca	4584		34,7	3387		32,8	4230		28,0
potrącenie z wynagrodzenia	7627		57,7	5797		56,2	7747		51,4
skierowanie do pracy	989		7,5	1131		11,0	3106		20,6
brak danych	16		0,1	—		—	—		—
bez nałożonych obowiązków	12480		94,5	9778		94,8	14554		96,5
z nałożonymi obowiązkami	720		5,4	537		5,2	529		3,5
brak danych	16		0,1	—		—	—		—
3 miesiące	169		1,3	159		1,5	110		0,7
pow. 3 m-cy do 6 m-cy	1776		13,4	1233		12,0	1200		8,0
pow. 6 m-cy do 1 roku	7541		57,1	5897		57,2	7988		53,0
pow. 1 roku do 2 lat	3714		28,1	3026		29,3	5785		38,3
brak danych	16		0,1	—		—	—		—
Grzywna samoistna	21243	14,8	100	17307	13,8	100	21444	14,4	100
do 5 tys. zł	442		2,1	231		1,3	302		1,4
pow. 5 tys. do 10 tys.	4297		20,3	2391		13,8	—		—
pow. 10 tys. do 20 tys.	10971		51,7	7398		42,8	2183		10,2
pow. 20 tys. do 30 tys.	4002		18,8	4565		26,5	4493		21,0
pow. 30 tys. do 50 tys.	1241		5,8	2205		12,7	8081		37,7
pow. 50 tys. do 100 tys.	225		1,1	496		2,9	5855		27,3
pow. 100 tys. do 200 tys.	9		0,0	13		0,0	475		2,2
pow. 200 tys. do 300 tys.	3		0,0	8		0,0	41		0,2
pow. 300 tys. do 500 tys.	1		0,0	—		—	11		0,0
pow. 500 tys. do 1 mln.	—		—	—		—	3		0,0
pow. 1 mln. do 5 mln.	—		—	—		—	—		—
brak danych	52		0,2	—		—	—		—
Kara dodatkowa orzeczona samoistnie	412	0,3	—	302	0,2	—	97	0,1	—
Kary dodatkowe	13859		100	16233		100	35791		100
pozbawienie praw publicz- nych	4050		29,2	4313		26,6	5244		14,7
pozbawienie praw rodziciel- skich i opiekuńczych	76		0,5	96		0,6	109		0,3
zakaz zajmowania stanowisk	1960		14,1	2581		15,9	3934		11,0
zakaz prowadzenia pojaz- dów mechanicznych (art. 43 § 1 k.k.)	759		5,5	552		3,4	1027		2,9
zakaz prowadzenia pojaz- dów mechanicznych (art. 43 § 2 k.k.)	3300		23,8	2290		14,1	2011		5,6
konfiskata mienia	295		2,1	418		2,6	1603		4,5
przepadek rzeczy	1971		14,2	2235		13,8	3803		10,6
podanie wyroku do publicz- nej wiadomości	1448		10,4	3748		23,0	18060		50,4
Nawiązka	3059		—	2763		—	5728		—

Tablica 3. — c.d.

Środki karne	1986			1987			1988		
	lb	%	%	lb	%	%	lb	%	%
OGÓŁEM	153037	100		166753	100		137159	100	
Kara śmierci	13	0,0		7	0,0		—	—	
Pozbawienie wolności (bezwzględne)	55457	36,3	100	55602	33,3	100	39128	28,5	100
bez orzeczenia grzywny	20613		37,2	20231		36,4	13815		35,3
z orzeczeniem grzywny	34844		62,8	35371		63,6	25313		64,7
3 miesiące	367		0,7	150		0,3	196		0,5
pow. 3 m-cy do 6 m-cy	619		1,1	554		1,0	491		1,3
6 miesięcy	2189		3,9	2087		3,8	1612		4,1
pow. 6 m-cy do pon. 1 roku	4232		7,6	4409		7,9	2817		7,2
1 rok	13245		23,9	14474		26,0	8962		22,8
pow. 1 roku do pon. 2 lat	9865		17,9	9632		17,3	7156		18,3
2 lata	8378		15,1	8470		15,2	6343		16,2
pow. 2 lat do pon. 3 lat	3294		5,9	3363		6,0	2450		6,3
3 lata	4737		8,5	4645		8,4	3703		9,5
pow. 3 lat do 5 lat	5969		10,8	5590		10,1	3903		10,0
pow. 5 lat do 10 lat	2233		4,0	1945		3,5	1280		3,3
pow. 10 lat do 15 lat	257		0,5	222		0,4	158		0,4
25 lat	72		0,1	61		0,1	57		0,1
Pozbawienie wolności(z za- wieszeniem)	46812	30,6	100	50373	30,3	100	50689	37,0	100
bez dozoru i bez nałożo- nych obowiązków	21888		46,8	22185		44,0	22232		43,9
bez dozoru i z nałożonymi obowiązkami	8322		17,8	8813		17,5	8722		17,2
z dozorem i bez nałożonych obowiązków	5202		11,1	5899		11,7	6562		12,9
z dozorem i z nałożonymi obowiązkami	11061		23,6	12479		24,8	11939		23,6
brak danych	339		0,7	997		2,0	1234		2,4
bez orzeczenia grzywny	18677		39,9	22653		45,0	22035		43,5
z orzeczeniem grzywny	28135		60,1	27720		55,0	28654		56,5
3 miesiące	48		0,1	40		0,1	64		0,1
pow. 3 m-cy do pon. 6 m-cy	143		0,3	192		0,4	179		0,4
6 miesięcy	2078		4,4	2683		5,3	3005		5,9
pow. 6 m-cy do pon. 1 roku	5330		11,4	6029		12,0	6336		12,5
1 rok	21101		45,1	22728		45,1	23805		47,0
pow. 1 roku do pon. 2 lat	12860		27,5	13498		26,8	12655		25,0
2 lata	5083		11,9	4992		9,9	4441		8,8
pow. 2 lat do pon. 3 lat	65		0,1	93		0,2	67		0,1
3 lata	104		0,2	118		0,2	87		0,2
brak danych	—		—	—		—	—		—
Grzywna obok pozbawienia wolności	62979		100	63091		100	53967		100
do 5 tys. zł	89		0,1	53		0,1	111		0,2
pow 5 tys. do 10 tys.	1239		2,0	1089		1,7	869		1,6
pow. 10 tys. do 20 tys.	5678		9,0	4696		7,4	3481		6,5
pow. 20 tys. do 30 tys.	19737		31,3	16997		26,9	13297		24,6
pow. 30 tys. do 50 tys.	25530		40,6	26769		42,5	23375		43,4
pow. 50 tys. do 100 tys.	7426		11,8	8433		13,4	8096		15,0
pow. 100 tys. do 200 tys.	1786		2,8	2368		3,8	1967		3,6
pow. 200 tys. do 300 tys.	1008		1,6	1526		2,4	1672		3,1
pow. 300 tys. do 500 tys.	382		0,6	757		1,2	610		1,1

Tablica 3. — c.d.

Środki karne	1986			1987			1988		
	lb	%	%	lb	%	%	lb	%	%
pow. 1 mln. do 5 mln. brak danych	104		0,2	403		0,6	489		0,9
Ograniczenie wolności nieodpłatna dozorowana praca	22103	14,4	100	28959	17,4	100	21014	15,3	100
potrącenie z wynagrodzenia skierowanie do pracy	6147		27,8	7804		26,9	5887		28,0
brak danych	12651		57,2	16831		58,1	12023		57,2
bez nałożonych obowiązków z nałożonymi obowiązkami	3305		15,0	4324		15,0	3104		14,8
brak danych	21262		96,2	27793		96,0	20190		96,1
3 miesiące	841		3,8	1166		4,0	824		3,9
pow. 3 m-cy do 6 m-cy	147		0,7	236		0,8	221		1,1
pow. 6 m-cy do 1 roku	1967		8,9	3090		10,7	3806		18,1
pow. 1 roku do 2 lat	12536		56,7	17570		60,7	12017		57,2
brak danych	7453		33,7	8063		27,8	4970		23,6
Grzywna samoistna do 5 tys. zł	28520	18,6	100	31489	18,9	100	25715	18,7	100
pow. 5 tys. do 10 tys.	35		0,1	14		0,0	23		0,1
pow. 10 tys. do 20 tys.	633		2,2	617		2,0	425		1,7
pow. 20 tys. do 30 tys.	2714		9,5	2798		8,9	2065		8,0
pow. 30 tys. do 50 tys.	9134		32,0	9872		31,4	7114		27,7
pow. 50 tys. do 100 tys.	13815		48,6	15673		49,8	13523		52,6
pow. 100 tys. do 200 tys.	1970		6,9	2250		7,1	2315		9,0
pow. 200 tys. do 300 tys.	175		0,6	166		0,5	154		0,6
pow. 300 tys. do 500 tys.	41		0,1	91		0,3	82		0,3
pow. 500 tys. do 1 mln.	3		0,0	7		0,0	11		0,0
pow. 1 mln. do 5 mln. brak danych	—		—	1		0,0	3		0,0
Kara dodatkowa orzeczona samoistnie	132	0,1		232	0,1		613	0,5	
Kary dodatkowe pozbawienie praw publicz- nych	68127		100	83700		100	57447		100
pozbawienie praw rodziciel- skich i opiekuńczych	5138		7,5	5235		6,2	4245		7,4
zakaz zajmowania stano- wisk	129		0,2	176		0,2	130		0,2
zakaz prowadzenia pojaz- dów mechanicznych (art. 43 § 1 k.k.)	5569		8,2	6888		8,2	5587		9,7
zakaz prowadzenia pojaz- dów mechanicznych (art. 43 § 2 k.k.)	1148		1,7	1488		1,8	1296		2,2
konfiskata mienia	2156		3,2	2671		3,2	2186		3,8
przepadek rzeczy	11090		16,2	18464		22,1	13205		23,0
podanie wyroku do publicz- nej wiadomości	5447		8,0	6941		8,3	4912		8,6
Nawiązka	37450		55,0	41837		50,0	25886		45,1
	18628		—	27970		—	21853		—

Tablica 3. — c.d.

Środki karne	1989			1990			1991		
	lb	%	%	lb	%	%	lb	%	%
OGÓŁEM	93373	100		106464	100		152333	100	
Kara śmierci									
Pozbawienie wolności (bezwzględne)	24774	26,5	100	29140	27,4	100	40635	26,7	100
bez orzeczenia grzywny	8470		34,2	6736		23,1			
z orzeczeniem grzywny	16304		65,8	22404		76,9			
3 miesiące	132		0,5	135		0,5	180		0,4
pow. 3 m-cy do 6 m-cy	374		1,5	239		0,8	438		1,1
6 miesięcy	932		3,7	878		3,0	1643		4,0
pow. 6 m-cy do pon. 1 roku	1762		7,1	1409		4,8	2628		6,5
1 rok	5044		20,4	5321		18,2	8736		21,5
pow. 1 roku do pon. 2 lat	4376		17,7	4793		16,4	6907		17,0
2 lata	4470		18,0	6327		21,7	7997		19,7
pow. 2 lat do pon. 3 lat	1678		6,8	2381		8,2	2729		6,7
3 lata	2589		10,5	3715		12,8	4659		11,5
pow. 3 lat do 5 lat	2567		10,4	3130		10,8	3664		9,0
pow. 5 lat do 10 lat	657		2,6	678		2,3	854		2,1
pow. 10 lat do 15 lat	152		0,6	114		0,4	166		0,4
25 lat	41		0,2	20		0,1	34		0,1
Pozbawienie wolności (z zawieszeniem)	41007	43,9	100	52030	48,9	100	76579	50,2	100
bez dozoru i bez nałożonych obowiązków	18002		43,9	21823		41,9	36950		48,2
bez dozoru i z nałożonymi obowiązkami	6418		15,6	7529		14,5	11685		15,3
z dozorem i bez nałożonych obowiązków	5562		13,6	9293		17,9	13309		17,4
z dozorem i z nałożonymi obowiązkami	9972		24,3	11818		22,7	14635		19,1
brak danych	1053		2,6	1567		3,0	—		—
bez orzeczenia grzywny	15642		38,1	17287		33,2			
z orzeczeniem grzywny	25365		61,9	34743		66,8			
3 miesiące	57		0,1	90		0,2	189		0,2
pow. 3 m-cy do pon. 6 m-cy	177		0,4	249		0,5	435		0,6
6 miesięcy	2792		6,8	3978		7,6	6910		9,0
pow. 6 m-cy do pon. 1 roku	5116		12,5	6510		12,5	10560		13,8
1 rok	19039		46,4	24390		46,9	35888		46,9
pow. 1 roku do pon. 2 lat	10154		24,8	12238		23,5	16725		21,8
2 lata	3550		8,7	4394		8,5	5577		7,4
pow. 2 lat do pon. 3 lat	52		0,1	53		0,1	113		0,1
3 lata	70		0,2	128		0,2	182		0,2
brak danych	—		—	—		—	—		—
Grzywna obok pozbawienia wolności	41669		100	57147		100	80289		100
do 5 tys. zł	32		0,1	34		0,0	34		0,0
pow. 5 tys. do 10 tys.	460		1,1	167		0,3	36		0,0
pow. 10 tys. do 20 tys.	1763		4,2	363		0,6	35		0,0
pow. 20 tys. do 30 tys.	8323		20,0	2698		4,7	303		0,4
pow. 30 tys. do 50 tys.	19382		46,5	11363		19,8	1207		1,5
pow. 50 tys. do 100 tys.	7932		19,0	13701		24,0	5316		6,6
pow. 100 tys. do 200 tys.	1840		4,4	8982		15,7	6208		7,7
pow. 200 tys. do 300 tys.	1439		3,5	11403		20,0	17521		21,9
pow. 300 tys. do 500 tys.	343		0,8	6329		11,0	30926		38,6

Tablica 3. — c.d.

Środki karne	1989			1990			1991		
	lb	%	%	lb	%	%	lb	%	%
pow. 1 mln. do 5 mln. brak danych	155 —		0,4	2107 —		3,9	18703 —		23,3
Ograniczenie wolności nieodpłatna dozorowana praca	9758 3346	10,5	100	5230 2933	4,9	100	5291 4122	3,5	100
potrącenie z wynagrodzenia skierowanie do pracy	5152 1260		34,3 52,8	1987 310		56,1 38,0	1119 50		77,9 21,1
brak danych	—			—			—		1,0
bez nałożonych obowiązków z nałożonymi obowiązkami	9339 419		95,7 4,3	5016 214		95,9 4,1	5019 272		94,9 5,1
brak danych	—			—			—		
3 miesiące	196		2,0	207		4,0	277		5,2
pow. 3 m-cy do 6 m-cy	3788		38,8	2217		42,4	2797		52,9
pow. 6 m-cy do 1 roku	3991		40,9	1931		36,9	1591		30,1
pow. 1 roku do 2 lat	1783		18,3	875		16,7	626		11,8
brak danych	—			—			—		
Grzywna samoistna	17188	18,4	100	19487	18,3	100	29714	19,5	100
do 5 tys. zł	5		0,0	4		0,0	2		0,0
pow. 5 tys. do 10 tys.	191		1,1	44		0,2	12		0,0
pow. 10 tys. do 20 tys.	889		5,2	213		1,1	11		0,0
pow. 20 tys. do 30 tys.	3931		22,9	1356		7,0	104		0,4
pow. 30 tys. do 50 tys.	9395		54,7	5548		28,5	569		1,9
pow. 50 tys. do 100 tys.	2499		14,5	7485		38,4	4623		15,6
pow. 100 tys. do 200 tys.	184		1,1	1870		9,6	3161		10,6
pow. 200 tys. do 300 tys.	87		0,5	2403		12,3	8631		29,0
pow. 300 tys. do 500 tys.	6		0,0	476		2,4	9773		33,0
pow. 500 tys. do 1 mln.	1		0,0	88		0,5	2828		9,5
pow. 1 mln. do 5 mln. brak danych	—			—			—		—
Kara dodatkowa orzeczona samoistnie	646	0,7		577	0,5		114	0,1	
Kary dodatkowe	17146		100	12275		100	16976		100
pozbawienie praw publicz- nych	2681		15,6	3379		27,5	4432		26,1
pozbawienie praw rodziciel- skich i opiekuńczych	96		0,6	74		0,6	65		0,4
zakaz zajmowania stano- wisk	3292		19,2	1311		10,7	1522		9,0
zakaz prowadzenia pojaz- dów mechanicznych (art. 43 § 1 k.k.)	992		5,8	948		7,7	1957		11,5
zakaz prowadzenia pojaz- dów mechanicznych (art. 43 § 2 k.k.)	1995		11,6	2742		22,3	5527		32,6
konfiskata mienia	788		4,6	180		1,5	—		—
przepadek rzeczy	2549		14,9	2088		17,0	2673		15,7
podanie wyroku do publicz- nej wiadomości	4753		27,7	1553		12,7	800		4,7
Nawiązka	14798			15184			27116		

nak, i to trzeba mocno podkreślić, ustawodawstwo stanu wojennego spowodowało skazywanie na bezwzględne pozbawienie wolności również za czyny, które przed jego wprowadzeniem nie były w ogóle karalne. Ponadto pamiętać trzeba, że prawo stanu wojennego przewidywało administracyjną postać pozbawienia wolności, tj. internowanie. Według oficjalnych danych w ciągu obowiązywania tego stanu „internowano łącznie 10.131 osób z tym, że w ośrodkach odosobnienia nie przebywało równocześnie więcej niż 5,3 tys. internowanych (dotyczy to przełomu grudnia i stycznia 1982 r.)”⁷⁴. Co do części z nich nie ma wątpliwości, że gdyby nie ta administracyjnoprawna możliwość pozbawienia wolności, wszczęto by przeciwko nim postępowanie karne i zastosowano by tymczasowe aresztowanie.

Zawieszenie stanu wojennego przyniosło niewielkie zmniejszenie surowości kar bezwzględnego pozbawienia wolności, widoczne przede wszystkim w mniejszym udziale skazań na długie ich wymiary, tj. powyżej 3 lat. Już jednak od 1984 r. dają się zauważyć przesunięcia w udziale skazań na poszczególne wymiary tej kary świadczące o ponownym zaostrzeniu polityki karnej. Proces ten doznał ostrego przyspieszenia w 1985 r., w którym na bezwzględne pozbawienie wolności skazano aż o ponad 10 tys. osób więcej niż w roku poprzednim, przy czym długoterminowym pozbawieniem wolności (3 i więcej lat) ukarano więcej osób niż w roku stanu wojennego, i to zarówno w liczbach bezwzględnych jak i względnych. Następne lata obowiązywania ustawy epizodycznej przyniosły nieznaczne zelżenie tej polityki, pozbawieniem wolności ciągle jednak operowano bardzo szeroko, choć już w nieco niższych wymiarach niż w stanie wojennym. Zdecydowane zmniejszenie liczby skazanych na tę karę (o 16 tys.) nastąpiło w 1988 r., a dalej (o kolejne 14 tys.) w 1989 r.

Lata 1990—1991 przyniosły pewne zwiększenie liczby karanych bezwzględnym pozbawieniem wolności (kolejno około 5 tys. i o 11 tys. osób), równocześnie powiększyła się jednak ogólna liczba skazań, tak że w strukturze środków karnych proporcja ich została zachowana. Dały się zauważyć niewielkie zmiany w wymiarach tej kary i to już w 1989 r. Polegały one na powiększaniu się udziału skazań na kary 2—3 lat, a zmniejszaniu się udziału skazań na bardzo długie kary pozbawienia wolności, tj. powyżej 5 lat. Chodzi tu o niezbyt wielkie liczby skazanych, ale mające duże znaczenie dla rozpoczęcia tak potrzebnego u nas procesu ogólnego obniżania wysokości wymierzanych kar bezwzględnego pozbawienia wolności.

Ukazanie zmian w orzekaniu pozbawienia wolności, które wystąpiły w ostatnich latach, ułatwi zestawienie ze sobą roku 1986 i 1991. Co ważne dla takiego porównania, ogólna liczba skazań była w tych latach niemal taka sama (153 tys. i 152 tys.). W 1986 r. skazano na karę bezwzględnego pozbawienia wolności aż o 15 tys. osób więcej niż w 1991 r. W niższych wymiarach tej kary proporcje skazań były w obu tych latach podobne. W 1986 r. względnie częściej skazywano na rok pozbawienia wolności, rzadziej natomiast na 2—3 lata, i znacznie częściej na kary powyżej 3 lat (na kary takie skazano w 1986 r. — 8531 osób, zaś w 1991 r. — 4718 osób).

Biorąc pod uwagę, że w 1986 r. polityka karna zaostrzana była „nadzwyczajnymi” przepisami ustaw majowych z 1985 r., rok 1991 lepiej można zestawić z należącem pod względem miarkowania kar do lat siedemdziesiątych rokiem

⁷⁴ Coraz bliżej normalizacji i stabilizacji życia w kraju. Posiedzenie Sejmowych Komisji Spraw Wewnętrznych i Wymiaru Sprawiedliwości. „Rzeczpospolita” nr 282 z dnia 10.XI.1982 r., s. 4.

1980 (również o niemalże takiej samej ogólnej liczbie skazań — 152 tys.). Przy tym porównaniu różnice są już znacznie mniejsze. Na bezwzględne pozbawienie wolności skazano w 1980 r. o 4 tys. więcej osób niż w 1991 r.; wyraźnie rzadziej stosowano przed dwunastu laty najniższe wymiary kary (do roku włącznie), częściej powyżej roku do poniżej 3 lat, rzadziej kary 3 lat i znów częściej — powyżej 3 lat. Można by schematycznie i skrótowo powiedzieć, że w 1980 r. niższe kary orzekane były w wymiarze powyżej jednego roku, gdy w 1991 r. — jednego roku; wyższe kary zaś w 1980 r. — w wymiarze powyżej 3 lat, gdy w 1991 r. — raczej 3 lat. Są to wszakże wszystko różnice nieznaczne, nie pozwalające na stwierdzenie, że sposób orzekania kary bezwzględnego pozbawienia wolności w początku lat dziewięćdziesiątych oderwał się od sposobu jej orzekania ukształtowanego w latach siedemdziesiątych; sądy odrzuciły tylko narośl narzuconego w maju 1985 r. specjalnego ustawodawstwa karnego.

Kara bezwzględnego pozbawienia wolności „uzupełniana” była w przybliżeniu w dwóch trzecich wypadków jej orzekania — grzywną. Przez pierwsze pięć lat osiemdziesiątych korzystano z niej coraz częściej: w 1980 r. — w 63% wypadków skazania na bezwzględne pozbawienie wolności, zaś w kolejnych latach w 64%, w 66%, w 68% i w 71% (1984 r.) skazań na tę karę. Pod rządami ustawodawstwa szczególnego z maja 1985 r. odsetki te nieco się zmniejszyły (do 63—67), pamiętać wszakże trzeba, że liczba bezwzględna orzeczeń takich grzywien nie spadła, a ponadto ustawodawstwo to spowodowało ogromne rozszerzenie zakresu stosowania kary dodatkowej konfiskaty mienia, o czym będzie jeszcze mowa niżej. W ostatnich paru latach znów częściej poczęto orzekać grzywnę obok pozbawienia wolności.

Kara pozbawienia wolności z zawieszeniem przybierać może bardzo wiele postaci, może być bowiem łączona z grzywną, dozorem i nakładaniem rozmaitych obowiązków, a do tego jeszcze z karami dodatkowymi i nawiązką. W statystyce sądowej wszystkie te „uzupełnienia” nie są ujmowane razem. Rodzaju i zakresu wiążących się z jej orzeczeniem dolegliwości i restrykcji nie można więc w zadowalający sposób odtworzyć. Przede wszystkim stwierdzić trzeba, że w latach 1980—1984 niezmiernie często orzekana ona była w połączeniu z grzywną (w 71—78% wypadków). W następnych latach poczęło się to stawać rzadsze wraz zresztą ze zmniejszeniem się udziału kary pozbawienia wolności z zawieszeniem w strukturze orzekanych środków karnych. Trzeba wszakże pamiętać, że chodzi tu o okres, w którym zwiększyło się niebywale stosowanie kar dodatkowych, a ponadto kary ograniczenia wolności.

W ostatnim trzyleciu, po uchyleniu ustaw majowych z 1985 r., udział kar pozbawienia wolności z zawieszeniem i grzywną znów się podniósł do dwóch trzecich wypadków orzekania tej kary.

Orzeczenie kary pozbawienia wolności z zawieszeniem jej wykonania w przybliżeniu w co trzecim wypadku połączone było z oddaniem skazanego pod dozór (z reguły kuratora, rzadko — organizacji społecznej). Na każdym trzech takich skazanych dwóm nakładano jeszcze rozmaite obowiązki. Także pewnej liczbie nie oddanych pod dozór — nakładano obowiązki, razem więc obciążony obowiązkami był co trzeci—czwarty skazany na tę karę. Skazani ci zobowiązani byli najczęściej do powstrzymywania się od nadużywania alkoholu (ok. połowy skazanych), do pracy lub nauki (dwie piąte skazanych), do łożenia na utrzymanie rodziny (co czwarty), do naprawienia wyrządzonej przestępstwem szkody (co czwarty—piąty). Zaznaczyć należy, że sąd mógł nałożyć na skazanego niekoniecz-

nie jeden, ale także większą liczbę obowiązków i często to czynił, częściej gdy oddawał skazanego pod dozór niż wówczas gdy tego nie robił. Średnia liczba nakładanych obowiązków powoli rosła w ciągu lat osiemdziesiątych: najpierw spadła z 1,76 (w 1980 r.) na 1,63 (w 1983 r.), i potem zwiększyła się do 1,84 w 1988 r. i spadała ponownie w 1989 r. do 1,77 w 1990 r. do 1,61 oraz w 1991 r. do 1,54⁷⁵.

Struktura nałożonych obowiązków różniła się w zależności od tego czy sąd orzekł wobec skazanego dozór czy też nie, i rzecz interesująca, różnice te utrzymywały się niezależnie od tego czy obowiązki orzekano w większej proporcji i liczbie czy w mniejszej, i niezależnie od tego czy oddawano więcej skazanych pod dozór czy mniej. Świadczy to, że praktyka sądów w zakresie nakładania obowiązków ustabilizowała się jeszcze w latach siedemdziesiątych i w drugim dziesięcioleciu obowiązywania przepisów kodeksu karnego z 1969 r. toczyła się już w utrwalonych praktyką koleinach. Otóż w wypadku nie oddawania skazanych pod dozór częściej zobowiązywano ich do łożenia na utrzymanie innej osoby oraz do wykonania określonych prac lub świadczeń na cele społeczne. Warto zauważyć, że są to wszystko obowiązki, których wykonanie jest stosunkowo łatwe do sprawdzenia. Nie znaczy to oczywiście, że w ich wypadku oddanie pod dozór nie mogłoby pomóc a nawet niekiedy warunkować doprowadzenie do ich spełnienia, równocześnie jednak w odniesieniu do wielu skazanych może to być zbędne. Oddanych pod dozór kuratora zobowiązywano częściej niż nie oddanych „do wykonywania pracy zarobkowej, do nauki lub przygotowaniu się do zawodu”, do poddania się leczeniu (z reguły chodziło tu o leczenie odwykowe) oraz „do powstrzymywania się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach”. Nasuwa się refleksja, że są to wszystko obowiązki, których nie można spełnić jednorazowo, które wymagają pewnej wytrwałości i wysiłku, co sprawia, że pomoc w ich wypełnianiu ze strony osoby sprawującej dozór może mieć w ich wypadku istotne znaczenie.

Jak powiedzieliśmy wymienione wyżej „uzupełnienia” groźby wykonania warunkowo zawieszanej kary pozbawienia wolności (grzywna, dozór, obowiązki) nie są ujmowane łącznie, nie wiemy więc jak często sąd poprzestawał na owej groźbie, a jak często dodawał do niej rozmaite dalsze dolegliwości czy ograniczenia. Można tylko powiedzieć, że sama owa groźba mogła występować nie częściej niż w 22—45% wypadków skazania na tę karę⁷⁶ i nie rzadziej niż w żadnym wypadku, tzn. powiedzieć bardzo niewiele. Nie ulega z drugiej strony wątpliwości, że mieliśmy karanych pozbawieniem wolności z zawieszeniem, którzy mieli do zapłacenia grzywnę i równocześnie oddani byli pod dozór i zobowiązani byli do rozmaitych działań lub zaniechań.

Wymiary kar pozbawienia wolności z zawieszeniem mają po części znaczenie symboliczne, w ogromnej większości wypadków nie dochodziło bowiem do zarządzenia ich wykonania. Pomimo tego w ciągu lat siedemdziesiątych kary te orzekane były w coraz to dłuższych wymiarach. Biorąc pod uwagę okoliczność, że począwszy od 1971 r. najczęściej stosowanym przez sądy wymiarem był 1 rok,

⁷⁵ Wysokość tych średnich wynosiła w wymienionych latach w wypadku oddania pod dozór: 1,89; 1,75; 1,95; 1,88; 1,71; 1,62; zaś w wypadku nie oddania pod dozór: 1,54; 1,47; 1,68; 1,61; 1,48; 1,45. Jest to o tyle zrozumiałe, że wówczas gdy zdaniem sądu potrzebna była dalej idąca ingerencja w postępowanie skazanego — korzystał również z pomocy i dodatkowej kontroli ze strony kuratora, instytucji czy organizacji, do której skazany należał. Z drugiej strony nakładanie wielu obowiązków bez zapewnienia jakiegś kontroli stosowania się do nich może się wydawać wątpliwe.

⁷⁶ W takich bowiem proporcjach wypadków nie orzeczono w poszczególnych latach grzywny obok pozbawienia wolności.

zmiany w ich długości można rozpatrywać interesując się wielkością proporcji skazań na okresy krótsze niż rok oraz na ponad rok (co praktycznie oznacza do 2 lat, bardzo rzadko posługiwano się bowiem tymi karami w wymiarze przekraczającym 2 lata).

Otóż zmiany w wymiarach kar pozbawienia wolności z zawieszeniem — w stopniu w jakim było to możliwe mając na względzie różne ich granice — odpowiadały zmianom w wymiarach kar bezwzględnego pozbawienia wolności. W 1981 r. w zestawieniu z 1980 r. dał się zauważyć wzrost udziału skazań na krótsze z tych kar (z 12,3% do 15,6%) oraz zmniejszenie się udziału dłuższych kar (z 45,5% na 38,1%). Stan wojenny pogłębił nawet tę tendencję, co wiązało się zapewne z bardzo znacznym (o 15 tys.) zwiększeniem się liczby orzeczeń pozbawienia wolności z zawieszeniem. Tendencję tę odmienił osławiony rok 1985, w którym nastąpił wielki przyrost kar pozbawienia wolności z zawieszeniem na okres powyżej roku (do 38,7% z 31,6% w roku poprzednim) i zmniejszenie się udziału tych kar w wymiarze poniżej roku (na 13,8% z 18,5% w roku poprzednim). W dalszych latach obowiązywania ustawy epizodycznej wystąpiło pewne złagodzenie kursu; wyraźną różnicę dało się jednak zauważyć dopiero w 1988 r., w którym więcej orzeczono krótszych kar pozbawienia wolności z zawieszeniem (18,9%) i mniej dłuższych (34,1%) niż w 1981 r.

W latach 1989—1991 proces ten pogłębił się; krótsze kary orzekano w tym trzyleciu kolejno w 19,8%, 21,8% i 23,6% wypadków, zaś dłuższe odpowiednio w 33,9%, 32,3% i 29,5%.

Istotna kwestia wymiarów grzywny orzekanej obok pozbawienia wolności również nie jest naświetlona w statystyce sądowej należycie, nie wiemy bowiem jakie one były gdy skazano na bezwzględne pozbawienie wolności, a jakie gdy jej wykonanie zawieszono. Wymiary jej ujmowane są łącznie, a lata osiemdziesiąte przyniosły ogromne ich podwyższenie. Niech wystarczy powiedzieć, że grzywny w wysokości poniżej 20 tys. zł. stanowiły w 1980 r. — 85% wszystkich tych kar, gdy w 1991 r. nie sięgały nawet 0,1%. Kwestii tej nie sposób rozpatrywać bez odniesienia do ogólnego wzrostu płac i cen, pozostawimy ją więc na razie ograniczając się tylko do tej konstatacji.

Kara ograniczenia wolności stosowana była w latach osiemdziesiątych ze zmienną częstością spowodowaną szczególną sytuacją stworzoną najpierw przez stan wojenny, potem przez ustawę epizodyczną, a wreszcie przez zasadniczą zmianę systemu gospodarczego. Do 1990 r. najczęściej orzekaną jej postacią była ta przewidziana w § 2 art. 34 k.k., tj. polegająca na potrąceniu od 10 do 25% z wynagrodzenia oraz pewnych restrykcjach związanych ze zmianą miejsca pracy i awansowaniem skazanego, a ponadto łącząca się z ogólnymi ograniczeniami wynikającymi z § 2 art. 33 k.k. Postać ta zbliżona jest najbardziej do kary grzywny, wymierzanej tylko i uiszczanej w specjalny sposób. W 1980 r. orzeczono ją w 47% skazań na karę ograniczenia wolności, zaś w latach 1985—1989 już w 53—58% skazań.

Postać tej kary przewidziana w § 1 art. 34 k.k., przypominająca znaną niektórym ustawodawstwom zachodnioeuropejskim karę pracy na cele społeczne, orzekano coraz rzadziej tak, że udział jej zmniejszył się z 41% w 1980 r. do 27—34% w latach 1985—1989.

Ostatnia postać omawianej kary, tj. skierowanie do pracy (§ 3 art. 34 k.k.) nie odgrywała nigdy wielkiej roli i udział jej pozostał po zmniejszeniu się w okresie stanu wojennego na poziomie kilkunastu procent.

Zasadnicza zmiana w odniesieniu do kary ograniczenia wolności wystąpiła w 1990 r., choć jej zwiastuny dojrzeć już można było w 1989 r. Poza sygnalizowanym poprzednio spadkiem bezwzględnej liczby orzeczeń tej kary (z 21 tys. w 1988 r. na 10 tys. w 1989 r. i po 5 tys. w 1990 i 1991 r.), w latach dziewięćdziesiątych zmieniać zaczęły się szybko względne częstości stosowania poszczególnych jej postaci. Gdy potrącenie z wynagrodzenia orzeczono w 1988 r. w 57,2% wypadków stosowania kary ograniczenia wolności, to w 1989 r. w 52,8%, w 1990 r. w 38,0% i w 1991 r. w 21,1%. Nieodpłatna dozorowana praca wysunęła się na czoło (odpowiednio: 28,0%; 34,3%; 56,1% i 77,9%), natomiast skierowanie do pracy niemal zanikło (odpowiednio: 14,8%; 12,9%; 5,9% i 1,0%).

Z karą ograniczenia wolności łączy się możliwość zobowiązania skazanego do naprawienia szkody (pkt 1 art. 35 k.k.) lub do przeproszenia pokrzywdzonego (pkt 2 art. 35 k.k.). Obowiązków tych sądy nie nakładały nigdy często — najwięcej w 1970 r., kiedy nastąpiło to wobec 13% skazanych na tę karę. W drugiej połowie lat siedemdziesiątych odsetek takich orzeczeń ustabilizował się na poziomie 7—8 i dopiero w latach osiemdziesiątych zaczął się powoli zmniejszać (do 3—5 w latach 1985—1991). Z reguły obowiązkiem tym było naprawienie szkody, a zupełnie wyjątkowo sądy nakładały na skazanego oba te obowiązki równocześnie.

W ciągu lat siedemdziesiątych poczęto wydłużać wymiar kary ograniczenia wolności, która zgodnie z treścią § 1 art. 33 trwać może od 3 miesięcy do 2 lat. Na najkrótszy okres — 3 miesięcy — wymierzano ją wyjątkowo, ale już na czas powyżej 3 do 6 miesięcy — co siódmemu—jedenastemu skazanemu na nią; dopiero w 1988 r. ten umiarkowany czas jej trwania orzeczono co szóstemu skazanemu. Najczęściej stosowany przez sądy jej wymiar (41—61%) zamykał się w granicach powyżej 6 miesięcy do roku (praktycznie — roku). Na dłuższe okresy — z wyjątkiem lat obostrzenia polityki karnej stymulowanego ustawami z maja 1985 r. — poczęto ją w końcu lat osiemdziesiątych orzekać rzadziej, w 1989 r. — 18% skazań.

I znów lata dziewięćdziesiąte przyniosły zmiany, które można by scharakteryzować krótko jako znamionowane tendencją do stosowania kary ograniczenia wolności na krótsze okresy: tylko co dwudziestemu skazanemu orzeczono ją na 3 miesiące, ale ponad połowie — na 3 do 6 miesięcy. Zmianę tę wiązać zapewne trzeba ze zdecydowaną przewagą orzekania tej kary w postaci nieodpłatnej dozorowanej pracy. Jej wykonywanie przez pół roku już stanowi poważną dolegliwość.

Kara grzywny samoistnej nie odgrywała większej roli w naszej praktyce sądowej rozwijanej na tle przepisów kodeksu karnego z 1969 r. W latach siedemdziesiątych — poza 1972 i 1973 rokiem — kiedy to zastosowano ją zaledwie do 6—8% skazanych — udział jej zamykał się najczęściej w granicach 14—16%. Dopiero w latach 1986—1991 wzrósł do 18—20%, a więc do poziomu z 1970 r. Wymiary kary grzywny samoistnej, podobnie jak orzekanej obok pozbawienia wolności zwiokrotniły się. Niech wystarczy w tym miejscu powiedzieć, że w latach 1980—1983 najczęściej orzekano grzywny w wysokości powyżej 10 tys. do 20 tys. zł, w latach 1986—1989 — w wysokości powyżej 50 tys. do 100 tys. zł, w 1990 r. — 100—200 tys. zł, zaś w 1991 r. — 500 tys.—1 mln. zł.

Kara dodatkowa orzekana samoistnie należała do tych sposobów reakcji karnych wprowadzonych w kodeksie karnym z 1969 r., które nie znalazły szerszego zastosowania w praktyce sądowej. W tych stosunkowo nielicznych wypadkach jej orzekania ową zastosowaną karą dodatkową był — podobnie jak w latach siedemdziesiątych — przepadek rzeczy.

Nieco uwagi wymagają również specjalne środki karne stosowane wobec recydywistów (art. 60 k.k.). Stanowili oni, jak już o tym była mowa w innym kontekście, dość stałą co do swojej wielkości grupę 9—10% ogółu skazanych, z wyjątkiem tylko lat „amnestyjnych” kiedy to udział ich zwiększał się z reguły do 11—15%. Przewidziane w kodeksie karnym obostrzenia sprawiały, że nie tylko skazywano ich w ogromnej większości wypadków na bezwzględne pozbawienie wolności, ale jeszcze wymierzano im fakultatywnie, a niekiedy i obligatoryjnie dodatkowe środki karne w postaci nadzoru ochronnego i umieszczenia w ośrodku przystosowania społecznego⁷⁷. Okoliczności, w jakich odstąpić można od obostrzeń kary przewidzianych w art. 60, określa art. 61 k.k.

Analizując politykę karną stosowaną wobec recydywistów odróżnić trzeba przede wszystkim tych, o których mowa w § 1 od wielokrotnych recydywistów z § 2 art. 60 k.k. Ci pierwsi stanowili przeważającą większość recydywistów, a mianowicie 85—88% ich ogólnej liczby. Wobec tych recydywistów stosowanie nadzoru ochronnego była zgodnie z § 1 art. 62 k.k. fakultatywne. Warto więc odnotować, że sądy korzystały z tej możliwości częściej w drugiej połowie lat osiemdziesiątych niż w pierwszej, przy czym skokowy wzrost skazań na nadzór ochronny przypada na rok 1985⁷⁸. W wypadku wielokrotnych recydywistów z § 2 art. 60 k.k. specjalnie charakterystyczny jest odsetek orzeczeń o umieszczeniu w ośrodku przystosowania społecznego: w całym analizowanym okresie najniższy był on w 1982 r. — kiedy wynosił 12, w następnych latach rósł aż do 23 (w 1986 r.), po czym zmniejszył się do 13 w 1989 r.

Zaostrzenie polityki karnej wobec recydywistów ukazuje się specjalnie jaskrawo poprzez zakres stosowania art. 61 k.k., przepisu umożliwiającego odstąpienie od obostrzeń przewidzianych w § 1 i § 2 art. 60 k.k. Może mieć ono miejsce wówczas, gdy „nawet najniższa kara wymierzona” przy uwzględnieniu art. 60 k.k. „byłaby niewspółmiernie surowa ze względu na pobudki działania sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste oraz sposób jego życia przed popełnieniem i zachowanie się po popełnieniu przestępstwa”. Zakres odwoływania się do przepisu art. 61 k.k., otwierającego szeroko drzwi dla sędziowskiego uznania, jaka kara byłaby „niewspółmiernie surowa”, pokazuje zmiany w ocenach prawnych sądów. I tak w 1981 r. art. 61 k.k. zastosowany był przy wymierzaniu kary wobec 18,2% recydywistów z § 1 art. 60 k.k. i 20,7% recydywistów z § 2 tego przepisu. Wobec co piątego skazywanego w tym roku recydywisty sądy uznały stosowanie owych obostrzeń za uniemożliwiające wydanie sprawiedliwego wyroku. W następnych latach odsetki te poczęły się obniżać, zrazu powoli⁷⁹, potem jednak wraz z ustawami majowymi z 1985 r. — bardzo szybko⁸⁰ i w 1988 r. podniosły się tylko nieznacznie⁸¹, lecz w 1989 r. — już bardzo wyraźnie⁸².

⁷⁷ Przepisy art. 62—65 k.k., w których przewidziane są specjalne środki karne dla recydywistów, zostały uchylone przez art. 1 pkt 2 ustawy z dnia 23 II 1990 r. o zmianie kodeksu karnego i niektórych innych ustaw (Dz.U. nr 14, poz. 84).

⁷⁸ W 1980 r. nadzór ochronny orzeczono wobec 64% recydywistów z § 1 art. 60 k.k., w 1981 r. — wobec 57%, w 1984 r. — 64%, w 1985 r. — 74%, w 1986 r. nawet 77%, zaś w 1989 r. — 69%, a więc ciągle znacznie więcej niż w 1981 r.

⁷⁹ W 1982 r. wynosiły one odpowiednio 15,5 i 17,8; w 1983 r. — 13,1 i 16,5, zaś w 1984 r. — 10,5 i 11,5, tj. nieco mniej niż w 1980 r. kiedy to wynosiły one 11,5 i 12,1.

⁸⁰ W 1985 r. — 5,6 i 6,4; w 1986 r. — 3,1 i 2,7; w 1987 r. — 3,9 i 3,9.

⁸¹ W 1988 r. — 7,4 i 6,0.

⁸² W 1989 r. odsetki te wynosiły 12,0 oraz 10,2.

Lata 1990—1991 przyniosły dalsze zmiany. Odstępowanie od obostrzeń przewidzianych w art. 60 k.k. następowało z coraz większą częstotliwością (wobec recydywistów z § 1 tego przepisu w 13—14% ich skazań, a wobec recydywistów z § 2 — w 16—18%, nie osiągnęło więc jeszcze poziomu z 1981 r., kiedy to wyniosło odpowiednio 18% i 21%). Ponadto, co warto w tym miejscu przypomnieć, nowela z dnia 23 II 1990 r. do kodeksu karnego zniosła specjalne środki karne stosowane wobec recydywistów, tj. nadzór ochronny i umieszczenie w ośrodku przystosowania społecznego.

Inną obok recydywy instytucją części ogólnej obowiązującego kodeksu karnego, modyfikującą zagrożenie karne i prowadzącą do zaostrzenia odpowiedzialności karnej, jest uznanie przez sąd, że sprawca dopuścił się czynu chuligańskiego. Zgodnie z art. 59 k.k. dolna granica zagrożenia karą ulega zwiększeniu o połowę, ograniczona zostaje możliwość wyboru kary przy zagrożeniach alternatywnych, warunkowe zawieszenie wykonania kary może być zastosowane tylko wyjątkowo, nie stosuje się art. 54 i 55 k.k., orzeka się nawiązkę. Równocześnie, o czym trzeba pamiętać, stwierdzenie, że czyn miał charakter chuligański następuje w oparciu o kryteria ocenne. Można więc nie bez pewnej racji twierdzić, że częstość z jaką sądy uznają, że czyn miał charakter chuligański stanowi funkcję nie tylko rzeczywistego obrazu i cech popełnianych przestępstw, ale również — a może nawet przede wszystkim — kształtowania się sędziowskich ocen prawnych. Ścisłe ustalenie kiedy z którą z tych możliwości mamy przede wszystkim do czynienia, jest naturalnie zadaniem bardzo złożonym, nie jest też jednak tak, aby nie można było powołać się na różnego rodzaju fakty przemawiające za jedną bądź za drugą z nich.

Patrząc na lata osiemdziesiąte i początek dziewięćdziesiątych zwrócić trzeba uwagę na fakt raczej ustabilizowanego poziomu spożycia alkoholu, zwłaszcza w porównaniu z latami siedemdziesiątymi, które znamionował szybki wzrost konsumpcji. Wspomnienie o tym jest o tyle zasadne, że zachowania określane mianem chuligańskich specjalnie często spotyka się u nas w sytuacjach, gdy co najmniej jeden z uczestników zdarzenia znajduje się pod wpływem alkoholu. Przemawiałoby to więc za przypuszczeniem, że i w nasileniu tych zachowań nie nastąpiły w ostatnim kilkunastoleciu jakieś szczególne zmiany. Z kolei jeśli chodzi o liczbę skazań za przestępstwa — przeciwko życiu i zdrowiu, władzom i urzędom, oraz uszkodzenia mienia — wśród których najczęściej występują czyny chuligańskie, to ulegała ona w tym okresie pewnym znamionnym wahaniom. Z początkiem lat osiemdziesiątych skazań za takie przestępstwa było około 20 tys. rocznie; wśród nich za czyny chuligańskie uznano 23—28%. Zaostrzenie kar związane ze stanem wojennym nie zaznaczyło się tutaj — wymierzone przeciwko opozycji politycznej i w tę się przede wszystkim stronę kierowało. Natomiast razem z ustawami majowymi z 1985 r. pojawił się zarówno znaczny wzrost liczby skazań za wspomniane wyżej przestępstwa (do ponad 30 tys. w 1987 r.) jak i zwiększenie się wśród nich udziału czynów o charakterze chuligańskim (do 45—49% w latach 1986—1987). W rezultacie udział skazań za występki chuligańskie, który w początku lat osiemdziesiątych wynosił 3—4% ogółu skazań, w latach 1986—1987 wzrósł 8—9%; w latach 1990—1991 zmniejszył się ponownie do 3%.

Zwroty polityki karnej połowy lat osiemdziesiątych pokazały się i tutaj z całą wyrazistością.

Zwroty te odcisnęły też swoje piętno w orzekaniu kar dodatkowych. Już prawo stanu wojennego, ale w nieporównanie większym stopniu no-

wela z 1985 r. rozszerzyła zakres obligatoryjnego i fakultatywnego orzekania tych kar. O ile poprzednio stosowanie ich było rzadkim elementem sumy dolegliwości spadających na skazanego w następstwie popełnienia przez niego przestępstwa (pojawiło się w 1980—1981 r. w 9% skazań), to w okresie stanu wojennego kary dodatkowe orzekane były w 12% skazań, natomiast w 1985 r. — już w 24%, w 1986 r. w 44%, a w 1987 r. nawet w 50% skazań i dopiero w 1988 r. — w nieco mniejszej ale ciągle bardzo wysokiej części — 42% skazań⁸³. Wyraźną zmianę w tym zakresie przyniósł 1989 r. (18%), a zwłaszcza 1990 i 1991 r. (12% i 11%).

Przepisy stanu wojennego rozszerzyły warunki stosowania dwóch kar dodatkowych: pozbawienia praw publicznych, co zwiększyło liczbę takich orzeczeń o 70% (w 1982 r. w porównaniu z ich liczbą orzeczoną w 1981 r.), oraz konfiskaty mienia⁸⁴, co nie wyraziło się jednak w zwiększeniu liczby takich orzeczeń, przeciwnie nawet, liczba ich zmniejszyła się o 40%. Blisko 4-krotnie wzrosła natomiast liczba orzeczeń przepadku rzeczy, co pamiętając okoliczności niektórych kategorii spraw prowadzonych w czasie trwania stanu wojennego, wydaje się zrozumiałe.

W 5 lat później (w 1987 r.) na skutek noweli z 1985 r. mieliśmy do czynienia z zupełnie nową sytuacją: liczba zastosowanych kar dodatkowych wzrosła 5-krotnie (w stosunku do 1981 r. — nawet 7-krotnie), w tym jednak konfiskaty mienia 47-krotnie, podania wyroku do publicznej wiadomości — 28-krotnie, zakazu zajmowania stanowisk — 3,5-krotnie, przepadku rzeczy — 2-krotnie (w stosunku do 1981 r. — 6-krotnie) i nawet pozbawienia praw rodzicielskich i opiekuńczych — 2-krotnie, chociaż ustawowe warunki orzekania tych dwóch ostatnich kar pozostały niezmienione. W przybliżeniu na podobnym poziomie pozostała liczba orzeczonych zakazów prowadzenia pojazdów mechanicznych, a o 1/3 zmniejszyła się liczba wymierzonych kar pozbawienia praw publicznych (wyższa była jednak niż w 1980 i 1981 r.).

W 1988 r. orzeczono o 31% mniej kar dodatkowych niż rok wcześniej, przy czym orzeczono mniej każdej z tych kar. To zmniejszenie zaznaczyło się najsilniej w wypadku kary podania wyroku do publicznej wiadomości (o 38%), przepadku rzeczy (o 29%) oraz konfiskaty mienia (o 28%), a więc tych kar, których stosowanie budziło najwięcej wątpliwości. Najmniejszy był ów spadek liczby orzeczeń gdy chodzi o zakaz prowadzenia pojazdu mechanicznego (lub innego pojazdu) przewidziany w § 1 art. 43 k.k. (orzeczenie fakultatywne — 13%) oraz w § 2 art. 43 k.k., tj. wobec osoby prowadzącej taki pojazd w stanie nietrzeźwości (orzeczenie obligatoryjne — 18%). Ciągle wszakże kar tych orzekano wielokrotnie więcej niż w 1981 r. i trzeba to mocno podkreślić, że stały się one obok zastosowanych już w latach siedemdziesiątych — nowym sposobem zwiększania dolegliwości spadających na skazanego drogą kumulowania orzekanych kar.

⁸³ Odsetki te wynikają z zestawienia liczby skazań za przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego z liczbą wszystkich orzeczonych kar dodatkowych, są więc nieco zawyżone, bo zdarzają się wypadki orzeczenia wobec jednego skazanego więcej niż jednej kary dodatkowej.

⁸⁴ Druzgocącej krytyce poddał tę karę A. Spotowski: *Konfiskata mienia i przepadek rzeczy. Uwagi de lege ferenda*, „Państwo i Prawo” 1989, nr 3, zwłaszcza s. 102. Kara konfiskaty mienia usunięta została z naszego prawa przez art. 2 ustawy z dnia 23.11.1990 r. o zmianie kodeksu karnego i niektórych innych ustaw (Dz.U. nr 14, poz. 84). Co do praktyki jej orzekania w całym okresie istnienia PRL por. I. Rzeplińska: *Polityka stosowania kary konfiskaty mienia*, „Archiwum Kryminologii” 1992, t. XVIII, s. 147—167.

Zdecydowany zwrot w kierunku „normalności” w skazywaniu na kary dodatkowe dał się zauważyć dopiero w 1989 r., kiedy to orzeczono ich o 70% mniej niż w roku poprzednim, a blisko pięciokrotnie mniej niż w szczytowym 1987 r. (było ich jednak ciągle więcej niż w 1981 r.). Zmniejszenie to objęło wszystkie kary dodatkowe, choć oczywiście w różnym stopniu. W 1989 r. skazano na konfiskatę mienia o 94% mniej osób niż w 1988 r., a na podanie wyroku do publicznej wiadomości — o 63% mniej. Biorąc pod uwagę, że ogólna liczba skazań była w 1989 r. mniejsza niż w roku poprzednim o 32% (93 tys. wobec 137 tys.), można by nawet powiedzieć, że pomimo spadku w liczbach bezwzględnych, niektóre kary dodatkowe — jak zakaz prowadzenia pojazdów mechanicznych czy pozbawienie praw rodzicielskich lub opiekuńczych — orzekane były nawet względnie częściej niż w 1988 r.⁸⁵ Polityka karna w zakresie stosowania kar dodatkowych musi się więc jeszcze ustabilizować i ustalić nowe, właściwe kryteria odwoływania się do tych kar.

Konkluzji tej nie zmieniają obserwacje, na jakie pozwalają skazania z lat 1990—1991. Kary dodatkowe orzekane są coraz oględniej (w zestawieniu z ogólną liczbą skazań w tych latach). Dalszemu zmniejszeniu uległy orzeczenia pozbawiające praw rodzicielskich i opiekuńczych, zakazu zajmowania stanowisk, i podania wyroku do publicznej wiadomości. Wzrosły natomiast liczby orzeczeń pozbawienia praw publicznych oraz zakazu prowadzenia pojazdów mechanicznych, co wiąże się ze zwiększeniem się liczby skazań za przestępstwa, w wypadku których stosowanie tych kar jest obligatoryjne.

Dopełnieniem tego obrazu jest dziewięciokrotne zwiększenie liczby nawiązek orzeczonych w 1987 r. w stosunku do ich liczby z 1981 r. Ich wymiar został, jak wiadomo, zwielokrotniony przepisami noweli z 1985 r.

Politykę karną lat osiemdziesiątych kształtowano więc do niedawna w sposób nowy — w sensie dat wprowadzania w życie ustaw, ale stary — w sensie myśli kryminalnopolitycznej, której hołdował. Jej przewodnie hasło określić można krótko — zaostrzenie represji na wszystkich frontach, tj. pod każdą jej postacią⁸⁶. Porzucenie tej linii, zapoczątkowane w 1989 r., zostało niewątpliwie osiągnięte, jednak odwrót od polityki karnej ukształtowanej w latach siedemdziesiątych ciągle jest jeszcze przed nami.

VII. WYMIAR KAR ORZECZONYCH ZA PRZESTĘPSTWA ŚCIGANE Z OSKARŻENIA PRYWATNEGO

W kolejnej tablicy (4) zebrano najważniejsze dane liczbowe odnoszące się do struktury i wymiaru kar orzeczonych za przestępstwa ścigane z oskarżenia prywatnego. Stanowią one jakby rozwinięcie i uzupełnienie informacji umieszczonych w tablicy 2, dotyczących skazań za te kategorie występów i korespondują swoim układem z danymi zawartymi w tablicy 3 odnoszącej się do skazań za przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego. W stosunku do tych ostatnich są one tylko mniej rozbudowane.

⁸⁵ W 1981 r. skazano za przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego 126 tys. osób i orzeczono 12 tys. kar dodatkowych (9%), w 1989 r. skazano za te przestępstwa 93 tys. osób i orzeczono 17 tys. kar dodatkowych (18%).

⁸⁶ Do podobnych wniosków doszli E. Bieńkowska i J. Skupiński: *Ustawy karne z 10 maja 1985 r. w praktyce. Na przykładzie orzecznictwa sądów rejonowych*, „Państwo i Prawo” 1988, nr 2, w rezultacie przeprowadzenia analizy orzecznictwa tych sądów w okresie pierwszych 2 lat obowiązywania ustaw majowych.

Skazania za występki prywatnoskargowe stanowiły w latach osiemdziesiątych niewielki margines skazań obejmujący 0,3—2,6% ogólnej ich liczby. Najczęściej były wśród nich skazania za lekkie umyślne uszkodzenia ciała, które spowodowały „naruszenie czynności narządu ciała” nie trwające dłużej niż 7 dni (art. 156 § 2 k.k.); stanowiły one 39—43%. Kolejne co do częstości były naruszenia nietykalności cielesnej (art. 182 k.k.), które stanowiły 22—26% oraz zniewagi (art. 181 k.k.) — obejmujące 20—26%, a wreszcie poniżające lub narażające na utratę zaufania pomówienia (art. 173 § 1 k.k.), obejmujące 7—10% skazań za te występki⁸⁷.

Zanim przejdziemy do kwestii kar orzeczonych wobec sprawców przestępstw ściganych z oskarżenia prywatnego przypomnieć należy, że najczęściej stosowanym sposobem postępowania z osobami, których winę popełnienia takiego występkę uznano za nie budzącą wątpliwości, było warunkowe umorzenie postępowania karnego (37—62%), co budzi uzasadnione wątpliwości z punktu widzenia ochrony interesów pokrzywdzonego.

Tylko w stosunku do pozostałych osób, tj. skazanych, wchodziło w grę orzekanie kary. Spośród owych kar, bezwzględne pozbawienie wolności stosowano zupełnie wyjątkowo (1—4% skazań) i orzekano je wobec dziesięciu do kilkudziesięciu osób rocznie. Nawet jednak i w tym wypadku zaostrenie polityki karnej stymulowane ustawami majowymi z 1985 r. dało znać o sobie: liczba osób, które otrzymały tę karę skoczyła z 20—30 rocznie na ponad 60; w 1988 r. spadła do dwudziestu paru (i 10 w 1991 r.). Liczby te są tak małe, że trudno jest analizować kwestie tendencji zmian w wymiarach tej kary, można tylko powiedzieć, że na ogół dominowały kary 6 miesięcy lub wyższe nie sięgające wszakże roku.

Pozbawienie wolności z zawieszeniem wykonania wymierzane było kilka a nawet kilkanaście razy częściej i ono nie przekraczało jednak 14—19% (w drugiej połowie lat osiemdziesiątych i z początkiem lat dziewięćdziesiątych), ogółu skazań za występki prywatnoskargowe. Wymiary tej kary zbliżone były do wymiarów bezwzględnego pozbawienia wolności, co warto z pewnym zaskoczeniem odnotować: dominowały wśród nich także kary 6 miesięcy i wyższe nie sięgające jednak roku. Jak można było tego oczekiwać, oddawanie skazanych za te przestępstwa pod dozór było bardzo rzadkie (około 1—2% ogółu skazań i 9—18% skazań na pozbawienie wolności z zawieszeniem jego wykonania).

Orzekanie grzywny zdarzało się w co 3—4 wypadku skazania na pozbawienie wolności (z zawieszeniem i bezwzględne — łącznie), przy czym, co odnotować trzeba z aprobatą, w drugiej połowie lat osiemdziesiątych następowało znacznie rzadziej niż w pierwszej (z wyjątkiem wszakże lat 1989—1991, co jest pewnym zaskoczeniem). Wysokość tych grzywien rosła w szybkim tempie, co jest zrozumiałe wobec postępującej inflacji. Podobnie było z grzywną orzekaną samoistnie — karą najczęściej stosowaną w wypadku skazania za występki ścigane z oskarżenia prywatnego (48—76% ogółu skazań za te przestępstwa).

Jeśli sądy skazywały na karę ograniczenia wolności (13—44% ogółu skazań), to czyniły to, podobnie jak w odniesieniu do sprawców przestępstw ściganych

⁸⁷ Za każde z pozostałych przestępstw ściganych z oskarżenia prywatnego (art. 196 § 3; art. 171; art. 172; art. 178 § 2; art. 46 pkt 2 ustawy z dnia 26.1.1984 r. Prawo prasowe, Dz.U. nr 5, poz 24), skazywano nie więcej niż kilkadziesiąt osób rocznie, przy czym z niektórych spośród tych przepisów w ogóle nie było skazań.

Tablica 4. Rodzaje i wymiar środków karnych orzeczonych w latach 1980—1991 za przestępstwa ścigane z oskarżenia prywatnego

Środki karne	1980			1981			1982		
	lb	%	%	lb	%	%	lb	%	%
OGÓŁEM	2850	100		2550	100		3274	100	
Pozbawienie wolności (bezwzględne)	20	0,7	100	22	0,9	100	35	1,1	100
3 miesiące	1		5,0	7		31,8	1		2,8
pow. 3 m-cy do pon. 6 m-cy	1		5,0	—		—	3		8,6
6 miesięcy	2		10,0	2		9,1	17		48,6
pow. 6 m-cy do pon. 1 roku	13		65,0	10		45,5	7		20,0
1 rok	3		15,0	1		4,5	3		8,6
pow. 1 roku do 2 lat	—		—	2		9,1	4		11,4
pow. 2 lat	—		—	—		—	—		—
Pozbawienie wolności (z zawieszeniem)	209	7,3	100	255	10,0	100	382	11,7	100
bez oddania pod dozór	171		81,8	209		82,0	333		87,2
z oddaniem pod dozór	38		18,2	46		18,0	49		12,8
3 miesiące	14		6,7	23		9,0	20		5,2
pow. 3 m-cy do pon. 6 m-cy	17		8,1	27		10,6	33		8,6
6 miesięcy	56		26,8	47		18,4	124		32,5
pow. 6 m-cy do pon. 1 roku	60		28,7	94		36,9	123		32,2
1 rok	56		26,8	56		22,0	69		18,1
pow. 1 roku do 2 lat	6		2,9	8		3,1	13		3,4
pow. 2 lat	—		—	—		—	—		—
Pozbawienie wolności (r a z e m)	229		100	277		100	417		100
bez orzeczenia grzywny	166		72,5	184		66,4	290		69,5
z orzeczeniem grzywny	63		27,5	93		33,6	127		30,5
Grzywna obok pozbawienia wolności	63		100	93		100	127		100
500 do 1 tys. zł.	—		—	1		1,1	—		—
pow. 1 tys. do 2 tys.	1		1,6	1		1,1	—		—
pow. 2 tys. do 5 tys.	10		15,9	26		28,0	14		11,0
pow. 5 tys. do 10 tys.	—		—	—		—	—		—
pow. 10 tys. do 20 tys.	—		—	—		—	—		—
pow. 20 tys. do 30 tys.	—		—	—		—	—		—
pow. 30 tys. do 50 tys.	52		82,5	65		69,8	113		89,0
pow. 50 tys. do 100 tys.	—		—	—		—	—		—
pow. 100 tys. do 200 tys.	—		—	—		—	—		—
pow. 200 tys. do 300 tys.	—		—	—		—	—		—
Ograniczenie wolności nieodpłatna dozorowana praca	1252	44,0	100	839	32,9	100	758	23,2	100
potrącenie z wynagrodzenia	661		52,8	401		47,8	311		41,0
skierowanie do pracy	564		45,0	421		50,2	434		57,3
	27		2,2	17		2,0	13		1,7
Grzywna samoistna	1369	48,0	100	1434	56,2	100	2099	64,0	100
500 do 1 tys. zł.	10		0,7	11		0,7	9		0,4
pow. 1 tys. do 2 tys.	40		2,9	66		4,6	38		1,8
pow. 2 tys. do 5 tys.	360		26,3	526		36,7	585		27,9
pow. 5 tys. do 10 tys.	654		47,8	665		46,4	1039		49,5
pow. 10 tys. do 20 tys.	—		—	—		—	—		—
pow. 20 tys. do 30 tys.	305		22,3	166		11,6	428		20,4
pow. 30 tys. do 50 tys.	×		—	×		—	×		—
pow. 50 tys. do 100 tys.	×		—	×		—	×		—
pow. 100 tys. do 200 tys.	×		—	×		—	×		—
pow. 200 tys. do 300 tys.	×		—	×		—	×		—
Kara dodatkowa orzeczona samoistnie	—		—	—		—	—		—

Tablica 4. — c.d.

Środki karne	1983			1984			1985		
	lb	%	%	lb	%	%	lb	%	%
OGÓŁEM	3855	100		2499	100		1199	100	
Pozbawienie wolności (bezwzględne)	24	0,6	100	38	1,5	100	14	1,2	100
3 miesiące	2		8,3	1		2,6	2		14,3
pow. 3 m-cy do pon. 6 m-cy	3		12,5	6		15,8	—		—
6 miesięcy	4		16,7	12		31,6	6		42,8
pow. 6 m-cy do pon. 1 roku	9		37,5	13		34,2	4		28,6
1 rok	4		16,7	5		13,2	2		14,3
pow. 1 roku do 2 lat	2		8,3	1		2,6	—		—
pow. 2 lat	—		—	—		—	—		—
Pozbawienie wolności (z zawieszeniem)	479	12,4	100	312	12,5	100	215	17,9	100
bez oddania pod dozór	425		88,7	280		89,7	196		91,2
z oddaniem pod dozór	54		11,3	32		10,3	19		8,8
3 miesiące	42		8,8	18		5,8	17		7,9
pow. 3 m-cy do pon. 6 m-cy	49		10,2	28		9,0	16		7,4
6 miesięcy	158		33,0	115		36,9	65		30,2
pow. 6 m-cy do pon. 1 roku	123		25,7	90		28,8	74		34,5
1 rok	99		20,6	56		17,9	39		18,1
pow. 1 roku do 2 lat	8		1,7	5		1,6	4		1,9
pow. 2 lat	—		—	—		—	—		—
Pozbawienie wolności (r a z e m)	503		100	350		100	229		100
bez orzeczenia grzywny	304		60,4	228		65,1	154		67,2
z orzeczeniem grzywny	199		39,6	122		34,9	75		32,8
Grzywna obok pozbawienia wolności	199		100	122		100	75		100
500 do 1 tys. zł.	x			x			x		
pow. 1 tys. do 2 tys.	x			x			x		
pow. 2 tys. do 5 tys.	9		4,5	5		4,1	6		8,0
pow. 5 tys. do 10 tys.	91		45,7	33		27,0	30		40,0
pow. 10 tys. do 20 tys.	91		45,7	66		54,1	22		29,4
pow. 20 tys. do 30 tys.	8		4,1	13		10,7	13		17,3
pow. 30 tys. do 50 tys.	—		—	—		—	—		—
pow. 50 tys. do 100 tys.	—		—	5		4,1	4		5,3
pow. 100 tys. do 200 tys.	—		—	—		—	—		—
pow. 200 tys. do 300 tys.	—		—	—		—	—		—
Ograniczenie wolności nieodpłatna dozorowana praca	687	17,8	100	418	16,7	100	302	25,2	100
potrącenie z wynagrodzenia	301		43,8	171		40,9	96		31,8
skierowanie do pracy	373		54,3	237		56,7	198		65,6
	13		1,9	10		2,4	8		2,6
Grzywna samoistna	2665	69,2	100	1731	69,3	100	668	55,7	100
500 do 1 tys. zł.	x			x			x		
pow. 1 tys. do 2 tys.	x			x			x		
pow. 2 tys. do 5 tys.	361		13,6	131		7,6	124		18,6
pow. 5 tys. do 10 tys.	1461		54,8	803		46,4	244		36,5
pow. 10 tys. do 20 tys.	777		29,2	658		38,0	181		27,2
pow. 20 tys. do 30 tys.	57		2,1	118		6,8	97		14,5
pow. 30 tys. do 50 tys.	6		0,2	21		1,2	21		3,1
pow. 50 tys. do 100 tys.	—		—	—		—	—		—
pow. 100 tys. do 200 tys.	3		0,1	—		—	1		0,1
pow. 200 tys. do 300 tys.	—		—	—		—	—		—
Kara dodatkowa orzeczona samoistnie	—		—	—		—	—		—

Tablica 4. — c.d.

Środki karne	1986			1987			1988		
	lb	%	%	lb	%	%	lb	%	%
OGÓŁEM	1550	100		1448	100		1720	100	
Pozbawienie wolności (bezwzględne)	48	3,1	100	64	4,4	100	23	1,3	100
3 miesiące	2		4,2	—		—	—		—
pow. 3 m-cy do pon. 6 m-cy	1		2,1	6		9,4	3		13,0
6 miesięcy	17		35,4	26		40,6	5		21,7
pow. 6 m-cy do pon. 1 roku	19		39,5	20		31,3	9		39,2
1 rok	8		16,7	11		17,2	6		26,1
pow. 1 roku do 2 lat	1		2,1	1		1,5	—		—
pow. 2 lat	—		—	—		—	—		—
Pozbawienie wolności (z zawieszeniem)	261	16,8	100	210	14,5	100	258	15,0	100
bez oddania pod dozór	233		89,3	176		83,8	218		84,5
z oddaniem pod dozór	28		10,7	34		16,2	40		15,5
3 miesiące	16		6,1	4		1,9	17		6,6
pow. 3 m-cy do pon. 6 m-cy	15		5,7	18		8,6	16		6,2
6 miesięcy	88		33,7	67		31,9	112		43,4
pow. 6 m-cy do pon. 1 roku	62		23,8	58		27,6	69		26,7
1 rok	67		25,7	56		26,7	42		16,3
pow. 1 roku do 2 lat	13		5,0	7		3,3	2		0,8
pow. 2 lat	—		—	—		—	—		—
Pozbawienie wolności (r a z e m)	309		100	274		100	281		100
bez orzeczenia grzywny	220		71,2	201		73,4	231		82,2
z orzeczeniem grzywny	89		28,8	73		26,6	50		17,8
Grzywna obok pozbawie- nia wolności	89		100	73		100	50		100
500 do 1 tys. zł.	×		—	×		—	×		—
pow. 1 tys. do 2 tys.	×		—	×		—	×		—
pow. 2 tys. do 5 tys.	×		—	×		—	×		—
pow. 5 tys. do 10 tys.	×		—	×		—	×		—
pow. 10 tys. do 20 tys.	13		14,6	10		13,7	1		2,0
pow. 20 tys. do 30 tys.	28		31,5	19		26,0	12		24,0
pow. 30 tys. do 50 tys.	36		40,4	31		42,5	23		46,0
pow. 50 tys. do 100 tys.	12		13,5	12		16,4	14		28,0
pow. 100 tys. do 200 tys.	—		—	1		1,4	—		—
pow. 200 tys. do 300 tys.	—		—	—		—	—		—
Ograniczenie wolności nieodpłatna dozorowana praca	416	26,8	100	452	31,2	100	465	27,0	100
potrącenie z wynagrodzenia	146		35,1	171		37,8	176		37,8
skierowanie do pracy	260		62,5	273		60,4	279		60,0
Grzywna samoistna	10		2,4	8		1,8	10		2,2
500 do 1 tys. zł.	825	53,3	100	722	49,9	100	974	56,7	100
pow. 1 tys. do 2 tys.	×		—	×		—	×		—
pow. 2 tys. do 5 tys.	×		—	×		—	×		—
pow. 5 tys. do 10 tys.	×		—	×		—	×		—
pow. 10 tys. do 20 tys.	212		25,7	111		15,4	118		12,1
pow. 20 tys. do 30 tys.	293		35,5	229		31,7	275		28,2
pow. 30 tys. do 50 tys.	257		31,2	272		37,7	379		38,9
pow. 50 tys. do 100 tys.	63		7,6	107		14,8	196		20,2
pow. 100 tys. do 200 tys.	—		—	3		0,4	6		0,6
pow. 200 tys. do 300 tys.	—		—	—		—	—		—
Kara dodatkowa orzeczona samoistnie	—		—	—		—	—		—

Tablica 4. — c.d.

Środki karne	1989			1990			1991		
	lb	%	%	lb	%	%	lb	%	%
OGÓŁEM	1550	100		1200	100		1600	100	
Pozbawienie wolności (bezwzględne)	18	1,2	100	11	0,9	100	10	0,6	100
3 miesiące	3		16,6	1		9,1	3		30,0
pow. 3 m-cy pon. do 6 m-cy	2		11,1	2		18,2	2		20,0
6 miesięcy	5		27,8	2		18,2	3		30,0
pow. 6 m-cy do pon. 1 roku	6		33,3		3	27,2	2		20,0
1 rok	1		5,6	1		9,1	—		—
pow. 1 roku do 2 lat	1		5,6	1		9,1	—		—
pow. 2 lat	—		—	1		9,1	—		—
Pozbawienie wolności (z zawieszeniem)	217	14,0	100	147	12,3	100	305	19,0	100
bez oddania pod dozór	178		82,0	127		86,4	258		84,6
z oddaniem pod dozór	39		18,0	20		13,6	47		15,4
3 miesiące	11		5,1	7		4,8	28		9,2
pow. 3 m-cy do pon. 6 m-cy	21		9,7	16		10,9	27		8,9
6 miesięcy	85		39,2	63		42,8	143		46,8
pow. 6 m-cy do pon. 1 roku	45		20,7	37		25,1	67		22,0
1 rok	51		23,5	22		15,0	33		10,8
pow. 1 roku do 2 lat	4		1,8	2		1,4	7		2,3
pow. 2 lat	—		—	—		—	—		—
Pozbawienie wolności (razem)	235		100	158		100	315		100
bez orzeczenia grzywny	133		56,6	86		54,4	176		55,9
z orzeczeniem grzywny	102		43,4	72		45,6	139		44,1
Grzywna obok pozbawienia wolności	102		100	72		100	139		100
500 do 1 tys. zł.	×		×	×		×	×		×
pow. 1 tys. do 2 tys.	×		×	×		×	×		×
pow. 2 tys. do 5 tys.	×		×	×		×	×		×
pow. 5 tys. do 10 tys.	×		×	×		×	×		×
pow. 10 tys. do 20 tys.	51		50,0	36		50,0	70		50,4
pow. 20 tys. do 30 tys.	4		3,9	—		—	—		—
pow. 30 tys. do 50 tys.	7		6,9	1		1,4	—		—
pow. 50 tys. do 100 tys.	14		13,7	4		5,6	—		—
pow. 100 tys. do 200 tys.	25		24,5	10		13,9	10		7,2
pow. 200 tys. do 300 tys.	1		1,0	10		13,9	10		7,2
pow. 300 tys.	—		—	11		15,2	49		35,2
Ograniczenie wolności nieodpłatna dozorowana praca	298	19,2	100	109	9,1	100	100	6,3	100
potrącenie z wynagrodzenia skierowanie do pracy	123		41,3	57		52,3	49		49,0
	171		57,4	51		46,8	50		50,0
	4		1,3	1		0,9	1		1,0
Grzywna samoistna	1017	65,6	100	914	76,1	100	1185	74,1	100
500 do 1 tys. zł.	×		×	×		×	×		×
pow. 1 tys. do 2 tys.	×		×	×		×	×		×
pow. 2 tys. do 5 tys.	×		×	×		×	×		×
pow. 5 tys. do 10 tys.	×		×	×		×	×		×
pow. 10 tys. do 20 tys.	77		7,6	9		1,0	2		0,2
pow. 20 tys. do 30 tys.	226		22,2	43		4,7	1		0,1
pow. 30 tys. do 50 tys.	346		34,0	121		13,2	28		2,4
pow. 50 tys. do 100 tys.	326		32,1	280		30,6	77		6,5
pow. 100 tys. do 200 tys.	40		3,9	260		28,5	295		24,9
pow. 200 tys. do 300 tys.	2		0,2	126		13,8	234		19,7
pow. 300 tys.	—		—	75		8,2	548		46,2
Kara dodatkowa orzeczona samoistnie	—		—	—		—	—		—
Brak danych	—		—	19	1,6	—	—		—

z oskarżenia publicznego, przede wszystkim wybierając postać tej kary przewidzianą w § 2 art. 34 k.k., a więc potrącenie z wynagrodzenia. Względnie częściej orzekały wykonanie bezpłatnej dozorowanej pracy, natomiast kilkakrotnie rzadziej uciekały się do skierowania do pracy. Odmienności te dają się w pełni wytłumaczyć mniejszą wagą czynów ściganych w trybie prywatnoskargowym oraz specyficznym charakterem takich spraw. W latach 1990—1991 częstość orzekania potrącenia z wynagrodzenia i nieodpłatnej dozorowanej pracy wyrównała się.

VIII. PRZEMIANY POLITYKI KARNEJ W LATACH 1980—1991

W poprzednich rozdziałach nagromadzono wielką liczbę informacji o polityce karnej i różnych współwyznaczających ją elementach, pora więc popatrzeć na nie wszystkie w jakiś sumujący sposób, pozwalający na wyrobienie sobie poglądu na to, jaka była owa polityka traktowana jako pewna całość. Czyniąc to pójdziemy śladem dawniejszych prac i posłużymy się kilkoma rodzajami mierników ukazujących ważniejsze aspekty działania funkcjonującego u nas systemu karnego (tablica 5).

1. Pierwsza grupa tych mierników odnosi się do rozmiarów ujawnionej przestępczości. O sprawach tych była już częściowo mowa, rozpoczniemy więc od przypomnienia niektórych spośród dotychczasowych ustaleń. Omawiając wyżej (w rozdziale III) stan przestępczości ujawnionej i jej dynamikę na podstawie liczb bezwzględnych pochodzących z rozmaitych zbiorów danych, doszliśmy do następujących wniosków.

W pierwszej połowie lat osiemdziesiątych ogólne roczne liczby przestępstw stwierdzonych wzrastały bardzo szybko; przez następnych kilka lat zaznaczało się powolne zmniejszanie się tych liczb, z tym wszakże, że w 1989 r. wystąpił ponownie skokowy ich wzrost. W strukturze przestępstw stwierdzonych, w pierwszej połowie tych lat, zwiększył się udział przestępstw gospodarczych oraz politycznych, w drugiej ich połowie udział ten powrócił do swoich początkowych rozmiarów. Skokowo pojawiające się — z roku na rok — zwiększanie się i zmniejszanie się liczby rozmaitych przestępstw, uznać należy za następstwo zmieniania się priorytetów ścigania, a nie oznakę przekształceń w strukturze przestępczości rzeczywistej. Wyjątek zdają się stanowić włamania, których liczba zwiększała się systematycznie i w sposób pozwalający mniemać, że mamy tu do czynienia z rzeczywistym wzrostem liczby tego rodzaju przestępstw. Początek lat dziewięćdziesiątych przyniósł dalszy, bardzo wydatny wzrost liczby rejestrowanych przestępstw, co wiązać należy w dużej mierze z odpadnięciem istniejących poprzednio strukturalnych zachęt do zaniżania poziomu znanej organom ścigania przestępczości, przede wszystkim drogą rejestrowania tylko części zameldowanych przez obywateli i ujawnionych przez działania samej milicji (policji) przestępstw.

Równocześnie w ciągu lat osiemdziesiątych i początku lat dziewięćdziesiątych widoczny był spadek efektywności pracy milicji (policji). W połowie lat osiemdziesiątych maskowany on był przede wszystkim przez szeroko stosowane umarzanie postępowania z braku cech przestępstwa w czynie, o który toczyło się postępowanie, oraz przez kierowanie spraw do postępowania przyspieszonego. Te sztuczne zabiegi sprawiły, że wzrost ujawnionej przestępczości, zamiast rozłożyć się w czasie, wybuchnął tak silnie w ostatnim trzyleciu. Niezależnie od tego przemiany systemu gospodarczego, którym towarzyszy nieprzygotowanie aparatu państwowego do zapewnienia uporządkowanego i kontrolowanego ich przebiegu,

Tablica 5. Niektóre mierniki charakteryzujące przestępczość ujawnioną, postępowanie z ujawnionymi przestępcami, strukturę i intensywność środków karnych oraz ogólną punitywność systemu karnego w latach 1980—1991.

Mierniki charakteryzujące	Rodzaj mierników		1980		1981		1982	
			lb	%	lb.	%	lb.	%
Przestępczość ujawnioną	Przestępstwa stwierdzone } (na 100 tys. ludności)		949,8	100	1057,8	111,4	1204,1	126,8
	„Poważne” przestępstwa stwierdzone } (na 100 tys. dorosłych)		256,9	100	371,6	144,6	405,1	157,7
	Uznani winnymi przest. publ. i pryw. skarg. } (na 100 tys. dorosłych)		778,8	100	656,1	84,2	736,8	94,6
	Skazani za przest. publ. skarg. }		588,5	100	487,0	82,6	583,0	99,1
	Skazani za zbrodnie }		19,7	100	17,9	90,9	17,6	89,3
Postępowanie z przestępcami	Tymczasowo aresztowani	wśród ogółu skazanych (%)	26,3	100	23,5	89,4	23,4*	89,0
		wśród skazanych na bezwzgl. pozb. woln. (%)	68,7	100	67,0	97,5	67,5*	98,3
		wśród skazanych na kary bez pozb. woln. (%)	8,8	100	8,7	98,9	7,8*	88,6
Strukturę środków karnych	Skazania na bezwzgl. pozb. woln. } (w % ogółu skazań)		29,3	100	25,4	86,7	26,5	90,4
	Skazania na pozb. woln. z zaw. }		38,2	100	44,7	117,0	46,7	122,3
	Skazania z oddaniem pod dozór (w % pozb. woln. z zaw.)		38,5	100	38,6	100,3	29,3*	76,1
	Skazania na grzywnę obok pozb. woln. (w % pozb. woln.)		68,1	100	68,3	100,3	73,4	107,8
	Skazania na ograniczenie wolności } (w % ogółu skazań)		18,0	100	15,6	86,7	11,1	61,7
	Skazania na grzywnę samoistną }		14,2	100	14,1	99,2	15,5	109,2
Intensywność środków karnych	Skazania na bezwzględne pozb. woln.	ogółem	172,2	100	123,4	71,7	154,4	89,7
		na okres 1 roku lub dłużej	156,4	100	109,9	70,3	134,3	85,9
		na okres 3 lat lub dłużej	38,2	100	27,1	70,9	38,8	101,6
		na okres 5 lat lub dłużej	6,1	100	5,0	82,0	?	?
	Średnia długość kary bezwzgl. pozb. woln. (w miesiącach)		24,96	100	24,90	99,8	24,80*	99,4
	Średnia długość kary pozb. woln. z zaw. (w miesiącach)		14,94	100	14,23	95,2	13,52*	90,5
	Średnia wysokość grzywny orzec. obok pozb. woln. (w zł.)		15 712	100	14 629	93,1	15 254*	97,1
	Średnia wysokość grzywny orzec. samoistnie (w zł.)		12 740	100	11 483	90,1	13 824*	108,5
Przeciętna płaca miesięczna netto w gospodarce społecznej (w zł.)			6 040	100	7 689	127,3	11 631	192,6
Ogólną punitywność systemu karnego	Pozbawieni wolności**	ogółem	407,7	100	320,6	78,6	297,3	72,9
		na okres powyżej 1 roku	276,2	100	221,7	80,3	193,7	70,1
		na okres powyżej 3 lat	114,0	100	97,2	85,3	86,5	75,9
		na okres powyżej 5 lat	50,8	100	44,0	86,6	39,0	76,8

Tablica 5 c.d.

Mierniki charakteryzujące	Rodzaj mierników		1983		1984		1985	
			lb	%	lb.	%	lb.	%
Przestępczość ujawnioną	Przestępstwa stwierdzone (na 100 tys. ludności)		1274,8	134,2	1460,0	153,7	1463,2	154,1
	„Poważne” przestępstwa stwierdzone		425,7	165,7	455,8	177,4	444,0	172,8
	Uznani winnymi przest. publ. i pryw. skarg.		701,9	90,1	592,0	76,0	678,0	87,1
	Skazani za przest. publ. skarg. (na 100 tys. dorosłych)		544,5	92,5	471,3	80,1	560,4	95,2
	Skazani za zbrodnie		14,6	74,1	18,2	92,4	20,9	106,1
Postępowanie z przestępcami	Tymczasowo aresztowani	wśród ogółu skazanych (%)	25,5*	97,0	29,2	111,0	33,7	128,1
		wśród skazanych na bezwzgl. pozb. woln. (%)	67,7*	98,5	71,6	104,2	80,4	117,0
		wśród skazanych na kary bez pozb. woln. (%)	8,7*	98,9	8,2	93,2	8,7	98,9
Strukturę środków karnych	Skazania na bezwzgl. pozb. woln. (w % ogółu skazań)		28,5	97,3	33,2	113,3	34,8	118,8
	Skazania na pozb. woln. z zaw.		47,2	123,6	44,6	116,8	40,6	106,3
	Skazania z oddaniem pod dozór (w % pozb. woln. z zaw.)		30,0*	77,9	29,1	75,6	31,6	82,1
	Skazania na grzywnę obok pozb. woln. (w % pozb. woln.)		73,2	107,5	74,6	109,5	68,3	100,3
	Skazania na ograniczenie wolności (w % ogółu skazań)		9,2	51,1	8,2	45,6	10,1	56,1
Intensywność środków karnych	Skazania na bezwzględnie pozb. woln. (na 100 tys. dorosłych)	ogółem	154,8	89,9	156,0	90,6	194,6	113,0
		na okres 1 roku lub dłużej	136,2	87,1	141,4	90,4	177,3	113,4
		na okres 3 lat lub dłużej	30,4	79,6	40,1	105,0	55,7	145,8
	Średnia długość kary bezwzgl. pozb. woln. (w miesiącach)	na okres 5 lat lub dłużej	?	?	4,7	77,0	7,8	127,9
		Średnia długość kary bezwzgl. pozb. woln. (w miesiącach)	23,53*	94,3	25,45	102,0	26,87	107,7
		Średnia długość kary pozb. woln. z zaw. (w miesiącach)	13,55*	90,7	13,56	90,7	13,97	93,5
		Średnia wysokość grzywny orzec. obok pozb. woln. (w zł.)	18 849*	120,0	26 638	169,5	51 577	328,2
Średnia wysokość grzywny orzec. samoistnie (w zł.)		17 379*	136,4	21 616	169,7	46 526	365,2	
Przeciętna płaca miesięczna netto w gospodarce społecznej (w zł.)			14 475	239,7	16 838	278,8	20 005	331,2
Ogólną punitywność systemu kanego	Pozbawieni wolności**	ogółem	315,0	77,3	313,7	76,9	358,3	87,9
		na okres powyżej 1 roku	189,7	68,7	183,8	66,5	205,7	74,5
		na okres powyżej 3 lat	79,8	70,0	81,4	71,4	92,1	80,8
		na okres powyżej 5 lat	35,0	68,9	34,6	68,1	37,2	73,2

Tablica 5 — c.d.

Mierniki charakteryzujące	Rodzaj mierników	1986		1987		1988	
		lb	%	lb.	%	lb.	%
Przestępczość ujawnioną	Przestępstwa stwierdzone	1356,0	142,8	1350,2	142,2	1255,3	132,2
	„Poważne” przestępstwa stwierdzone	385,1	149,9	413,9	161,1	426,2	165,9
	Uznani winnymi przest. publ. i pryw. skarg.	688,9	88,5	772,4	99,2	682,0	87,6
	Skazani za przest. publ. skarg. Skazani za zbrodnie	571,9 19,8	97,2 100,5	620,5 19,8	105,4 100,5	507,7 16,1	86,3 81,7
Postępowanie z przestępcami	Tymczasowo aresztowani						
	wśród ogółu skazanych (%)	33,5	127,4	31,8	120,9	27,5	104,6
	wśród skazanych na bezwzgl. pozb. woln. (%)	79,7	116,0	77,9	113,4	77,0	112,1
	wśród skazanych na kary bez pozb. woln. (%)	10,4	118,2	8,8	100,0	7,8	88,6
Strukturę środków karnych	Skazania na bezwzgl. pozb. woln.	36,3	123,9	33,3	113,7	28,5	97,3
	Skazania na pozb. woln. z zaw.	30,6	80,1	30,3	79,3	37,0	96,9
	Skazania z oddaniem pod dozór (w % pozb. woln. z zaw.)	34,7	90,1	36,5	94,8	36,5	94,8
	Skazania na grzywnę obok pozb. woln. (w % pozb. woln.)	61,5	90,3	59,5	87,4	60,1	88,3
	Skazania na ograniczenie wolności	14,4	80,0	17,4	96,7	15,3	85,0
	Skazania na grzywnę samoistną	18,6	131,0	18,9	133,1	18,7	131,7
Intensywność środków karnych	Skazania na bezwzględne pozb. woln.						
	ogółem	207,1	120,3	206,7	120,0	144,6	84,0
	na okres 1 roku lub dłużej	179,3	114,6	179,8	115,0	125,6	80,3
	na okres 3 lat lub dłużej	49,5	129,6	46,3	121,2	33,6	88,0
	na okres 5 lat lub dłużej	9,6	157,4	8,3	136,1	5,5	90,2
	Średnia długość kary bezwzgl. pozb. woln. (w miesiącach)	25,12	100,6	24,28	97,3	24,55	98,4
	Średnia długość kary pozb. woln. z zaw. (w miesiącach)	14,23	95,2	14,02	93,8	13,67	91,5
Średnia wysokość grzywny orzec. obok pozb. woln. (w zł.)	94 530	601,6	121 030	770,3	133 370	848,8	
Średnia wysokość grzywny orzec. samoistnie (w zł.)	71 012	557,4	72 532	569,3	76 905	603,6	
Przeciętna płaca miesięczna netto w gospodarce społecznej (w zł.)		24 095	398,9	29 184	483,2	53 090	879,0
Ogólną punitywność systemu karnego	Pozbawieni wolności**						
	ogółem	406,1	99,6	358,1	87,8	296,6	72,7
	na okres powyżej 1 roku	250,8	90,8	230,7	83,5	200,6	72,6
	na okres powyżej 3 lat	113,8	99,8	113,7	99,7	100,0	87,7
	na okres powyżej 5 lat	46,9	92,3	49,5	97,4	46,1	90,7

Tablica 5 — c.d.

Mierniki charakteryzujące	Rodzaj mierników	1989		1990		1991	
		lb	%	lb.	%	lb.	%
Przestępczość ujawnioną	Przestępstwa stwierdzone	1442,4	151,9	2317,3	244,0	2264,6	238,4
	„Poważne” przestępstwa stwierdzone } (na 100 tys. ludności)	635,4	247,3	1217,1	473,8	1030,3	401,1
	Uznani winnymi przest. publ. i pryw. skarg.	500,3	64,2	577,0	74,1	735,8	94,5
	Skazani za przest. publ. skarg. } (na 100 tys. dorosłych)	344,5	58,5	389,9	66,3	553,8	94,1
	Skazani za zbrodnie	10,6	53,8	13,7	69,5	18,5	93,9
Postępowanie z przestępcami	Tymczasowo aresztowani						
	wśród ogółu skazanych (%)	24,3	92,4	23,6	89,7	21,6	82,1
	wśród skazanych na bezwzgl. pozb. woln. (%)	72,4	105,4	70,9	103,2	64,7	94,2
	wśród skazanych na kary bez pozb. woln. (%)	7,0	79,5	5,8	65,9	6,0	68,2
Strukturę środków karnych	Skazania na bezwzgl. pozb. woln. } (w % ogółu skazań)	26,5	90,4	27,4	93,5	26,7	91,1
	Skazania na pozb. woln. z zaw.	43,9	114,9	48,9	128,0	50,2	131,4
	Skazania z oddaniem pod dozór (w % pozb. woln. z zaw.)	37,9	98,4	40,6	105,5	36,5	94,8
	Skazania na grzywnę obok pozb. woln. (w % pozb. woln.)	63,3	93,0	70,4	103,4	68,5	100,6
	Skazania na ograniczenie wolności } (w % ogółu skazań)	10,5	58,3	4,9	27,2	3,5	19,4
	Skazania na grzywnę samoistną	18,4	129,6	18,3	128,9	19,5	137,3
Intensywność środków karnych	Skazania na ogółem	91,3	53,0	106,6	61,9	147,6	85,7
	na okres 1 roku lub dłużej } (na 100 tys. dorosłych)	79,4	51,8	96,8	61,9	129,9	83,0
	bezwzględne na okres 3 lat lub dłużej	22,1	57,9	28,0	73,3	34,1	89,3
	pozb. woln. na okres 5 lat lub dłużej	3,1	50,8	3,0	49,2	3,8	62,3
	Średnia długość kary bezwzgl. pozb. woln. (w miesiącach)	25,04	100,3	25,58	102,5	24,00	96,2
	Średnia długość kary pozb. woln. z zaw. (w miesiącach)	13,60	91,0	13,45	90,0	13,10	87,7
	Średnia wysokość grzywny orzecz. obok pozb. woln. (w zł.)	125 614	8 razy	381 337	24 razy	1113 571	71 razy
Średnia wysokość grzywny orzecz. samoistnie (w zł.)	87 294	7 razy	204 963	16 razy	712 631	56 razy	
Przeciętna płaca miesięczna netto w gospodarce społecznej (w zł.)		206 758	34 razy	1029 637	170 razy	1770 200	293 razy
Ogólną punitywność systemu karnego	Pozbawieni wolności**						
	ogółem	215,1	52,8	166,9	40,9	212,9	52,2
	na okres powyżej 1 roku } (na 100 tys. dorosłych)	147,5	53,4	99,4	36,0	131,6	47,6
	na okres powyżej 3 lat	74,6	65,4	48,9	42,9	51,2	44,9
	na okres powyżej 5 lat	37,2	73,2	23,8	46,9	21,4	42,1

* Bez osób cywilnych objętych właściwością sądów wojskowych

** W latach 1980—1990 przeciętna liczba w roku; w 1991 r. stan na 31 XII.

doprowadziły niewątpliwie do poważnego wzrostu przestępczości gospodarczej (oszustw podatkowych, przemytu, przestępstw dewizowych, przestępczego „przejmowania” majątku narodowego, itd). Nie znajduje on jednak wyraźniejszego odbicia w statystyce policyjnej, więcej nawet, udział przestępstw gospodarczych wśród ogółu rejestrowanych w niej przestępstw — maleje. Przyczyn takiego stanu rzeczy dopatrywać się prawdopodobnie należy w tym, że wiele spośród dawniej masowo występujących przestępstw gospodarczych, jak spekulacja, prowadzenie działalności gospodarczej bez zezwolenia, obrót wartościami dewizowymi — utraciły zgodnie z obowiązującym obecnie ustawodawstwem karnym znamiona przestępności, do ścigania zaś nowych przestępstw gospodarczych aparat policyjny nie jest należycie przygotowany.

Wspomniane wyżej zmniejszanie się efektywności działania milicji (policji) wyraziło się najwydatniej w ogromnym spadku proporcji dochodzeń i śledztw zakończonych umorzeniem z powodu niewykrycia sprawców. W 1980 r. stanowiły one 16,4% ogółu zakończonych postępowań, w następnych latach odsetek ich wzrósł do ponad 30. W okresie obowiązywania ustaw majowych z 1985 r. obniżony został sztucznie do 23—27; w latach 1989—1991 począł ponownie wzrastać, najpierw do 45, następnie do 51 i wreszcie do 60. Czy będzie on dalej rosł? Można mieć nadzieję, że nie, gdyż liczba rejestrowanych przestępstw zaczęła się w ostatnim dwuleciu stabilizować, a ponadto, wydaje się, że sytuacja w policji poczyną się stopniowo normalizować. Z przytoczonych tu odsetków nie należy wyciągać wniosku, że obecnie policja jest w swojej pracy czterokrotnie mniej efektywna niż była milicja przed jedenastu laty. Ówczesne odsetki wykrywalności były zawyżane przez opisane wyżej zabiegi, i choć spadek skuteczności działania organów ścigania niewątpliwie nastąpił, to z pewnością nie był tak wielki.

Współczynniki przestępstw stwierdzonych nie są jedynymi miernikami przestępczości ujawnionej zgromadzonymi w tablicy 5. Przede wszystkim mamy wśród nich również współczynniki „poważnych” przestępstw stwierdzonych⁸⁸. Chociaż wybór ich był arbitralny, to jednak nie był zbyt swobodny: ograniczony był katalogiem przestępstw wymienianych w „Roczniku Statystycznym GUS”; znalazły się wśród nich przede wszystkim przestępstwa przeciwko osobie, a spośród przestępstw przeciwko mieniu — mające w sobie element agresji. Najogólniej mówiąc wybór ten nie był najszcześniejszy, już bowiem w latach siedemdziesiątych na ich liczbie nadmiernie ważyły włamania. W latach osiemdziesiątych sytuacja uległa dalszemu pogorszeniu: jeszcze w 1980 r. włamania stanowiły 78% „poważnych” przestępstw stwierdzonych, w latach 1981—1989 aż 83—88%, a w latach 1990—1991 nawet 90—93%. W rezultacie zamiast o grupie przestępstw poczynamy mówić bardziej o jednym z nich; obserwacja, zgodnie z którą w ciągu ostatniego dwunastolecia nasilenie przestępstw stwierdzonych (ogółem) zwiększyło się blisko dwa i pół raza, a przestępstw „poważnych” — czterokrotnie, mówi nam w gruncie rzeczy, że czterokrotnie zwiększyło się w tym okresie nasilenie włamań.

Zachęca to do zadania pytania o pozostałe przestępstwa zaliczone do tej kategorii. Trzeba powiedzieć, że wzrosły liczby ich wszystkich, jednak bardzo nie-

⁸⁸ Za „poważne” uznano następujące kategorie przestępstw stwierdzonych: zabójstwa (art. 148 k.k.); ciężkie uszkodzenie ciała (art. 155 k.k.); uszkodzenie ciała kwalifikowane z art. 156 k.k.; udział w bóje lub pobiciu (art. 158, 159 k.k.); zgwałcenie (art. 168 k.k.); kradzież z włamaniem (art. 208 k.k.) mienia społecznego i indywidualnego; kradzież rozbójniczą i rozbój (art. 209, 210 k.k.) mienia społecznego i indywidualnego; wymuszenie (art. 211 k.k.).

równomiernie. Najmniej, dość nieznacznie i nieregularnie zwiększyła się liczba zgwałceń, a także uszkodzeń ciała, o ok. dwie trzecie — ale dopiero w ostatnich latach — zwiększyła się liczba zabójstw (z około 600 do 970 rocznie), i — wcześniej już — bójek i pobić. Najwydatniej zwiększyła się liczba rozbojów, kradzieży rozbójniczych i wymuszeń, bo ponad trzykrotnie, przy czym nastąpiło to również w ostatnich paru latach. Krótko mówiąc, ogólnemu wzrostowi przestępczości ujawnionej towarzyszyło wyprzedzające go zwiększenie się liczby poważniejszych przestępstw przeciwko osobie i przeciwko mieniu, zresztą nie tylko połączonych z użyciem przemocy, bo np. także kradzieży mienia cudzego kwalifikowanych z art. 203 k.k.

W tablicy 5 umieszczone są jeszcze inne mierniki przestępczości ujawnionej. Zmiany w stanowiących ich podstawę liczbach bezwzględnych były omówione już wyżej (w rozdziale V), tutaj ograniczyć się więc można do paru krótkich konstatacji. Lata osiemdziesiąte i początek lat dziewięćdziesiątych przyniosły wielki wzrost przestępczości ujawnionej, któremu towarzyszył jednak spadek udziału dochodzeń i śledztw zakończonych wniesieniem aktu oskarżenia do sądu. W rezultacie współczynniki odnoszące się do osób uznanych winnymi popełnienia przestępstw oraz osób skazanych utrzymywały się na zbliżonym poziomie. Wahały się one w granicach kilku, najwyżej kilkunastu procent, chyba że zakłóciła ten stan rzeczy jedna z ustaw amnestyjnych.

Podobnie rzecz się miała ze skazanymi za zbrodnie, przy czym z reguły nasilenie ich było nawet niższe od osiągniętego w 1980 r. W latach, w których ogólna liczba skazań była wyższa, większa była również i liczba skazań za prawie wszystkie zbrodnie. Dominowały wśród nich ukarania za rabunek (art. 210 k.k.) znów więc za jedno przestępstwo, co odbiera wiele z ich znaczenia jako grupy. Ze zbrodniami jest jednak o tyle inaczej niż z rozpatrywanymi wyżej stwierdzonymi przestępstwami „poważnymi”, że wyróżnione one zostały przez ustawodawcę stanowiącego w ich wypadku jako dolne granice sankcji 3 lata bezwzględnego pozbawienia wolności. Warto też przypomnieć, że w żadnym roku analizowanego okresu zbrodnie nie obejmowały więcej niż 4% ogółu przestępstw, których sprawcy zostali skazani.

2. Ważnym elementem postępowania z ujawnionymi sprawcami przestępstw, mającym istotne znaczenie dla stopnia punitowności całego systemu karnego, jest stosowanie tymczasowego aresztowania. Aresztowanie jest najdalej idącym środkiem zapobiegającym uchylaniu się od sądu, bo łączącym się z pozbawieniem wolności — na czas przekraczający 48 godzin — i to osoby, na której ciąży tylko podejrzenie popełnienia przestępstwa. Środek ten stosowany był w PRL, w rozmaitych okresach istnienia tego państwa, jako swoisty sposób antycypowania kary. Stymulowane ono było zarówno przepisami prawa wprowadzającymi obligatoryjne stosowanie tymczasowego aresztowania wobec sprawców rozmaitych przestępstw albo pewnych kategorii sprawców, jak i drogą narzucania prokuraturze i sądom polityki karnej, w której instrumentarium znajdowało się szerokie posługiwanie się tymczasowym aresztowaniem. Do tych wypróbowanych dróg zaostrzenia reakcji za domniemane przestępstwo, w 1982 r. dołączono jeszcze jedną — administracyjne pozbawienie wolności w postaci internowania.

W drugiej połowie lat siedemdziesiątych liczba tymczasowych aresztowań ustabilizowała się na poziomie 40-48 tys. rocznie (25—30% ogółu skazań), przeciętna liczba tymczasowo aresztowanych przebywających w każdym dniu roku w zakładach karnych na 14—19 tys. (15—18% ogółu pozbawionych wolności).

W okresie „Solidarności” wydatnie zmniejszyła się wielkość tych liczb: w 1981 r. tymczasowe aresztowanie zastosowano w 30 tys. wypadków (23% ogółu skazań), w zakładach karnych przebywało przeciętnie 14 tys. tymczasowo aresztowanych (17% ogółu pozbawionych wolności). Stan wojenny od razu je powiększył: liczbę tymczasowych aresztowań do 35 tys. (przy czym należałoby do niej zapewne dodać ponad 10 tys. internować), w zakładach karnych przebywało przeciętnie 19 tys. tymczasowo aresztowanych (27% pozbawionych wolności). Liczby te — z wyjątkiem oczywiście internowanych — zwiększyły się później, przy czym doszły do najwyższego poziomu w 1985—1986 r.: 55 tys. tymczasowych aresztowań (36% ogółu skazań), przeciętnej liczby 29 tys. tymczasowo aresztowanych przebywających w zakładach karnych (30% ogółu pozbawionych wolności). Kolejny raz pokazują się więc kryminalnopolityczne konsekwencje stanu wojennego, a potem ustaw majowych z 1985 r.

Następne lata znamionuje odchodzenie od tej polityki; w 1989 r. liczba tymczasowych aresztowań wynosi już tylko 23 tys. (jest więc dwukrotnie mniejsza niż w 1986 r.), zaś tymczasowo aresztowanych w zakładach karnych jest przeciętnie tylko 11 tys. Początek lat dziewięćdziesiątych przynosi wraz ze zwiększeniem się rozmiarów przestępczości ujawnionej — powiększenie się tych liczb do 33 tys. tymczasowych aresztowań i 16 tys. tymczasowo aresztowanych.

Tymczasowe aresztowanie stosowane było najczęściej w odniesieniu do podejrzanych (oskarżonych), którym sądy wymierzały następnie karę bezwzględnego pozbawienia wolności. Nie ma podstaw do uważania, że mamy tu do czynienia ze swojego rodzaju prognozą działającą na rzecz swojego urzeczywistnienia, a więc z sytuacją kiedy samo zastosowanie tymczasowego aresztowania zwiększa prawdopodobieństwo późniejszego orzeczenia bezwzględnego pozbawienia wolności. Raczej oba te fakty, tj. aresztowanie i kara pozbawienia wolności stanowią konsekwencję tej samej okoliczności — popełnienia przestępstwa uważanego przez prokuratorów i sędziów za poważniejsze lub poważne. W początkach lat osiemdziesiątych 67—68% karanych bezwzględnym pozbawieniem wolności było tymczasowo aresztowanych, w połowie tych lat odsetek doszedł nawet do 80—81 (lata 1985—1986), później zmniejszył się do 65 (w 1991 r.). Jest to odsetek ciągle bardzo wysoki, nawet jak na nasze stosunki, (np. w początku lat siedemdziesiątych niewiele przekraczał 50), i należałoby dążyć do jego obniżenia przez szersze stosowanie innych środków zapobiegających uchylaniu się od sądu.

Z drastyczniejszym problemem mamy do czynienia wówczas, gdy wobec tymczasowo aresztowanego sąd orzekł jedną z kar nie połączonych z pozbawieniem wolności. Biorąc pod uwagę, że swoboda osobista jest szczególnie cennym dobrem, którego pozbawienie przez władzę państwową następować powinno tylko wyjątkowo, minimalizowanie liczby wskazanych wyżej sytuacji należy postrzegać jako przedmiot, któremu organy prokuratorskie i sądowe poświęcać będą stałe starania. Sprawy nie trzeba zbywać słusznym skąd inąd stwierdzeniem, że tego rodzaju wypadki są nieuniknione. Chodzi tu bowiem o zbyt duże liczby, aby nie można ich było — przy właściwym podejściu do rzeczy — wydatnie zmniejszyć. W latach osiemdziesiątych osób tymczasowo aresztowanych — nie ukaranych następnie bezwzględnym pozbawieniem wolności, było corocznie 8—10 tys.; dopiero w latach 1989—1991 liczba ich zmniejszyła się do 4—6 tys., ciągle jest więc jednak znaczna.

3. Kolejna grupa mierników charakteryzujących politykę karną wiąże się ze strukturą orzeczonych środków karnych. Także i o niej była już mowa w rozdziale V, obecnie zwróćmy więc uwagę tylko na parę elementów.

Jak wiadomo, kodeks karny z 1969 r. wprowadził do naszego systemu środków karnych cztery nowe środki: warunkowe umorzenie postępowania karnego, karę ograniczenia wolności (w trzech postaciach), poprzestanie na orzeczeniu kary dodatkowej oraz orzeczenie środków wychowawczych lub poprawczych. Na podstawie praktyki stosowania przepisów tego kodeksu już w połowie lat siedemdziesiątych można było powiedzieć, że zaakceptowane przez nią zostały dwa pierwsze, zaś dwa następne praktyka ta odrzuciła. Sądy odwoływały się do nich bardzo rzadko, w stopniu nie pozostającym w żadnym stosunku do faktycznych możliwości ich stosowania. Lata osiemdziesiąte nie przyniosły w tym względzie żadnych zmian, dopiero ostatnie trzylecie pokazało, że do środków stosowanych marginalnie dołączyć może kara ograniczenia wolności, w każdym razie w dwóch spośród trzech jej postaci; przyszłość może mieć tylko nałożenie obowiązku wykonywania nieodpłatnej dozorowanej pracy na cele publiczne (art. 34 § 1 k.k.).

Tak więc w odniesieniu do struktury środków karnych odnotować możemy dwie ważne zmiany, przy czym obie pojawiły się w ostatnich latach.

Pierwszą z nich jest zaniechanie orzekania (prawomocnego) kary śmierci, a więc istnienie u nas już piąty rok abolicji de facto. Nawiasowo wspomnieć tu można, że zgodnie z konwencją terminologiczną przyjętą przez ONZ i Amnesty International, do kategorii państw abolicjonistycznych de facto zalicza się te, w których pomimo istnienia kary śmierci w ustawodawstwie karnym, nie stosuje się jej w praktyce od co najmniej 10 lat⁸⁹. Należy wyrazić nadzieję, że Polska nie znajdzie się w tej kategorii krajów, gdyż przed wpływem następnego pięciolecia kara śmierci będzie u nas zniesiona.

Drugą zmianą w strukturze środków karnych jest stopniowe zanikanie kary ograniczenia wolności, o czym była właśnie mowa.

Z punktu widzenia oceny surowości systemu karnego szczególne znaczenie ma miejsce, jakie w strukturze orzekanych kar zajmuje bezwzględne pozbawienie wolności. W ciągu lat siedemdziesiątych nastąpiło ograniczenie jego zasięgu z 42% w 1974 r. do poniżej 30% w 1980 r. Wynaturzenia stanowiące konsekwencją stanu wojennego, a zwłaszcza ustaw majowych z 1985 r., podniosły udział skazań na tę karę znów do poziomu 33—36% (w latach 1985—1987), po czym nastąpiło jego zmniejszenie do poziomu 27% (w latach 1989—1991), a więc nieco wyższego od osiągniętego w krótkim okresie solidarnościowej reorientacji polityki karnej (w 1981 r. — 25%). Jest to ciągle odsetek zbyt wysoki, świadczący — biorąc pod uwagę rodzaje przestępstw, za które skazuje się u nas — o nadmiernym korzystaniu przez sądy z tej kary.

Kształtująca się obecnie struktura orzekanych kar ulega swoistemu uproszczeniu. Pewnego rodzaju wstępnej selekcji dokonują prokuratorzy, oni to bowiem stosują ogromną większość warunkowych umorzeń. Gdy dochodzi już do skazania, sądy uciekają się przede wszystkim do kary pozbawienia wolności z zawieszeniem jej wykonania (popartym najczęściej grzywną), następnie do bezwzględnego pozbawienia wolności i wreszcie — do grzywny (samoistnej). Którąś z tych trzech kar zastosowano w 1991 r. do 96,4% skazanych; pozostałe przewidziane w kodeksie kary poczynają więc stanowić niewiele znaczący margines.

Zaprezentowany wyżej prawniczy punkt widzenia na strukturę środków karnych nie zadowala kryminologa, którego interesuje nie tyle jaki spośród wymienionych w kodeksie środków karnych został zastosowany, ale jakie konkretnie

⁸⁹ Por. R. Hood: *The Death Penalty. A World Wide Perspective*, Clarendon Press, Oxford 1989.

dolegliwości mają zgodnie z orzeczeniem sądu spaść na skazanego. Czy i na ile te dwa punkty widzenia są zbieżne czy nie są, zależy od obowiązującego ustawodawstwa karnego. Kodeks karny z 1969 r. wprowadził niesłychanie zawikłany system środków karnych przede wszystkim na skutek rozmaitych możliwości ich kumulowania. I tak pod nazwą kary ograniczenia wolności występują trzy istotnie różniące się kary, pod nazwą kary pozbawienia wolności ukrytych jest kilka zasadniczo odmiennych kar. Przez zachowanie fikcji, że zawieszenie wykonania kary pozbawienia wolności jest sposobem jej wykonania, a nie osobnym środkiem karnym, stworzono sytuację, w której skazanie na pozbawienie wolności nie oznacza, że skazany ma jej być pozbawiony. Jeśli nawet tak ma być, może równocześnie być ukarany grzywną lub nie być nią ukarany. Jeśli wykonanie kary mu zawieszono, otwiera się wielka różnorodność dalszych możliwości: może być oddany pod dozór, lub nie być, może mieć obok tego dozoru bądź w jego miejsce nałożone rozmaite obowiązki, które mogą występować pojedynczo lub w kumulacji w przeróżnych konfiguracjach, do tego może być jeszcze ukarany grzywną, lub nie być. Ustawodawcy nasi tak przywykli do tego wielopiętrowego systemu łączenia przeróżnych dolegliwości i ograniczeń, że zachowali go również w kolejnych wersjach projektu kodeksu karnego, czyniąc jego część dotyczącą kary trudną do przyjęcia, bo zmierzającą do kontynuowania jednego z większych błędów obecnego kodeksu — stworzenia złożonego systemu obligów i zachęt do kumulowania środków karnych.

Obecna statystyka sądowa ma oczywiście nastawienie „prawnicze” a nie „kryminologiczne”, stąd nie można na jej podstawie powiedzieć jak przedstawia się suma dolegliwości orzeczonych wobec skazanych. Statystyka ta jest jednak dostatecznie szczegółowa, aby można było podjąć na jej podstawie próbę spojrzenia na orzeczone kary z owego kryminologicznego punktu widzenia. Wyniki tej próby zebrane zostały w tablicy 6.

Nieuniknione stały się tu rozmaite uproszczenia i skoncentrowanie się na dwóch rodzajach dolegliwości: na pozbawieniu wolności oraz na karach pieniężnych. Uchwycenie dalszych dolegliwości i ograniczeń w postaci np. dozoru, rozmaitych obowiązków (z których część ma też charakter świadczeń materialnych), w połączeniu z wymienionymi wyżej — podstawowymi, nie jest niestety możliwe.

Odsetki zamieszczone w tej tablicy skłaniają przede wszystkim do dwóch uwag. Pokazują one, że najczęściej stosowanym u nas rodzajem reakcji na przestępstwo, jest posłużenie się dolegliwością materialną. Łącznie nastąpiło to wobec co najmniej 67—76% skazanych (kol. 6+7); co najmniej, bo nie wiemy w stosunku jakiej części pozostałych skazanych orzeczono nawiązkę lub (i) kary dodatkowe konfiskaty mienia lub przepadku rzeczy (kol. 9). Zdecydowanie rzadsze, częściowo pokrywające się z poprzednim, było orzekanie pozbawienia wolności (bezwzględne), które zastosowano w analizowanym okresie wobec 25—36% skazanych (kol. 4+6), z tym, że chcąc powiedzieć jaka część skazanych została w następstwie popełnienia przestępstwa pozbawiona wolności, należy ten odsetek powiększyć o dalsze 4—1%, tj. o tych, którzy byli tymczasowo aresztowani i nie zostali skazani na bezwzględne pozbawienie wolności (kol. 5). Łącznie więc przez dłuższy bądź krótszy czas pozbawienie wolności stało się udziałem 32—42% skazanych (kol. 4+6+5). Wreszcie zaledwie co najmniej 14—23% skazanych nie pozbawiono wolności ani nie poniosło konsekwencji materialnych (kol. 8). Ta ostatnia konkluzja musi być sformułowana warunkowo, nie wiemy bowiem w stosunku do jakiej części spośród tych ostatnich skazanych orzeczono nawiązkę lub

Tablica 6. Niektóre rodzaje dolegliwości stanowiących następstwo podejrzenia o popełnienie przestępstwa lub orzeczenia kary (1980—1990).

Rok	Ogółem ⁺		Pozbawienie wolności		Kary Pieniężne	Inne ⁰	Nawiązka, Konfiskata, Przepadek	
	lb.	%	W odsetkach ⁺⁺					
1	2	3	4+ + +	5*	6**	7***	8	9
1980	152 312	100	10,9	(6,2)	18,4	50,1	20,6	(3,9)
1981	126 746	100	9,1	(6,5)	16,2	53,3	21,4	(3,6)
1982	152 692	100	9,0	(5,6)	17,5	57,5	16,0	(4,3)
1983	143 566	100	9,1	(6,1)	19,3	56,1	15,5	(3,7)
1984	125 265	100	9,8	(5,5)	23,3	53,0	13,9	(4,3)
1985	149 570	100	11,6	(5,7)	23,2	47,8	17,5	(7,4)
1986	153 296	100	13,4	(6,6)	22,8	45,2	18,6	(22,9)
1987	167 111	100	12,1	(5,9)	21,2	45,5	21,2	(31,9)
1988	137 481	100	10,0	(5,6)	18,5	48,3	23,2	(29,1)
1989	93 561	100	9,1	(5,1)	17,4	51,0	22,5	(19,4)
1990	106 613	100	6,3	(4,2)	21,0	52,7	20,0	(16,4)

⁺ Liczba ogółem obejmuje „ukarania” (wymienione w tabl. 2), orzeczenie środków wychowawczych i poprawczych, oraz skazania z odstąpieniem od wymierzenia kary.

⁺⁺ Odsetki obliczone są w stosunku do liczb bezwzględnych znajdujących się w kol. 2. Odsetki podane bez nawiasów sumują się w wierszach do 100; odsetki podane w nawiasach odnoszą się do skazań ujętych już w innych kolumnach tej tablicy.

⁺⁺⁺ Bezwzględne pozbawienie wolności bez orzeczenia obok niego grzywny.

* Przypadki zastosowania tymczasowego aresztowania wobec osób, które skazano następnie na jedną z kar nie połączonych z pozbawieniem wolności.

** Bezwzględne pozbawienie wolności z orzeczeniem obok niego grzywny.

*** Grzywna orzeczona obok kary pozbawienia wolności z zawieszeniem, grzywna samoistna, kara ograniczenia wolności w postaci potrącenia z wynagrodzenia.

⁰ Kara śmierci, kara pozbawienia wolności z zawieszeniem bez orzeczenia grzywny, kara ograniczenia wolności w postaci nieodpłatnej dozorowanej pracy oraz w postaci skierowania do pracy, orzeczenie samej kary dodatkowej, orzeczenie środków wychowawczych lub poprawczych, skazanie z odstąpieniem od wymierzenia kary.

którąś z kar dodatkowych wiążących się z koniecznością poniesienia jakichś świadczeń materialnych (kol. 9).

Również i w tym ujęciu widać jak zmieniała się polityka karna w minionym jedenastolecu. Na lata obowiązywania ustaw majowych przypada apogeum stosowania bezwzględnego pozbawienia wolności, ale także kar majątkowych — co widoczne jest gdy weźmie się pod uwagę fakt zwielokrotnienia w tych latach orzekania nawiązek, konfiskaty mienia i przepadku rzeczy. Powrót do stanu, w którym karę dodatkową orzeka się tylko wtedy, gdy ze względu na szczególny charakter przestępstwa kara zasadnicza wymaga dalszego, specjalnego rodzaju uzupełnienia, możliwe będzie w pełni dopiero po dokonaniu niezbędnych zmian w kodeksie karnym.

4. O stopniu dolegliwości orzeczonych kar decydował nie tylko ich rodzaj, ale i ich wymiar. W odniesieniu do tej kwestii coś bliżej powiedzieć można o pozbawieniu wolności (bezwzględnym i z zawieszeniem) i o grzywnie (orzeczonej obok pozbawienia wolności i samoistnie).

Zebrane w tablicy 5 mierniki pozwalają zwrócić uwagę na następujące aspekty stosowania przez sądy kary pozbawienia wolności. Pierwsza grupa tych mierników odnosi się do skazań na bezwzględne pozbawienie wolności (ogółem, na okres 1 roku i dłużej, 3 lat i dłużej oraz 5 lat i dłużej), w przeliczeniu na 100 tys.

dorostych. Mają one zdać sprawę z tego, jak często orzekana jest kara bezwzględnego pozbawienia wolności — niezależnie od częstości orzekania innych kar i przy uwzględnieniu faktu — co ma tym większe znaczenie im dłuższe okresy czasu się rozpatruje — że ludność kraju stale się zwiększa. Aby uzyskać wgląd w tę kwestię nie można posłużyć się ani odsetkami, ani liczbami bezwzględnymi, trzeba odwołać się do swojego rodzaju „współczynników”, tj. do wielkości powstających z przeliczenia wspomnianych kategorii skazań na 100 tys. ludności dorosłej.

Stosowanie bezwzględnego pozbawienia wolności przeszło pewną wartość odnotowania ewolucję. W drugiej połowie lat siedemdziesiątych ustabilizowało się na poziomie 190—200 na 100 tys. dorosłych, co było — trzeba to podkreślić — wyrazem znaczącego postępu w zestawieniu z sytuacją z pierwszej połowy tych lat (228—273 na 100 tys. dorosłych). W latach osiemdziesiątych — poza okresem obowiązywania ustaw majowych z 1985 r., kiedy współczynnik skazań na bezwzględne pozbawienie wolności znów przekroczył 200 na 100 tys. dorosłych — zmniejszył się do ok. 150. Trudno wszakże w tym wypadku mówić o ustaleniu się go na jakimś nowym, charakterystycznym dla tych lat poziomie, tyle bowiem było w ostatnim dwunastoleciu okresów obowiązywania specjalnego ustawodawstwa, a także ustaw amestyjnych. Możemy w każdym razie odnotować z satysfakcją, że zakres orzekania kary bezwzględnego pozbawienia wolności uległ dalszemu ograniczeniu.

Jeśli chodzi natomiast o jej wymiar, a więc o okres na jaki jest ona orzekana, postęp jest niewielki. Trzeba więc po pierwsze zwrócić uwagę, że kary o długości poniżej roku, tj. uchodzące u nas za krótkie, stanowią ciągle zaledwie 8—13% ogółu kar bezwzględnego pozbawienia wolności. W rezultacie na kary roku i więcej skazywano w latach obowiązywania ustaw z maja 1985 r. blisko 180 osób na 100 tys. dorosłych, w innych latach na ogół ok. 130—140, przy czym niekiedy (lata amestyjne), nawet wyraźnie mniej (poniżej 100). Stosunkowo mniej zmieniło się natomiast nasilenie skazań na kary długie, tj. 3 lata i więcej. Karano nimi — znów pozostawiając na uboczu lata 1985—1987 najczęściej 30—40 osób na 100 tys. dorosłych, a więc podobnie jak w latach siedemdziesiątych. Wreszcie częstość operowania bardzo długimi karami, tj. 5 lat i więcej, podlegała w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych podobnemu falowaniu: bardzo dużo (8—9 na 100 tys. dorosłych) orzekano ich w latach 1973—1976 i 1985—1987, a może także i w okresie stanu wojennego, średnio (5—1) — w latach 1972, 1977—1981, 1984, i mało (3—4) — w latach 1970, 1989—1991. Można wyrazić nadzieję, że ta tendencja do ograniczenia stosowania bardzo długich kar bezwzględnego pozbawienia wolności — utrzyma się.

Na długość orzekanych kar spojrzeć też można w inny sposób, a mianowicie poprzez wielkość średniej takiej kary. Kodeks karny z 1969 r. przez podniesienie minimalnego wymiaru kary pozbawienia wolności, podniesienie w wypadku wielu przestępstw dolnych zagrożeń tą karą i wprowadzenie rozmaitych instytucji wiążących się z obligatoryjnym obostrzeniem kary, spowodował podwyższenie tej średniej. W ciągu pierwszego pięciolecia obowiązywania kodeksu średnia ta podniosła się o 6 miesięcy (z 19 w 1970 r. do 25 w 1976 r.). Przez następnych kilkanaście lat średnia długość kary bezwzględnego pozbawienia wolności utrzymywała się prawie na takim samym poziomie 24—25 miesięcy (z wyjątkiem tylko 1985 r. kiedy sięgnęła blisko 27 miesięcy). Mamy więc do czynienia z następującym zjawiskiem: stosowanie tej kary ulega stopniowemu, powolnemu ograniczeniu, jed-

nak jej średnia długość pozostaje na prawie takim samym poziomie. Trzeba przy tym zaznaczyć, że poziom ten jest niezmiernie wysoki, jeśli weźmie się pod uwagę, że przestępstwa, za które skazywane były karane u nas osoby, w swojej masie zagrożone były jako minimum kary nie więcej niż sześcioma miesiącami pozbawienia wolności (tablica 1). Dalsze, tak pożądane ograniczenie stosowania kary bezwzględnej pozbawienia wolności będzie więc musiało odbywać się dwutorowo: przez zmniejszenie liczby przypadków jej orzekania, a równocześnie — i pewnie nawet przede wszystkim — przez skracanie długości jej wymiaru.

Wejście w życie kodeksu karnego z 1969 r. spowodowało także wzrost wymiarów kary pozbawienia wolności z zawieszeniem z 10 miesięcy w 1970 r. do 15 miesięcy w 1978 r., na którym to poziomie średni jej wymiar utrzymywał się do 1980 r.; przez następne dziesięciolecie pozostawał na poziomie bliskim 14 miesięcy i dopiero w latach 1990—1991 zaczął zmniejszać się do 13 miesięcy, czyli w gruncie rzeczy bardzo niewiele.

Opisane wyżej wydłużenie kar bezwzględnej pozbawienia wolności w latach siedemdziesiątych, które wywołane było nowym ustawodawstwem karnym, a także wymuszone odgórnie sterowaną polityką karną, podniosło również wymiar kar orzekanych z zawieszeniem. Racjonalność tego ostatniego posunięcia jest jeszcze bardziej wątpliwa niż w odniesieniu do kar bezwzględnych: w wypadku ogromnej większości zawieszonych kar pozbawienia wolności nigdy nie dochodziło do ich wykonania, ich długość miała więc przede wszystkim symboliczne znaczenie. Powiększanie jej świadczyło o postępującej dewaluacji kar pozbawienia wolności, wymagających w oczach czynników sterujących wymiarem sprawiedliwości w PRL coraz to nowych wzmocnień w postaci ich wydłużania oraz kumulowania z innymi, a także z dalszymi dolegliwościami.

W innej sytuacji jesteśmy gdy próbujemy zastanowić się nad zmianami w wysokości kar grzywny. W ich wypadku nie jesteśmy bowiem zdani tylko na zestawianie ich wielkości, ale rozporządzamy pewnego rodzaju układem odniesienia w postaci średniej miesięcznej płacy w gospodarce społecznej. W porównaniu z nią przeciętne grzywny przechodziły pod rządami kodeksu karnego z 1969 r. znamiennej ewolucję. Zwiększenie intensywności operowania grzywną odbywało się jakby dwutorowo, przy czym dokonano go już w latach siedemdziesiątych. Po pierwsze, częstsze się stało stosowanie grzywny obok pozbawienia wolności (w 1970 r. w 58% wypadków skazania na pozbawienie wolności, a w 1979 r. — w 68%). Po drugie, powiększono wymiar grzywny (z odpowiednika średniego jednomiesięcznego uposażenia w 1970 r. do dwu i pół miesięcznego wynagrodzenia w 1980 r.).

Lata osiemdziesiąte przyniosły w tym zakresie ważne zmiany. W pierwszej połowie tych lat kumulowanie grzywny z pozbawieniem wolności czyniło dalsze postępy (do 75% wypadków orzeczenia tego pozbawienia w 1984 r.), jednak wysokość orzekanych grzywny zaczęła się relatywnie zmniejszać (do ok. półtora-miesięcznej płacy w gospodarce społecznej).

Zasadnicza zmiana tego obrazu pojawiła się wraz z ustawami majowymi z 1985 r. Kumulowanie grzywny z pozbawieniem wolności spadło (do 60—62% wypadków orzekania tego pozbawienia w latach 1986—1988), jednak w istocie zakres łączenia dolegliwości materialnej z pozbawieniem wolności zwiększył się przez wielokrotnie częstsze orzekanie kar dodatkowych konfiskaty mienia i przepadku rzeczy, a ponadto nawiązki. Równocześnie drastycznie powiększono wymiar grzywny (w latach 1986—1987 do około czterokrotnego średniego uposa-

żeniu w wypadku grzywien orzeczonych obok pozbawienia wolności i dwu i półkrotnego — w wypadku grzywien samoistnych).

W latach 1989—1991 dokonano następnej, również bardzo istotnej zmiany. Kumulowanie dolegliwości materialnej powróciło do poziomu z początku lat osiemdziesiątych, ale względna wysokość grzywny obniżyła się do ok. półmiesięcznego uposażenia, jej represyjność została więc w istotnej mierze zredukowana, nawet jeśli weźmie się pod uwagę ogólne zubożenie społeczeństwa. Można ogólnie powiedzieć, że o ile zmiany w wymiarach kar pozbawienia wolności były na razie nieśmiałe i powolne, o tyle w wymiarach grzywny następowały raptownie i były bardzo daleko idące.

5. Ostatnia grupa rozpatrywanych mierników zbudowana jest w oparciu o zbiorowość uwięzionych. Wielkość tej zbiorowości jest następstwem oddziaływania bardzo wielu czynników ściśle związanych ze stopniem surowości systemu karnego. Są wśród nich: częstość stosowania przez prokuratora i sąd tymczasowego aresztowania, a zwłaszcza jego długość, częstość orzekanego przez sąd bezwzględnie pozbawienia wolności, kar zastępczych, ustawowe możliwości i praktyka stosowania warunkowego przedterminowego zwolnienia, wreszcie liczba ukaranych karą aresztu za wykroczenia, a szczególnie — ukaranych odbywających kary zastępcze. Jak z tego wyliczenia widać, bardzo wiele elementów, zarówno tych związanych z treścią prawa, jak i z jego realizacją, składa się na końcowy efekt w postaci rozmiarów zbiorowości uwięzionych.

Począwszy od połowy lat pięćdziesiątych, kiedy to rozpoczęto publikować odpowiednie dane liczbowe, aż do lat siedemdziesiątych, zbiorowość pozbawionych wolności zbliżała się do 100 tys. osób, z tym że mniejsza była w latach amnestyjnych i ewentualnie zaraz po nich następujących. Ten niezwykle wysoki jej poziom w porównaniu ze spotkanym w innych państwach europejskich⁹⁰, traktowany był jako „normalny” i nie wzbudzał zaniepokojenia władz ani nie był postrzegany jako wymagający podejmowania działań na rzecz jego zdecydowanego obniżenia. Jednym, może nawet najważniejszym ze sposobów utrzymywania tego poziomu zbiorowości więźniów, było wydawanie co kilka, a potem nawet co parę lat, ustaw amnestyjnych. Jeśli patrzy się na nie jako na instrument rozładowywania przeludnionych zakładów karnych, ocenić je trzeba oczywiście pozytywnie. Równocześnie jednak sprawiały one, że polityka karna stawała się niespójna: zaostrzano ją bowiem stosując coraz surowsze kary i coraz ich więcej w przekonaniu, że jest to droga do ograniczenia wzrostu przestępczości; wydając jednak często ustawy amnestyjne odbierano wiarygodność srogiemu karaniu, każdy czy prawie każdy skazany mógł się bowiem zasadnie spodziewać, że otrzymana surowa kara będzie mu na skutek amnestii złagodzona.

Zgodnie z zarysowanym wyżej wzorem na liczbę osób pozbawionych wolności w latach siedemdziesiątych oddziaływały poza punitarywnie zorientowanym i punitarywnie wykonanym kodeksem karnym z 1969 r. — ustawy amnestyjne. Pierwsza z nich, miała istotne znaczenie dla liczby więźniów w 1970 r. Była nią ustawa z dnia 21 VII 1969 r. o amnestii (Dz.U. nr 21, poz. 151). W jej rezultacie przeciętna liczba pozbawionych wolności wyniosła w tym roku 71 tys., przy czym na skutek zaostrzenia polityki karnej, powróciła do swoich „zwykłych” rozmiarów (92 tys.) już po roku. Ich przekroczenie nastąpiło w 1972 r. (115 tys.), i dalej

⁹⁰ Por. J. Jasiński: *Punitarywność systemów karnych. Rozważania nad zakresem, formami i intensywnością penalizacji*, „Studia Prawnicze” 1973, nr 35, s. 21—61; idem: *Punitarywność systemów karnych (Kontynuacje)*, „Państwo i Prawo” 1984, nr 6, s. 52—66.

w 1973 r. (125 tys.)⁹¹. Wydanie nowej amnestii stało się koniecznością i nastąpiło już w 1974 r. (ustawa z dnia 18 VII 1974 r. o amnestii, Dz.U. nr 27, poz. 159). Jednak stosowana polityka karna sprawiła, że w rok po amnestii liczba uwięzionych przekroczyła 90 tys. i rosła dalej do 98 tys. w 1976 r. Obniżyła się nieco w 1977 r. (92 tys.), ale tylko dzięki kolejnej amnestii (dekret z dnia 19 VII 1977 r. o amnestii, Dz.U. nr 24, poz. 102). Niemalże od razu, bo już po dwóch latach liczba pozbawionych wolności znów przekroczyła 100 tys. (w 1979 i 1980 r. wynosiła 105 tys.).

W 1981 r., a więc w okresie „Solidarności” po raz pierwszy wydatne zmniejszenie się liczby pozbawionych wolności uzyskano nie drogą ich amnestionowania, ale przede wszystkim zmiany istniejącej dotąd praktyki: udzielania warunkowego przedterminowego zwolnienia⁹², orzekania kar aresztu zasadniczego i zastępczego przez kolegia do spraw wykroczeń⁹³, stosowania tymczasowego aresztowania⁹⁴, oraz ogólnego zmniejszenia liczby skazań, a w szczególności skazać na bezwzględne pozbawienie wolności (tablica 2). Jeszcze według stanu na 30 IV 1981 r. w zakładach karnych przebywało 96.711 skazanych i tymczasowo aresztowanych⁹⁵, gdy w listopadzie tego roku liczba ich spadła do 76 tys.⁹⁶. Średnia liczba pozbawionych wolności w 1981 r. (wynosząca 83.456 osób), stanowiła wypadkową wymienionych wyżej zmian. Należy przypomnieć, że realizowana wówczas polityka karna zgodna była z powszechnie formułowanymi przez przedstawicieli doktryny postulatami reformy prawa karnego, zmierzającej do racjonalizacji tej polityki przede wszystkim drogą zmniejszenia jej represyjności⁹⁷.

Stan wojenny był sygnałem generalnego odrotu od prób reorientacji naszej polityki karnej, zapoczątkowanego w okresie „Solidarności”⁹⁸. W zespole przepi-

⁹¹ Podana w tekście liczba 125 tys. odnosi się do stanu na dzień 31.XII.1973 r., tymczasem w ciągu roku liczba ta bywała wyższa. W momencie poprzedzającym wydanie dekretu z dnia 18.VII.1974 r. o amnestii (Dz.U. nr 27, poz. 159), miała ona wynosić 135 tys. (Por. B. Seidler: *Akt Łaski*, „Życie Literackie” nr 30 z 28.VII.1974 r., s. 12). Por. też: *Notatki z Wiejskiej*, „Życie Warszawy” nr 263 z 11.XI.1981 r., s. 2, gdzie pisze się, że na posiedzeniu Komisji Spraw Wewnętrznych i Wymiaru Sprawiedliwości podano informację, że „były takie miesiące kiedy liczba więźniów siegała 130 tys.”

⁹² Por. *Polityka penitencjarna. Rozmowa z Ministrem Sprawiedliwości prof. dr Sylwestrem Zawadzkiem*, „Życie Warszawy” nr 173 z 28.VII.1981 r., s. 1—2. Minister stwierdził: „Od września ubiegłego roku do maja br. sądy zwolniły przedterminowo, tj. przed odbyciem kary 25 tys. skazanych” (chodziło tu o rok 1980 i 1981) i przypomniał, że „amnestia ogłoszona w 1977 r. uwolniła 18 tys. [...], bez specjalnego ustawowego aktu łaski wyszło z więzienia przez 10 miesięcy więcej osób niż w rezultacie amnestii sprzed 4 lat. W kwietniu i maju br. 6.878 skazanym odzyskało wolność”.

⁹³ Por. J. Lewiński: *Orzecznictwo w sprawach o wykroczenia w I półroczu 1981 r.*, „Zagadnienia. Wykroczeń” 1981, nr 4—5, zwłaszcza s. 2; idem: *Orzecznictwo kolegiów do spraw wykroczeń w 1981 r.*, „Zagadnienia Wykroczeń” 1982, nr 3, zwłaszcza s. 41.

⁹⁴ Np. J. Urban (*Więzienna szarada*, „Polityka” nr 31 z 1.VIII.1981 r., pisał: „Mimo, że przestępczość wzrosła, liczba tymczasowo aresztowanych jest w czerwcu tego roku mniejsza o 3 tys. niż w czerwcu ubiegłego roku i wynosi 11 tys. osób”. (Chodzi o zestawienie danych z 1980 i 1981 r.).

⁹⁵ Por. *Imy świat. Z pik. Juliuszem Petrykowskim, zastępcą dyrektora Centralnego Zarządu Zakładów Karnych rozmawia Włodzimierz Kalicki*, „Kultura” nr 19 z 10.V.1981 r.

⁹⁶ Por. *Notatki z Wiejskiej*, op.dt.

⁹⁷ Por. ogłoszony w „Gazecie Prawniczej” memoriał złożony Ministrowi Sprawiedliwości w dniu 30.X.1980 r., podpisany przez około 100 pracowników nauki w dziedzinie prawa karnego (*Naukowcy o polityce karnej*, „Gazeta Prawnicza” nr 22 z 16.XI.1980 r., s. 3).

⁹⁸ Por. następującą bardzo charakterystyczną wypowiedź ówczesnego Ministra Sprawiedliwości, pochodzącą z nieco późniejszego okresu, sumującą dokonania resortu w ostatnich latach. Oświadczył on mianowicie, że nastąpił „wzrost represyjności w sądach. Więcej jest (o 13 tys.) skazań na karę bezwzględnego pozbawienia wolności. Wzrosła liczba osób odbywających karę więzienia (w końcu 1983 r. — ponad 85 tys.). Sądy zaostrzyły kryteria warunkowych przedterminowych zwolnień (około

sów prawnych łączących się z jego wprowadzeniem znalazł się również dekret z dnia 12 XII 1981 r. o przebaczeniu i puszczeniu w niepamięć niektórych przestępstw i wykroczeń (Dz.U. nr 29, poz. 158). Niskim jak na nasze warunki wyjściowym stanem zbiorowości uwięzionych, osiągniętym dzięki wspomnianym wyżej zmianom praktyki stosowania prawa karnego oraz realizacją tego kolejnego dekretu amnestyjnego, tłumaczyć trzeba fakt, iż w 1982 r. przebywało w zakładach karnych 78 tys. skazanych i tymczasowo aresztowanych, do której to liczby dodać by jeszcze należało liczbę osób internowanych⁹⁹. Następne trzy ustawy amnestyjne wydano w ciągu zaledwie czterech lat¹⁰⁰, przy czym miały one przede wszystkim polityczną motywację. Niezależnie od powodów ich wydawania pozwoliły one na utrzymanie zbiorowości uwięzionych na poziomie wysokim, ale jednak niższym niż w początkach lat siedemdziesiątych (w 1983 i 1984 r. — 83 tys., w 1985 r. 96 tys., w 1986 r. — 109 tys., w 1987 r. — 96 tys., w 1988 r. — 80 tys.).

Informacje o zbiorowości pozbawionych wolności w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych wymagają zwrócenia uwagi na jeszcze jedną kwestię. Otóż art. 209 k.k.w. dawał podstawę aby — „do czasu utworzenia wystarczającej sieci aresztów śledczych” — osadzać tymczasowo aresztowanych w aresztach MO, WOP i WSW. Mogli oni tam przebywać przez okres do 3 miesięcy, przy czym „w wyjątkowych szczególnie uzasadnionych wypadkach” można w nich umieszczać — i to nawet na okres do 6 miesięcy — osoby odbywające karę. Wspomniane areszty nie podlegały CZZK, osadzane w nich osoby nie były więc objęte statystyką, z której czerpane były przedstawione wyżej dane. Jak pisał W. Taraszkiewicz, w latach siedemdziesiątych „sieć aresztów śledczych uległa uszczupleniu, nie poprawiło się niekorzystne rozlokowanie w rejonach kraju [...]. Natomiast rozbudowano w tych latach sieć aresztów milicyjnych. Wykaz aresztów, ustalony zgodnie z art. 209 § 4 k.k.w. zarządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych, poszerzył się o 20%”.¹⁰¹ W latach osiemdziesiątych procesy opisane wyżej pogłębiły się, Jak

10 tys. mniej). Coraz częściej wymierzane były kary w wyższych wymiarach”. (*Surowo czy łagodnie. Więzienia—zabytki. O polityce karnej mówi minister Lech Domeracki*, „Życie Warszawy” nr 31 z 4.IV.1984 r.).

⁹⁹ Nie jest jasne jaka ściśle była ta liczba. W ciągu trwania stanu wojennego ze źródeł urzędowych pojawiło się wiele rozmaitych liczb, unikano jednak informacji ilu ogółem ludzi pozbawiono w ten sposób wolności. W czasie obrad Komisji Sejmowej Spraw Wewnętrznych i Wymiaru Sprawiedliwości w dniu 9.XII.1982 r., a więc niemal w przededniu zakończenia stanu wojennego, pierwszy zastępca Ministra Spraw Wewnętrznych gen. B. Stachura powiedział m.in.: „Internowano łącznie 10.131 osób z tym, że w ośrodkach odosobnienia nie przebywało równocześnie więcej niż 5,3 tys. internowanych (dotyczy to przełomu grudnia i stycznia 1982). Aktualnie prowadzona jest akcja zwalniania internowanych. Według danych na 2 grudnia 1982 r. w ośrodkach odosobnienia przebywa już tylko 317 osób”. „Rzeczpospolita” nr 282 z 10.XII.1982 r., s. 4.

¹⁰⁰ Chodzi o ustawy: z dnia 21.VII.1983 r. o amnestii (Dz.U. nr 39, poz. 177); z dnia 21.VII. 1984 r. o amnestii (Dz.U. nr 36, poz. 192); z dnia 17.VII.1986 r. o szczególnym postępowaniu wobec sprawców niektórych przestępstw (Dz.U. nr 26, poz. 136).

¹⁰¹ Por. W. Taraszkiewicz: *Areszty milicyjne — ich rola oraz postulaty dla praktyki i legislacji*, „Problemy Praworządności” 1981, nr 7, s. 19. Autor tu pisze dalej, że wyróżnia się dwie kategorie tych aresztów, z których w I „umieszcza się ok. 1/3 liczby tymczasowo aresztowanych, z tym że okres ich pobytu mieści się w granicach 7—60 dni, w sporadycznych wypadkach sięga 3 miesięcy. Przeciętny statystycznie pobyt tymczasowo aresztowanego w areszcie tej kategorii wynosi około półtora miesiąca. Przez areszty II kategorii przechodzi podobna liczba tymczasowo aresztowanych (są to najczęściej osoby, które następnie przenoszone są do aresztu I kategorii), przy czym okres ich pobytu ograniczony jest zarządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych do 10 dni, w praktyce wynosi parę dni” (s. 19—20). Poi. też T. Bulenda, Z. Hołda, A. Rzepliński: *Prawa człowieka a zatrzymanie i tymczasowe aresztowanie w polskim prawie i praktyce jego stosowania*, „Archiwum Krymologii” 1992, t. XVIII, zwłaszcza s. 131—134.

w wielu innych takich wypadkach, przepisy pomyślane jako czasowe wyjątki od ogólnej reguły, wykorzystane zostały wbrew ich intencji do spetryfikowania, a nawet poszerzenia stanu rzeczy, który miało się usunąć. Dopiero ustawą z dnia 23 II 1990 r. o zmianie Kodeksu karnego wykonawczego (Dz.U. nr 14, poz. 85), ów niefortunny art. 209 został skreślony.

Zasadniczy zwrot w kwestii rozmiarów zbiorowości uwięzionych nastąpił w 1989 r. Był to rok pod wieloma względami szczególny, nie tylko bowiem rozpoczęto w nim reorientację polityki karnej, ale także wydano aż dwie ustawy amnestyjne.¹⁰² W rezultacie liczba pozbawionych wolności zmniejszyła się na koniec tego roku do 40 tys. Przypomina to sytuację z 1956 r., kiedy to — przede wszystkim dzięki wykonaniu ustawy z dnia 27 IV 1956 r. o amnestii (Dz.U. nr 11, poz. 57) — liczba uwięzionych spadła z 81 tys. do 35 tys.

W początku lat dziewięćdziesiątych liczby pozbawionych wolności zaczęły znów wzrastać do 50 tys. na koniec 1990 r. i 59 tys. na koniec 1991 r., i rosła dalej.¹⁰³

W tablicy 5 umieszczone są zamiast liczb bezwzględnych „współczynniki” powstałe z przeliczenia wspomnianych liczb na 100 tys. dorosłych.¹⁰⁴ W latach siedemdziesiątych kształtowały się one najczęściej na poziomie ok. 400, przy czym odchylenia w dół pojawiały się w latach amnestyjnych i ewentualnie bezpośrednio po nich następujących, w górę zaś — przede wszystkim w 1972 i 1973 r., a więc w okresie rekordowego wzrostu zbiorowości uwięzionych spowodowanego wprowadzeniem nowego kodeksu karnego i doktryną punitywnego wykonywania jego przepisów. Wspomniana wyżej liczba 400 oznacza, że co dwustupięćdziesiąty dorosły obywatel naszego kraju przebywał w każdym dniu charakteryzującego się tą liczbą roku — w zakładzie karnym. Nawiasowo wspomnieć tu trzeba, że w porównaniu z innymi krajami europejskimi (z wyłączeniem ówczesnego Związku Radzieckiego i może Albanii) — poziom prizonizacji był w Polsce kilkakrotnie wyższy od istniejącego w innych krajach¹⁰⁵.

Lata osiemdziesiąte — poczynając od 1981 r. przyniosły w tym zakresie istotne zmiany. Liczba pozbawionych wolności z reguły bliższa była 300. W początku lat dziewięćdziesiątych, osiągnięto najniższy od lat poziom prizonizacji (około 200), który i tak pozostawał wyraźnie powyżej charakteryzującego ogromną wielkość państw europejskich, i utrzymanie go będzie zadaniem ogromnie trudnym.

¹⁰² Chodzi tu o ustawy: z dnia 29.V.1989 r. o przebaczeniu i puszczeniu w niepamięć niektórych przestępstw i wykroczeń (Dz.U. nr 34, poz. 179), oraz z dnia 7.XII.1989 r. o amnestii (Dz.U. nr 64, poz. 390).

¹⁰³ Liczba pozbawionych wolności według stanu na 31.IX. 1992 r. wynosiła 61.340, co grozi już przeludnieniem zakładów karnych, skoro rozporządzano w nich 66.150 miejscami, przy czym 3.577 wyłączonych było z użycia z powodu remontu. Sprawia to, że w niektórych zakładach, zwłaszcza w aresztach śledczych liczba przebywających okresowo przekracza liczbę miejsc. Por. *Informacja statystyczna o tymczasowo aresztowanych, skazanych i ukaranych za III kwartał 1992 r.*, Ministerstwo Sprawiedliwości, CZZK, Warszawa.

¹⁰⁴ Por. T. S z y m a n o w s k i: *Podstawowe kierunki rozwoju systemu penitencjarnego w Polsce*, „Archiwum Kryminologii” 1986, t. XIII, s. 188; J. J a s i ń s k i: *Punitywność systemów karnych (Kontynuacje)*, op. cit. W pracach tych liczby pozbawionych wolności podawano w przeliczeniu na 100 tys. ludności, jak to się z reguły spotyka w publikacjach zagranicznych. W niniejszej pracy oraz w pierwszej z rozpraw powołanych w odsyłaczu 90 liczby pozbawionych wolności podawane są na 100 tys. dorosłych, co wydaje się właściwsze, zwłaszcza wówczas gdy operuje się długimi seriami czasowymi, albo gdy zestawia się ze sobą informacje liczbowe pochodzące z krajów charakteryzujących się wyraźnie różną strukturą wieku ludności.

¹⁰⁵ Por. np. J. J a s i ń s k i: *Punitywność systemów karnych (Kontynuacje)*, op.cit., s. 62 i nast.; T. S z y m a n o w s k i: *Podstawowe kierunki rozwoju op.cit.*, s. 189-190.

Wzrasta bowiem poważna przestępczość i coraz mocniej rozlegają się głosy opinii publicznej domagającej się skuteczniejszego — przez co rozumie się popularnie surowszego — karania. Przeciwwstawienia się tym tendencjom nie można odkładać.

IX. WNIOSKI I OSTRZEŻENIA

Wnioski płynące bezpośrednio z poddanego analizie materiału liczbowego przedstawionego w tej pracy, formułowane były w różnych jej miejscach, przede wszystkim jednak w jej rozdziale VIII. Obecnie chodziłoby raczej o ogólniejszą refleksję jaką on nasuwa, refleksję skierowaną przede wszystkim w przyszłość. Jaką mieliśmy i mamy politykę karną — wiemy. Jaką będziemy jednak mieli i jaką chcielibyśmy mieć, oto pytania, które warto teraz zadać. Punktem wyjścia dla odpowiedzi na nie powinna być zapewne konstatacja, że nasza polityka karna tkwi głęboko w koleinach jakie wyłobiliła sobie w okresie PRL, albo mówiąc prościej — nadal ją kontynuuje, choć w nieco złagodzonej formie. Złagodzenie to nastąpiło w ciągu ostatniego trzylecia w różnych płaszczyznach: prawnej — przez usunięcie specjalnie punitivnych i raziących swą niesprawiedliwością przepisów, oraz w płaszczyźnie stosowania prawa — przez wiele drobnych może, ale w sumie znaczących złagodzeń stosowanych kar, a wreszcie przez gruntownie zmienioną politykę penitencjarną. Równocześnie jednak bardziej skrupulatna analiza orzekanych przez sądy kar ukazała, że owo złagodzenie kursu mieści się w granicach tego, co osiągnięto w okresie „Solidarności”, tj. w 1981 r. A przecież pamiętać trzeba, że w porównaniu z polityką karną lat sześćdziesiątych, ta stymulowana rozwiązaniami przyjętymi w kodeksie karnym z 1969 r., była znacznie surowsza. W rezultacie ciągle stosuje się kary bezwzględnej pozbawienia wolności w zbyt długich wymiarach, zbyt rzadko prokuratury i sądy odwołują się do innych niż tymczasowe aresztowanie środków zapobiegających uchylaniu się od sądu, zbyt wiele jest kumulowania środków karnych, zwłaszcza pozbawienia wolności (bezwzględnej lub z zawieszeniem) i grzywny. Krótko mówiąc, panuje u nas nadal styl karania ukształtowany na obowiązującym kodeksie karnym i sposobie odczytania jego przepisów przyjętym w latach siedemdziesiątych.

Powstaje oczywiście pytanie, dlaczego tak się dzieje? Jeśli zmieniło się tak wiele w systemie politycznym i modelu ustrojowym państwa, jeśli sądy są niezależne a sędziowie niezawisli, jeśli Ministerstwo Sprawiedliwości nie tworzy, czy może raczej nie przekazuje sądom do wykonania „aktualnych dyrektyw polityki karnej” — to dlaczego w polityce tej zmieniło się tak mało?

Udzielając odpowiedzi na tak zadane pytanie trzeba się będzie odwołać do pewnych ogólniejszych mechanizmów ugruntowywania wśród sędziów poglądów na to, jakie kary za jakie przestępstwa wymierzać należy zgodnie z zasadami sprawiedliwości i proporcjonalności. Jak wiadomo, nie można tego wprost wyczytać z kodeksu karnego. Zawarte w nim przepisy określają tylko szerokie na ogół ramy, rozległe z reguły granice, w których — nie chcąc łamać prawa — trzeba się wymierzając karę zmieścić. Czy jednak orzec — przy zagrożeniach alternatywnych — grzywnę czy pozbawienie wolności, a jeśli to ostatnie, to z zawieszeniem czy bezwzględnie, czy w wymiarze trzech, sześciu miesięcy czy roku, czy obok tego pozbawienia wolności orzec grzywnę (i ewentualnie w jakiej wysokości), czy oddać skazanego pod dozór czy nic — wszystko to nie wynika z reguły bezpośrednio z ustawy karnej. Wylicza ona bowiem przede wszystkim czym ma się sąd

„kierować” wymierzając karę i co przy tym „uwzględniać”. Uwagi tej nie należy traktować jako jakiejś krytyki kodeksu karnego, jest ona po prostu spostrzeżeniem wypowiedzianym w przekonaniu, że z samej swej natury nie powinien on być w tym zakresie zbyt szczegółowy. Ani ustawowe wyliczenie okoliczności obciążających i łagodzących, ani bardziej kazuistyczne ujęcie stanów faktycznych, ani nawet przypisanie do konkretnych stanów faktycznych przestępstw jednej tylko kary i określenie jej wymiaru, nie rozwiąże tego problemu, a prowadzić będzie tylko do zbędnego wiązania rąk nakładającego karę sądowi.

Jeśli więc ustawa mówi, że sąd wymierza karę „ocenając stopień społecznego niebezpieczeństwa czynu i biorąc pod uwagę cele kary w zakresie społecznego oddziaływania oraz cele zapobiegawcze i wychowawcze, które ma ona osiągnąć w stosunku do skazanego”, jeżeli mówi dalej, że kierując się tymi wskazówkami sąd uwzględniać ma „w szczególności rodzaj i rozmiar szkody wyrządzonej przestępstwem, pobudki i sposób działania sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste oraz sposób jego życia przed popełnieniem i zachowanie się po popełnieniu przestępstwa”, a wszystko to ma czynić „według swego uznania” (art. 50 k.k.), to nie negując, że dyrektywy te są bardzo cenne, trudno równocześnie zaprzeczyć, że nie podsuwają one gotowych rozwiązań stojącego przed sądem problemu.

Problemem tym jest codzienne podejmowanie decyzji dotyczących tego, jaką karę wymierzyć sprawcy kradzieży, rozboju, znęcania się nad rodziną, jeśli był poprzednio karany, a jaką jeśli nie był, jaką jeśli okoliczności czynu przemawiały na jego korzyść, a jaką jeśli niekorzystnie świadczyły o jego osobie, itd. itp. Kodeks karny mówi o należy brać pod uwagę przy wymiarze kary, ale nie mówi jak to robić. Nie mówi w szczególności jaką „wagę” należy nadawać poszczególnym okolicznościom i jak postępować, gdy jedno z nich przemawiają na korzyść sprawcy, a inne przeciwko niemu, którym dać wyższość i w jakim stopniu powinny one zaważyć ostatecznie na wymierzonej karze.

Rozwiązanie tego problemu następuje przede wszystkim drogą zwyczajnego ustalania się w sądach pewnych standardów, czy jak to się czasem mówi — pewnej „taryfy”, według której miarkuje się kary. Proces formowania się takich „taryf” jest powolny, choć oczywiście wydanie nowego kodeksu karnego, czy wywieranie szczególnie silnego nacisku na sędziów, aby orzekali kary w jakiś określony sposób, np. wiązali wysokość orzekanej grzywny z wielkością spowodowanych przestępstwem strat, może go przyspieszyć. Nie bez racji mówi się, że dawne prawo żyje dłużej niż obowiązuje, bo nawet po jego uchyleniu działają nawyki ukształtowane na stosowaniu poprzednio obowiązujących przepisów, a ponadto utrzymuje się naturalna tendencja do interpretowania nowego prawa w duchu dawnego. Wszystkie te procesy przebiegają dzięki pewnego rodzaju transmisji kulturowej, przekazywanemu przez starszych, bardziej doświadczonych sędziów swoim młodszym kolegom i kandydatom na nich, a więc aplikantom sądowym, a potem asesorum i świeżo mianowanym sędziom sądów rejonowych, uznawanych przez siebie wartości, przekonań i nawyków sądenia i wymierzania kar. Owi młodszy koledzy starają się sądzić przede wszystkim tak, jak się to w ich sądzie robi. Pomaga im to w nabywaniu rutyny potrzebnej do sprawnego wykonywania zawodu. Ułatwia im również rozstrzyganie dylematów związanych z takim wymierzaniem kar, aby były sprawiedliwe, co oznacza przecież w praktyce dostosowanie się do miar sprawiedliwości występujących w danym czasie i miejscu. Nie istnieje bowiem obiektywny przelicznik pozwalający jednoznacznie powiedzieć, że pozbawienie życia nieznanego człowieka w celach rabunkowych ma się — aby

sprawiedliwości stało się zadość — spotkać z orzeczeniem pięciu, a nie dziesięciu czy dwunastu lat pozbawienia wolności, że za dokonanie zbiorowego zgwałcenia ma się „należeć” trzy, a nie pięć czy siedem lat pozbawienia wolności, itd. Te miary młody sędzia odnajduje w orzecznictwie swoich starszych kolegów, w rozmowach z nimi, przywzyna stopniowo do tych miar, aż stają się jego własnymi.

W świetle tych konstatacji zrozumiałe się staje, że wymierzanie kar odbywa się w ogólnych zarysach tak jak zostało ukształtowane w latach siedemdziesiątych, w których sądy „uczyły się” stopniowo praktycznego stosowania instytucji kodyfikacji karnej z 1969 r., poszturchiwane przez władze ministerialne, a trochę i prokuratorskie, aby odnajdywały w nim przede wszystkim przepisy zobowiązujące lub umożliwiające surowsze niż poprzednio potraktowanie skazanych. Prawo stanu wojennego obowiązywało — z małymi wyjątkami — krótko, i było przyjęte w środowisku sędziowskim bardzo nieprzychylnie. Ochoczo stosowali je tylko niektórzy sędziowie i przede wszystkim im przedstawiciele administracji sądowej przydzielali w tym okresie do osądzenia najbardziej drastyczne sprawy. Usunięcie głównych elementów prawa wojennego zostało przywitane z ulgą, niestety nie trwała ona długo, bo pojawiły się osławione ustawy majowe z 1985 r. Stosowanie ich było przeważnie — na ile to było możliwe — sabotowane, ale przewidujący ustawodawca zabezpieczył się przed tym za pomocą wypróbowanego już w dekretach marcowych z 1953 r. sposobu, a mianowicie obligatoryjnych obostrzeń. Gdy tylko nacisk na ściśle wykonywanie ustaw majowych zelżał, zaznaczać się zaczęło złagodzenie orzekanych kar, a gdy je uchylono — polityka karna sądów powróciła do postaci płynącej z odczytania przepisów kodeksu karnego z 1969 r., którego dokonano w latach siedemdziesiątych.

W ostatnim trzyleciu pojawiły się pewne odstępstwa od niego (np. wydatne obniżenie wysokości grzywnien), ale pozostały złe nawyki wyrażające się w nadmiernej długości kar pozbawienia wolności, zwłaszcza bezwzględnego, oraz tendencji do kumulowania kar i płynących z nich rozmaitych dolegliwości. Trwanie w tym systemie miarkowania kar grozi ponownym kryzysem wymiaru sprawiedliwości i jego załamaniem się w bardzo czułym punkcie, jakim są zakłady karne.

Z jednej strony obserwujemy odzywające się coraz natarczywiej głosy domagające się przywrócenia aresztów policyjnych jako miejsc, w których mogło by być wykonywane tymczasowe aresztowanie, z drugiej zaś — rysujące się w bliskiej przyszłości przeludnienie zakładów karnych. To ostatnie może wzmocnić dążenia do przywrócenia bardzo niekorzystnego z punktu widzenia prawidłowego toku postępowania karnego — przetrzymywania tymczasowo aresztowanych poza aresztami śledczymi podlegającymi Ministerstwu Sprawiedliwości (tj. w aresztach policyjnych). Przeludnienie zakładów karnych grozi z kolei załamaniem się nowej polityki penitencjarnej i powrotem do wzmoczonego rygoryzmu w postępowaniu z uwięzionymi.

Pojawia się więc pytanie jak temu niekorzystnemu rozwojowi wypadków zapobiec. Wobec porzucenia przez Ministerstwo Sprawiedliwości złych, PRL-owskich tradycji „dyrektywnego” sterowania polityką karną, może ono oddziaływać na nią tylko pośrednio. Jedną z dróg mogłoby być odpowiednie instruowanie prokuratorów co do treści stawianych przez nich w toku postępowania sądowego wniosków w przedmiocie kary. Inną, z pewnością bardziej efektywną, byłoby dokonanie odpowiednich zmian w obowiązującym prawie karnym.

Tutaj sytuacja jest złożona. Przygotowywany jest bowiem nowy kodeks karny i istnieje silne lobby jego twórców, które stara się blokować stopniową recep-

cję jego przepisów i częściowe nowelizowanie obowiązującego kodeksu karnego, postrzegając takie propozycje jako opóźniające przyjęcie nowego kodeksu w całości. Jakkolwiek by oceniać słuszność tych obaw, kultywowanie ich prowadzi do przedłużenia stanu, w którym istniejące, coraz bardziej nieprzystające do naszych obecnych potrzeb prawo pozostaje w mocy. Czas więc mija, nowemu kodeksowi nie nadaje się biegu legislacyjnego, nie bez pewnej zresztą racji, bo można się spodziewać, że nie będzie on zbyt przychylnie przyjęty. Istnieje ponadto uzasadniona obawa, że jeśli miałby on być poddany zwykłej obróbce legislacyjnej w komisjach sejmowych i senackich, dokonane w nim zmiany mogłyby naruszyć jego wewnętrzną spójność. Żadnej specjalnej ścieżki legislacyjnej dla kodeksów ciągle jednak nie ma.

Najlepszym wyjściem wydaje się niezwłoczne przyjęcie noweli do obowiązującego kodeksu karnego zmierzającej do stępienia jego rozmaitych nadmiernie punitivnych rozwiązań. Chodziłoby przede wszystkim o wyeliminowanie z rozmaitych przepisów części ogólnej k.k. sformułowań o charakterze obligatoryjnym i zastąpienie ich fakultatywnie ujętymi uprawnieniami sądu orzekającego o karze. Należałoby w szczególności: ustalić najmniejszy wymiar kary pozbawienia wolności na 1 miesiąc (w miejsce obecnych 3 miesięcy — art. 32 § 1 k.k.); usunąć obowiązek nakładania grzywny obok pozbawienia wolności w każdym wypadku gdy sprawca działał w celu osiągnięcia korzyści majątkowej i zastąpić go uprawnieniem sądu do uczynienia tego (art. 36 § 3 k.k.); usunąć rozmaite obligatoryjne obostrzenia związane z powrotem do przestępstwa (art. 52, art. 54 § 2 k.k.) i recydywą (art. 60, art. 61, art. 73 § 3 k.k.); potraktować dopuszczenia się czynu o charakterze chuligańskim jako okoliczność wpływającą na zaostrenie kary i zrezygnować z obowiązujących, sztywnych następstw tego faktu (przewidzianych w art. 59 k.k.); przywrócić fakultatywność orzekania nawiązki (art. 59a k.k.); wprowadzić możliwość orzekania kary ograniczenia wolności lub grzywny przy przestępstwach zagrożonych pozbawieniem wolności od 6 miesięcy (obecnie od 3 miesięcy — art. 54 § 1 k.k.); zrezygnować z uzależnienia możliwości warunkowego zawieszenia kary pozbawienia wolności od względów ogólnoprewencyjnych (art. 73 § 2 k.k.); usunąć z kodeksu karnego rozdział poświęcony warunkowemu przedterminowemu zwolnieniu (art. 90—98 k.k.) i uregulować tę instytucję w kodeksie karnym wykonawczym kierując się rozwiązaniami przyjętymi w projekcie tego kodeksu (wersja z sierpnia 1992 r.).

Wszystko są to naturalne zmiany niewielkie, ale mające na celu danie sądowi wyraźnego sygnału w jakim kierunku następować powinna dalsza ewolucja sposobu karania sprawców przestępstw oraz instrumentów umożliwiających podążanie tą drogą. Dorazną korzyścią z tych zmian byłoby zapobieżenie nadciągającemu, ponownemu kryzysowi w wykonaniu kary pozbawienia wolności. Ich korzyścią długofalową byłoby przyspieszenie ewolucji w orzekaniu kary pozbawienia wolności, orzekania jej w umiarkowanych wymiarach, odstępowania od kumulowania nakładanych kar i mnożenia związanych z nim dolegliwości. Stanowiłoby to ważny krok na drodze zrywania z dziedzictwem PRL-u, wyrażającym się w szerzeniu niechęci do rozmaitych grup ludzi i w instrumentalnym ich traktowaniu. Byłoby wyrazem zrozumienia, że przestępcy stanowią również część naszego społeczeństwa, że zasługują zapewne na ukaranie, ale nie degradujące ich, na takie, które nie będzie spychać ich na margines społeczny.

Otwiera się przed nami długa droga, im prędzej na nią wejdziemy, tym lepiej.